Friedrich Engels

Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm

SOL
YAYINLARI

ÜTOPİK SOSYALİZM VE BİLİMSEL SOSYALİZM

FRİEDRİCH ENGELS

ÇEVİREN

ÖNER ÜNALAN

Friedrich Engels'in **Socialism: Utopian and Scientific** (Progress Publishers, Moscow, 1968) eserini İngilizcesinden Öner Ünalan dilimize çevirmiş ve Eléanor Marx'ın "Friedrich Engels" adlı yazısı ile Paul Lafargue tarafından eserin Fransızcasına eklenen arabaşlıklar **Socialisme Utopique et Socialisme Scientifique** (Editions Sociales, Paris, 1969)'ten alınmış ve kitap, **Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm** adı ile **Sol Yayınları** tarafından, Kasım 1974 (Birinci Baskı: Kasım 1970) tarihinde, Ankara'da, **Sevinç Mathaası**'nda dizdirilip bastırılmıştır.

İÇİNDEKİLER

7 Friedrich Engels, **Eleanor Marx**

GİRİŞ
19

23 İngiltere, Materyalizmin Beşiği
27 İngiliz Bilinemezciliği, Utangaç Bir Materyalizm
31 Burjuvazinin Toplumsal Büyümesi
33 Burjuvazinin Kurtuluşu
39 İngiliz Burjuvazisi Materyalizme ve Devrime Karşı
40 İngiliz Proletaryasının Ortaya Çıkışı
42 İngiliz Burjuvazisinin Boynu Bükülüğü
45 Halka Bir Din Gerek
47 Her Şeye Rağmen İngiliz Proletaryası Kendi Kendini Kurtaracaktır

ÜTOPİK SOSYALİZM
49

50 Toplum Sözleşmesinden Sosyalizme
53 Akla-Uygun Olan ve Gerçekte Olan Ütopyacı Tepki
56 Fransa'da Ütopyacılık, Saint-Simon, Fourier
60 İngiliz Ütopyacılığı: Robert Owen
65 Hegel Diyalektiği
68 Diyalektik, Metafiziğin Karşıtıdır
71 Hegel'in İdealist Yanılgısı
72 Doğayı Anlama Tarzında Materyalizme Dönüş
73 Tarihi Anlama Tarzına Materyalizmin Girişi
75 Marx'ın Başlıca İki Buluşu

BİLİMSEL SOSYALİZM
77

78 Üretken Güçlerin Evrimi
79 Toplumsal Nitelik Kazanmış Olan "Üretken Güçler" İle Bireysel Olarak Kalmış Bulunan "Üretim Biçimleri" Arasındaki Çatışma
83 Üretken Güçler İle Kapitalist Mülkiyet Arasındaki Çatışma, Bir Sınıf Çatışmasında İfadesini Bulur
84 Değişimin Genelleşmesi, Toplumsal Üretimde Anarşi
86 Öteki Çelişkiler: Üretimin Fabrika İçinde Örgütlendirilmesi, Toplumun Bütünü İçinde Üretim Anarşisi
87 Sonuçlar: 1° Yığınların Proleterleşmesi, İşsizlik, Yoksulluk
89 Sonuçlar: 2° Aşırı-Üretim, Bunalımlar, Sermayenin Yoğunlaşması
91 Bireysel Kapitalizmin Ortadan Kalkmasına Doğru
94 Üretim Araçlarının ve Değişimin Toplumsallaştırılması
96 Proletaryanın Tarihî Görevi, Sınıfların ve Sınıf Devletlerinin Ortadan Kaldırılması
100 Kader Çağından Özgürlük Çağına
101 Özet ve Sonuç
105 Açıklayıcı Notlar

FRİEDRİCH ENGELS

Friedrich Engels, 28 Kasım 1820'de Barmen'de (Almanya) doğdu. 5 Ağustos 1895'te öldü. Babası bir dokuma fabrikatörüydü. Karl Marx'ın en yakın dostu ve ayrılmaz mücadele arkadaşı, diyalektik materyalizm ile bilimsel sosyalizmin ortak kurucusudur. Marx'ın ölümünden sonra (1883), işçi hareketinin tartışmasız manevî önderi ve en yüksek otoritesi olmuştur.

Başlıca eserleri: **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu** (1845), **Komünizmin İlkeleri** (1847), **Almanya'da Burjuva Demokratik Devrimi** (1850-1852), **Konut Sorunu** (1872), **Anti-Dühring —Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor—** (1876-1878), **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni** (1884), **Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu** (1885), **Erfurt Programının Eleştirisi** (1891), **Doğanın Diyalektiği** (1873-1892). Marx ile yayınladıkları eserler: **Kutsal Aile** (1845), **Alman İdeolojisi** (1845), **Komünist Partisi Manifestosu** (1848). Karl Marx ile Friedrich Engels'in aynı konudaki yazılarından derlenen kitaplardan başlıcaları: **Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi, Felsefe İncelemeleri, Edebiyat ve Sanat Üzerine, Din Üzerine, Kapital Üzerine Mektuplar.**

Paul Lafargue'ın isteği üzerine, Engels, **Anti-Dühring**'in, ütopik sosyalizmden bilimsel sosyalizme kadar, sosyalizmin kısa bir tarihini teşkil eden bazı bölümlerini broşür halinde toplamış ve Lafargue, metinleri, Fransız okurunun o günkü düzeyini dikkate alarak yeniden düzenlemiş ve çetin olan bazı pasajları çıkararak, **Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm** adı ile, 1880'de, Paris'te yayınlamıştır. Broşürün yayınlanışı büyük bir başarı sağlamış ve marksizmin Fransa'ya yayılmasına fiilen katkıda bulunmuştur. Kısa zamanda çeşitli dillere çevrilen broşürün, Almancası 1882'de yayınlanmıştır.

Elinizdeki kitap, bugün evrensel olarak kabul edilen, Almanca metni esas alan ve 1892'de basımına Engels tarafından izin verilen İngilizce metne uygun olarak yapılan yayından çevrilmiş, kitaba, ayrıca en son Fransızca baskılarında da muhafaza edilen Lafargue'ın arabaşlıkları eklenmiştir. Friedrich Engels'in 1892 ingiliz baskısı için özel olarak yazdığı "Giriş" İngilizce aslından çevrilmiş, gene Lafargue'ın Fransızca baskısı için "Giriş"e eklediği arabaşlıklar, elinizdeki esere aktarılmıştır. Bu broşürün başına, Fransızca baskılarda olduğu gibi, Eleanor Marx-Aveling'in, Engels'in 70. doğum yıldönümü dolayısıyla **Socialdemokratische Monatsschrift** için yazmış olduğu makale de alınmıştır. Metin sayfaları altında konan yıldızlı dipnotlar Engels'e aittir.

FRİEDRİCH ENGELS

28 EKİMDE (1890), Friedrich Engels, yetmiş yaşını doldurmuş olacak. Bu, bütün dünya sosyalistlerinin kutlayacakları bir doğum günüdür. Bundan ötürü, dostum Dr. Victor Adler, benden *Sozialdemokratische Monatsschrift* için Sosyalist Partinin ünlü önderi üzerine kısa bir yazı yazmamı istedi.

Böyle çetin bir görevi yerine getirmek için bazı koşullar gerekir. Ben, Engels'i yalnızca doğduğum günden beri tanımaktayım. Bir insana onunla uzun zaman yakın bulunmuş olmanın onu iyi tanımak için elverişli bir koşul olup olmadığı tartışılmaya değer. En az tanıdığımız insan, kendimiz değil miyiz?

Marx ile Engels'in biyografilerini kaleme alabilmek için —çünkü bu iki insanın yaşantısı ve eseri öylesine içiçedir ki, bunları ayırmak olanaksızdır— sosyalizmin "ütopik sosyalizmden bilimsel sosyalizme" doğru gelişmesinin tarihini yazmak ve üs-

telik buna, yaklaşık olarak, son yarım yüzyıllık işçi hareketinin tarihini de eklemek gerekir. Gerçekten bu iki insan, işçi yaşantısından uzak ve ayrıklanmış halde yaşayan entelektüel önderler, teoriciler, filozoflar olmakla yetinmediler; genelkurmayını oluşturdukları bu devrimin neferleri olarak mücadelede her zaman ön safta yerlerini aldılar. Bu tarihi yazabilecek yalnız bir kişi vardır; umalım ki, ömrü yazmasına yetsin.

Engels'in hayatı o kadar iyi bilinir ki, şimdi burada, bu konu ile ilgili kısa bazı notlar yetersiz kalır; onun edebî ve bilimsel çalışmalarına gelince, bunların tahlilini yapmaya kalkmak benim için alçakgönüllülükle bağdaşmayan bir tutum olurdu; zaten bunlar da genel olarak bilinmektedir. Ben, burada, yalnız bütünün bir tablosunu sunmakla yetineceğim. Bu insanın, ve onun yaşayışının bir eskizini sunmaya çalışacağım ve bunu yapmakla, "otoritelerin putlaştırılması" ile ahlâklarının bozulmasından büyük korku duyanlar dışında, birçok insanı sevindireceğimi sanıyorum. Bana gelince, öyle sanıyorum ki, Engels'in çalışmalarıyla yaşayan bizler için, onun hayatı, bize örnek olabilir ve bu hayat bizi yüreklendirir.

Friedrich Engels, 28 Ekim 1820'de, Barmen'de doğdu. Babası fabrikatördü (unutmamak gerekir ki, o dönemde, Ren bölgesi eyaletleri, Almanya'nın geri kalan kesiminden çok daha gelişmiş durumdaydı); ailesi itibarlı bir aileydi. Hiç bir çocuk, kendi çevresiyle bu kadar çelişmemiştir. Friedrich, ailesi için "korkunç bir ördek yavrusu" olacaktı. Belki şimdi bile, ailesi, bu ördek yavrusunun gerçekte bir "kuğu kuşu" olduğunu anlamış değildir. O, neşeli mizacını anasından almıştır.

Barmen'de başladığı öğretimini, Elberfeld lisesinde tamamladı. İlkönce üniversiteye girmeye niyetlendi, ama üniversitedeki eğitime karşı duyduğu küçümseme ve aynı zamanda aile işleri, onu bu niyetinden vazgeçirdi. Okuldan ayrılmasından ve bitirme sınavlarını vermesinden bir yıl sonra, Barmen'de, bir ticaret firmasına girdi; bundan sonra, bir yıl süreyle, Berlin'de, gönüllü askerlik yaptı. 1842'de, İngiltere'ye, Manchester'e, sermayesi babasına ait olan bir ticaret firmasına gönderildi. Engels, Manchester'de iki yıl kaldı. Klasik kapitalizmin ülkesinde bir büyük sanayi ortamında geçen bu iki yıl, onun için pek büyük bir önem taşır ve onun Manchester'de bu dönemdeki eylemi, nasıl bir insan olduğunu belirlemeye yeter: Bir yandan *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı eserinin yayımlanabilmesi için gerekli

materyali topluyor, bir yandan çartist harekete etkin bir biçimde katılıyor ve bir yandan da *Northern Star* ile Owen'in *New Moral World*'una[1] aksatmadan yazı yazıyordu.

1844'te, Engels, Paris üzerinden Almanya'ya döndü. Orada uzun süreden beri yazıştığı ve bütün hayatının en yakın dostu olacak insanla, Karl Marx'la, ilk defa karşılaştı. Bu karşılaşmanın ilk sonucu, *Kutsal Aile*'nin[2] yayımlanması ve daha sonraları Brüksel'de tamamlanan ve Marx'ın *Eleştiri*'sinde[3] ve Engels'in *Feuerbach*'ında, "İki kalın cilt tutan elyazması çoktan beri Westphalie'de bir yayınevinin elindeydi ki, koşulların yayımına olanak vermediği haberini aldık. Elyazmasını farelerin kemirici eleştirisine bıraktık ve bunu gönüllü olarak yaptık, çünkü asıl amacımıza, kendi kendimizi anlama (*Selbstvertändigung*) amacımıza ulaşmıştık" sözleriyle anlattıkları bir eser üzerinde çalışmaya başlamaları oldu.

Aynı yıl, Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın* Durumu[4] adlı kitabını yazdı. Bu eser, hâlâ gerçeği öyle doğru yansıtmaktadır ki, bundan birkaç yıl önce, İngilizce çevirisi yayımlandığı zaman, İngiliz işçileri yeni yazıldığını sanmışlardı! Engels, bu sırada değişik konularda denemeler ve bazı makaleler vb. kaleme alıyordu. (Engels, Paris'ten Barmen'e döndü, ama orada kısa bir süre kaldı.)

1845'te, Brüksel'de, Marx'la buluştu ve orada, gerçekten, ortak çalışmaları başladı. Bu harekete sunmuş oldukları ortak emekleri pek büyüktür. İkisi, Brüksel'de Alman işçileri Derneğini kurdular ve asıl önemlisi, sonraları özünde enternasyonalin tohumunu taşıyan ünlü Komünistler Ligası olan Doğrular Ligasına girdiler. Brüksel'de Marx, Paris'te Engels, 1847'de Komünistler Ligasının teorisyenliğini yaptılar. O yılın yazında, bu liganın birinci kongresi Londra'da toplandı. Engels, bu kongreye, Paris'li Derneklilerin delegesi olarak katıldı. Aynı yılın güzünde, Liganın, Marx'ın da

---

1 **Northern Star (Kuzey Yıldızı)**. — İngiliz çartistlerinin gazetesiydi. Yöneticisi O'Connor'du, Julian Harney ve Ernest Jones gazetenin başlıca yazarları arasındaydı. **New Moral World (Yeni Ahlaki Dünya)** ünlü İngiliz sosyalisti Robert Owen'in (1771-1858) organıydı.

2 **Kutsal Aile veya Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi. Bruno Bauer ve Ortaklarına Karşı (Die heilige Familie oder Kritik des kritischen Kritik)**. 1844'te yayımlandı.

3 **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı** (1859), Sol Yayınları, Ankara, 1970.

4 **İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu (Die Lage der arbeitenden Klassen in England)**.

katıldığı, ikinci kongresi yapıldı. Bu son kongreden nasıl bir sonuç elde edildiğini bugün bütün dünya bilmektedir: *Komünist Partisi Manifestosu.*

İki dost, Londra'dan, yoğun bir pratik eyleme girebilecekleri Köln'e geçtiler. Bu eylem, *Neue Rheinische Zeitung* adlı gazetede ve Köln komünistleri davasında[5] anlatılır.

O günün baskısı ve Marx'ın sınırdışı edilişi, iki dostu uzun süre birbirinden ayırdı. Marx, Paris'e geldi, Engels de Palatinat'a gitti; orada Baden ayaklanmasına katıldı. Üç silâhlı çatışmada yer aldı ve onu ateş hattında görenler, olağanüstü soğukkanlılığından ve her türlü tehlikeyi umursamayışından uzun süre söz ettiler. Engels, *Neue Rheinische Zeitung*'da, Baden ayaklanması hakkında bir yazı yazdı. Bütün umutlar yitirilince İsviçre'ye geçenlerin sonuncularından biri oldu ve oradan da, Paris'ten sürgün edilen Marx'm iltica ettiği Londra'ya gitti.

İşte o zaman, Engels'in hayatında yeni bir aşama başlıyor. Şimdilik her türlü siyasî eylem olanaksız hale geldiği için, Marx, Londra'ya yerleşti. Engels, babasının hissedarı bulunduğu dokuma fabrikasına, görevli olarak, Manchester'e geri geldi. Yirmi yıl boyunca Engels, büro hayatının zorunlu çalışmasına mahkûm kaldı ve iki dost, yirmi yıl içinde, pek seyrek olarak buluşma olanağı buldular, ama aralarındaki irtibat hiç kesilmeden sürdü. Manchester'den Engels'in mektuplarının gelişi, benim ilk çocukluk anılarımdan biridir. İki dost, hemen hemen her gün birbirlerine mektup yazıyorlardı ve *Mohr*'un —babamı evde böyle çağırırdık— sanki mektubu okurken yazan karşısındaymış gibi yüksek sesle konuşarak: "ama sorun hiç de öyle değil" ya da "haklısın, haklısın" vb. dediğini anımsıyorum. Ama en iyi anımsadığım şey, Mohr'un, Engels'in mektuplarını okurken katılarak gülmesiydi; öylesine gülerdi ki, gözyaşları yanaklarından aşağı akardı.

Manchester'de Engels tek başına değildi. Orada, *Kapital*'in birinci cildinin sunulduğu ve bizim evde Lupus diye hitap ettiğimiz "proletaryanın yürekli, vefalı, yüce duygulu, örnek savaşçısı" Wolff[6] vardı; daha sonraları babamın ve Engels'in fedakâr

---

5 Marx ve Engels'in Almanya'ya dönüşlerini (Mart 1848) sağlayan devrim oldu. Bu arada Marx, üç yıl önce Fransa'dan sınırdışı edildiği gibi (1849'da gene edilecektir), Belçika'dan da sürüldü. Köln komünistlerinin davası bundan dört yıl sonradır (1852).

6 Wilhelm Wolff (1809-1864) — "Eskiden Silezya dokumacılarının acıları-

dostu (kocamla birlikte *Kapital*'i İngilizceye çevirmiş olan) Sam Moore ile o zamanın en ünlü kimyacılarından biri olan Profesör Schorlemmer de oraya geldiler. Ama bu iki dostu hesaba katmazsak, bu yirmi yılın böyle bir adam için nasıl geçtiğini düşününce insan dehşete kapılır. Ama Engels, Manchester'deki yaşantısından hiç bir zaman yakınmamıştır. Tam tersine, o, bu görevini sanki dünyada her gün bürosuna gidip masasına oturmaktan daha zevkli bir şey yokmuş gibi, şevkle ve soğukkanlılıkla yapıyordu. Bürodaki bu zoraki işi sona erdiği zaman, ben, Engels'in yanındaydım ve o zaman bütün bu yılların onun için ne demek olduğunu anladım. Sabahleyin, büronun yolunu son defa tutmak üzere ayakkabılarını giydiği zaman, "Bu defa sonuncu" diye attığı zafer çığlığını hiç bir zaman unutmayacağım. Evin kapısında oturmuş onu bekliyorduk; birkaç saat sonra evin önündeki küçük tarlanın ötesinden gelişini gördük. Bastonunu havada sallıyor ve sevinç içinde türkü söylüyordu. Akşamleyin olay şampanyalı bir ziyafetle kutlandı. Hepimiz sevinçliydik. Şimdi bunları hatırladığım zaman gözlerim yaşarıyor.

1870'te, Engels, Londra'ya geldi ve hemen Enternasyonal için yapılan yoğun çalışmada yerini aldı; Belçika temsilcisi olarak Genel Konsey üyeliğine getirildi ve daha sonra İspanya ve İtalya temsilcisi oldu. Engels'in yazı çalışmaları, çok çeşitliydi. Makaleler, broşürler vb., 1870 ile 1880 arasında sonu gelmeyen bir sıra halinde birbirini izledi; ama en önemli eseri 1878'de yayımlanan *Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor*[7] oldu. *Kapital*'in etkisinden ve öneminden sözetmek ne kadar fazla ise, bu eserin etkisinden ve öneminden sözetmek de o kadar fazladır.

Bu on yıl içinde, Engels, her gün babamı ziyarete gelirdi; ikisi sık sık gezintiye çıkarlardı; çoğu zaman da evde kalırlar ve babamın odasında, bir aşağı bir yukarı dolaşırlardı. Her ikisinin de tercih ettiği bir köşe vardı ve her ikisi de topuk üzerinde dönüş yaparken odanın o köşesinde, döşemede, izlerini bırakmışlardır. Öyle şeyler üzerinde tartışırlardı ki, bunların birçoğunu, birçok kimsenin felsefesi hayal bile edemez. Çok zaman da su-

---

nı dile getirmiş ve onların isyanlarının nedenlerini açıklamış olan ateşli ve gadre uğramış savaşçı yazar." (Andler). Wolff, kurt (**Lupus**) anlamına gelir.

7 **Anti-Dühring**, —**Bay Eugen Dühring'in Bilimde Devrimi**—, Sol Yayınları, Ankara, 1966-1967.

sarak yanyana yürürlerdi. Ya da her biri o anda kendisini özellikle ilgilendiren konu üzerinde konuşurdu, ve bir an gelirdi ki, geçen yarım saat içinde ayrı ayrı şeylerden sözettiklerini kahkahalarla gülerek birbirlerine itiraf ederlerdi.

Bu dönemle ilgili neler neler anlatılabilir! Enternasyonal, Paris Komünü, evimizin bütün sürgünlerin buyur edildiği bir yolgeçen hanına döndüğü o aylar!

1881'de annem öldü ve sağlık durumu sarsılan babam bir süre için İngiltere'den ayrıldı. 1883'de o da öldü.

Bundan sonra Engels'in neler yaptığını bütün dünya bilir. Zamanının en büyük bir kesimini babamın eserlerinin yayımlanmasına, yeni baskıların düzeltilmesine ve *Kapital*'in çevirilerinin gözden geçirilmesine harcadı. Bu çalışmayı ya da kendi öz çalışmalarını değerlendirmek bana düşmez. Engels'in her gün sarfettiği emeği ancak onu tanıyanlar takdir edebilirler. İngilizleri, Almanları ve Fransızları saymazsak, İtalyanlar, İspanyollar, Hollandalılar, Danimarkalılar, Romenler (bu halkların dillerini pek güzel bilirdi), hepsi, gelip onun desteğini ve öğütlerini alırlardı.

Karşılaştığımız sayısız güçlüklerin her biri için, biz ki efendimiz olan Halkın bağlarında çalışmaktayız, Engels'e başvururuz. Ve elimiz boş dönmeyiz. Bu son yıllarda sadece bunun ona yüklediği çalışma yükünü sıradan on iki adam ancak omuzlayabilirdi. Ve Engels'in bizim için yapacağı daha çok şeyler var ve yapacak da.

İşte size onun yaşantısının basit bir eskizi. Bu, bir bakıma bu insanın iskeletidir — kendisi değildir. Bu iskelete hayat katma işinde ne kadar yetersiz olduğumu bilmekteyim ve belki de bu görev hepimizin üstündedir. Biz, henüz onu iyice göremeyecek kadar kendisine yakınız. Engels 70 yaşındadır, ama yaşını göstermiyor. Onun bedeni, henüz zihni kadar genç. Altı ayaklık [1,89 m.] vücudunu öylesine hafif bir şeymiş gibi taşıyor ki, o kadar iri gözükmemekte. Makas değmemiş sakalı yana kaçıyor ve artık kırlaşmaya yüztutmuş. Saçları koyu ve bir tek ak tel yok; hiç değilse dikkatle arandığı halde bulunamadı. Görünüşünün genç olmasına karşılık, kendisi göründüğünden de gençti. Tanıdığım adamların en genci odur. Ve hatırlayabildiğim kadarıyla şu son yirmi yıl içinde, o, hiç ihtiyarlamadı.

Ben, onunla 1869 yılında İrlanda gezisine çıktım (ve o sırada, İrlanda'nın, "ulusların Niobé"sinin tarihini yazmak istediği için bu ülkeyi onunla birlikte dolaşmak özellikle ilginç idi),

ve sonra 1888'de birlikte Amerika'ya gittik. 1869'da olduğu gibi 1888'de de uğradığımız her yerde, o, çevrenin ruhu idi.

City of Berlin ve *City of New-York* transatlantiklerinde, hava nasıl olursa olsun, her zaman güvertede bir gezinti yapmaya ya da bir bardak "lager" içmeye hazırdı.

Burada babamın bir özelliği üzerinde durmak istiyorum, bu özellik Engels'te de vardır. Bunda ısrar ediyorum, çünkü bu özelliği pek az bilinir ve hatta pek takdir edilmez. Babam, yıldırımlarını, düşmanlarının olduğu gibi dostlarının da üzerine yağdırmaya her zaman hazır, pervasız ve alaycı bir çeşit jüpiter tanrısı gibi gösterilmiştir. Ama onun o kadar nüfuz edici ve o kadar tatlı, sevinç ve iyilikle o kadar dolu güzel kahverengi gözlerini bir defa olsun gören veya onun çevresindekileri de güldüren gülüşünü işiten, bilir ki alaycı ve soğuk tanrı, jüpiter tanrısı, salt bir uydurmadır. Engels için de aynı şeyi söyleyebiliriz. O, genellikle, bir otokrat, bir diktatör, acı söyleyen bir eleştirici gibi gösterilir. Hiç de öyle değildir. Başkalarına karşı onun kadar yumuşak davranan, herkesin yardımına koşmaya onun kadar hazır bir insan belki de hiç olmamıştır. Onun gençlere karşı tükenmez iyiliğinden sözetmek istemiyorum. Bütün ülkelerde buna tanıklık edebilecek olanlar vardır. Ben, sadece, gençlere yardımcı olmak için kendi kişisel işlerini bir yana bıraktığını sık sık gördüğümü söyleyebilirim. Engels bir şeyi hiç bir zaman affetmemiştir — sahteliği. Bir adam ki, kendi kendine karşı dürüst değildir, ve üstelik partisine bağlı değildir, böylesi Engels'ten en küçük bir acıma duygusu beklemesin. Bunlar, Engels için bağışlanmaz günahlardır. Engels, başka günah tanımaz. Burada bir başka karakteristik çizgiye işaret etmek isterim. Dünyanın en dakik adamı olan Engels, Partiye karşı görevin ve özellikle disiplinin en derin bir duygusunu herkesten fazla taşıyan Engels, hiç bir zaman bağnaz olmamıştır. Kimse, her şeyi onun gibi anlama yeteneğinde değildir ve dolayısıyla kimse küçük zaaflarımızı onun gibi rahatlıkla bağışlayamaz.

Engels'in olağanüstü geniş bir bilgisi vardır. Hiç bir şey ona yabancı değildir; doğa tarihi, kimya, botanik, fizik, filoloji (yirmi dilde dili döner diye yazıyordu *Figaro* 1870'te), ekonomi politik ve *last but not least*,[8] askerî taktik. 1870'te, Fransız-Alman Savaşı sırasında Engels'in *Pall Mall*'de yayımladığı makaleler

[8] Sonuncu, ama aynı derecede önemli.

dikkati çok çekti, çünkü bunlarda Sedan muharebesini ve Fransız ordusunun bozgununu önceden bildirmişti. Ona "general" lakabının takılması, bu makalelerden sonradır. Kızkardeşim ona "General Staff" derdi. Bu lakap yerleşmiş kalmıştır ve o gün bu gün, Engels, bizim için "general"dir. Bugün bu lakabın daha geniş bir anlamı var: Engels bizim işçi ordumuzun generalidir.

İşte onun iyiliğinden bir örnek daha; *Freethinker*'in yazışleri müdürü Dr. Foote, bir yıl hapis cezasına mahkûm olmuştu; kimse bu işle ilgilenmiyordu ve kocam işi ele aldı. Engels hiç tanımadığı ve kendileriyle ortak görüşler taşımadığı Dr. Aveling ve Foote'a yardımda bulunabilmek için, Foote'un dergisi *Progress*'e, Aziz Jean'a göre Apokalips üzerine son derece değerli bir inceleme yazdı.

Engels'in bir başka özelliği de vardır (bu belki de en önemli özelliğidir): çıkarını düşünmemesi. O, Marx sağken şöyle demeyi âdet edinmişti: "Ben hep ikinci keman oldum ve öyle sanıyorum ki bir ölçüde ustalaştım; Marx gibi bir birinci kemana sahip olmaktan büyük mutluluk duydum!" Bugün orkestrayı yöneten Engels'tir ve o sanki kendi deyimiyle hâlâ "ikinci keman" imiş gibi sade ve alçakgönüllüdür. Birçokları gibi, ben de, babamla Engels'i birbirine bağlayan dostluktan, Damon ile Pythias'ın dostluğu gibi tarihî olacak olan bu dostluktan sözetme fırsatını buldum; ama bu notları sona erdirirken, onun, Marx ile ilişkilerine borçlu bulunduğu ve hayatıyla çalışmalarını ikiye bölen iki ayrı dostluktan da sözetmem gerekir.

Bunlardan birincisi anneme karşı olan dostluğu ve ikincisi de bu yılın (1890) 4 Kasımında ölen ve mezarlıkta annemle babamın yanında yatan Hélène Demuth'a olan dostluğudur.

Engels, annemin mezarı başında şu sözleri söylemiştir:

"Dostlarım! Gömmekte olduğumuz bu yürekten kadın, 1814'te Salzwedel'de doğdu. Doğumundan az sonra Westphalen baronu olan babası Trèves'te devlet danışmanlığına atandığı sırada, Marx'ın ailesiyle dostluk kurdu. Çocuklar birlikte büyüdüler. Bu iki zengin tabiatlı insan, birbiriyle anlaştı. Marx üniversiteye gittiği zaman, gelecekleri konusunda karara varmışlardı.

"1843'te, Marx'ın bir süre için yönetmiş olduğu *Rheinische Zeitung*'un kapatılmasından sonra, evlendiler. O günden bu yana, Jenny Marx, kocasının kaderini, çalışmalarını, mücadelelerini paylaşmakla kalmadı, bu mücadeleye büyük zekâsıyla ve ateşli tutkusuyla katkıda bulundu.

"Genç çift, Paris'e gönüllü sürgüne gitti ve bu, kısa zaman sonra, zorunlu sürgüne dönüştü. Prusya hükümeti Marx hakkındaki kovuşturmasını oralara kadar vardırdı. Ve üzülerek söyleyeyim ki, Alexander de Humboldt gibi bir adam, Marx'a karşı sürgün kararının çıkarılmasına katkıda bulunmuştur.[9] Aile, Brüksel'e iltica etti. Şubat devrimi orada gelip çattı. Brüksel'de patlak veren kargaşalıklar sırasında, Belçika hükümeti Marx'ı tutuklamakla yetinmedi, karısını da hapse attı.

"1848 Devrimi, ertesi yıl yenilgiye uğratıldı. Yeniden sürgün; ilkönce Paris'te ve sonra da Fransız hükümetinin yeni bir müdahalesiyle Londra'da. Ve bu, Jenny Marx için bütün korkunçluklarıyla sürgün hayatı idi. İki oğlunun ve kızlarından birinin ölümünün acılarına göğüs gerebilirdi, ama hükümetin ve liberallerden demokratlara kadar burjuva muhalefetin en alçakça iftiralarla kocasına saldırmak için anlaşmaları, bütün basının kapılarının Marx'a kapatılması ve böylece onun bütün savunma olanaklarının elinden alınması ve hasımlarının karşısında silâhsız bırakılması, kendisinde derin izler bıraktı. Ve bu, uzun zaman sürdü.

"Ama sonunda Avrupa proletaryası daha özgürce hareket edebileceği koşulları yeniden bulabildi. Enternasyonal kuruldu. Proletaryamn sınıf mücadelesi birbiri ardından bütün ülkelere giriyor ve kocası bu mücadelenin öncü müfrezesinde yerini alıyordu. Bu an ve bunu izleyen dönem, onda, acı hatıraların birçoğunu sildi. Marx'ın üzerine dolu gibi yağmış olan bütün iftiraların, karın güneş altında erimesi gibi yok olduğunu ve feodal olsun, demokrat olsun bütün gerici partilerin yoketmek istedikleri teorinin bütün ülkelerde ve bütün dillerde savunulduğunu görebildi. O, bu teori ile bir tek vücut oluşturan proletarya hareketinin Eski Dünyayı Rusya'dan Amerika'ya kadar sarstığını ve her geçen gün zaferden daha emin olarak kendini müjdelediğini görebildi.

"Böyle bir kadının derin ve açık-seçik zekâsı ve politik denliliği (tact'ı), enerjisi ve sağlam karakteriyle, kırk yıl boyunca, savaş arkadaşlarına gösterdiği fedakârlıklarla neler yaptığı hiç söylenmedi, hiç bir yerde yazılmadı. Bunu bilmek için onun yakınında yaşamak gerekirdi. Komün sürgünlerinin karıları onu

---

9 Ocak 1845. A. de Humboldt, ünlü coğrafyacı. O sırada Prusya'nın Paris elçisiydi.

gene sık sık düşüneceklerse de, biz, onun öğütlerinden yoksun kalacağız.

"Onun kişi olarak özelliklerinden sözetmenin gereği yok, dostları bunları bilirler ve hiç bir zaman unutmayacaklar. Eğer bu dünyada en büyük mutluluğu, başkalarını mutlu etmek olarak kabul eden bir kadın var idiyse, o, bu kadındır."

Demuth'un mezarı başında da Engels şunları söylemiştir:

"Marx, Partinin güç anlarında, ondan sık sık öğüt alırdı... ve bana gelince, Marx'ın ölümünden sonra yaptığım bütün çalışmaları, büyük ölçüde, Marx'ın ölümünden sonra gelme şerefini bahşettiği evimde varlığının bana sağladığı güneş ışığına, yardıma borçluyum."

Onun, Marx için ve Marx'ın ailesi için ne olduğunu ancak biz bilebiliriz ve bunu anlatmak mümkün değildir. Bu kadın, 1837'den 1890'a kadar, her zaman bizim dostumuz ve desteğimiz olmuştur.

ELEANOR MARX

Le Devenir Social dergisi, Eleanor Marx'ın bu makalesini Ağustos 1895 sayısında —Engels 5 Ağustos 1895'te ölmüştü— yeniden yayınlarken, ağıt niteliğindeki şu satırları makalenin başına eklemişti.

Bilimsel sosyalizm, kurucularından birini yitirdi.

Friedrich Engels, 5 Ağustos günü Londra'da öldü.

Sosyalizm, bugünkü sosyalizm oluşunu kısmen bu alçakgönüllü ve yüce düşünüre borçludur; çünkü denebilir ki, bilimsel sosyalizmin, ekonomi politiğin, o amansız eleştirisini, toplumsal olayların o güçlü tahlilini, insanlığın tarihî seyrinin o olağanüstü kavranışını, gerçek toplumsal bilimin temellerini atmış olan ve tarihi olsun, felsefeyi olsun yenileyen ya da yenileyecek olan o felsefî kavrayışını, fedakâr dostu, değerli çalışma arkadaşı ve sadık yorumcusu olduğu Marx kadar, ona da borçluyuz.

Birinci planda olabileceği halde, gönüllü olarak ikinci planda durmuş olan bir adam öldü. Fikir, onun fikri sağdır, ayaktadır, her yerde, her zamankinden daha çok canlıdır ve Marx ile

birlikte, o fikre sağlamış olduğu silâhlarla, bütün saldırıları yenilgiye uğratmaktadır.

Bu yürekli demircinin, örs üzerindeki çekiç sesi artık işitilmeyecektir; usta işçi yıkıldı; güçlü ellerinden düşen çekiç yerdedir ve belki de orada uzun süre kalacaktır; ama onun döverek yarattığı silâhlar yerli yerindedir, sağlam ve pırıl pırıl. Yeni silâhlar yaratmak çoğumuza vergi değilse de, en azından hepimiz üzerimize düşeni yapmalıyız, bize teslim edilen silâhları paslanmaya bırakmamalıyız; ve bu silâhlar, ancak böyle davranmakla, bize, zaferi sağlayacaktır ve onun için yapılmışlardır.

Marx da, Engels de, herkesten çok (burada karşılaştırma olanaksızdır) hazırlamış oldukları büyük şeylerin gerçekleştiğini görme sevincini tadamadılar; ama insanlar, kendi mutlulukları için çalışan ve etkili olan anılarını saklayabilirlerse, ikisinin de ölümsüzlükleri perçinlenmiş olacaktır.

GİRİŞ

ELİNİZDEKİ küçük kitap, aslında, büyük bir bütünün[1] parçasıdır. 1875'lerde, Berlin Üniversitesinde *privat-docent*[2] olan Dr. E. Dühring, artık sosyalist olduğunu birdenbire ve pek gürültülü bir biçimde açıkladı, ve Alman kamuoyuna, ayrıntılı bir sosyalist teori ile birlikte, toplumun yeniden örgütlendirilmesi için eksiksiz bir uygulama planı da sundu. Bunun doğal sonucu olarak, öncellerine (seleflerine) çattı; ve Marx'a, olanca öfkesiyle saldırarak, hepsinden çok şeref verdi.

Bu Almanya'daki sosyalist kesimin iki fraksiyonu —Eisenach'cılar ile Lassalle'cılar—[3] tam birleştikleri,[4] ve böylece daha da güçlenmekle kalmayıp, bütün güçle-

rini ortak düşmana karşı kullanma yeteneğini kazandıkları sıralarda oldu. Almanya'daki sosyalist kesim, hızla bir güç olmaktaydı. Ama onu bir güç haline getirmenin ilk koşulu, yeni sağlanmış olan birliğin tehlikeye düşürülmemesiydi. Ve Dr. Dühring, kendi çevresinde, bir kümeyi, geleceğin ayrı bir partisinin çekirdeğini, açıkça toplamaktaydı.[5] Bu yüzden, onun karşısına çıkmamız, ve hoşlansak da hoşlanmasak da, mücadele ederek hesabını görmemiz kaçınılmazdı.

Gerçi bu, pek güç değildi, ama bunun uzun bir iş olduğu da besbelliydi. Bilindiği gibi, biz Almanlar, ince eleyip sık dokumaya, çok derin ve köklü düşünmeye, *Gründlichkeit*'a[6] —nasıl isterseniz öyle deyiniz— düşkünüzdür. İçimizden biri, yeni bir öğreti saydığı bir şeyi açıklayınca, onu önce her şeyi kapsayan bir sistem haline getirmek zorundadır. Mantık ilkelerinin ve evrenin temel yasalarının, eninde sonunda, yalnız bu yeni bulunup tamamlanan teoriye ulaşılmak için varolageldiğini kanıtlaması gerekir. Ve Dr. Dühring, bu bakımdan, tam istenen ulusal nitelikteydi. Şunların hakkından gelmem gerekiyordu: akıl, ahlâk, doğa ve tarih konularını kapsayan eksiksiz bir "Felsefe Sistemi"; eksiksiz bir "Ekonomi Politik ve Sosyalizm Sistemi"; ve son olarak, bir "Ekonomi Politiğin Eleştirel Tarihi" — görünüşü ve içeriği bakımından ağır üç koca cilt; genellikle daha önceki filozofların ve iktisatçıların hepsine karşı ve özellikle Marx'a karşı seferber edilmiş üç kanıtlar kolordusu —gerçekte tam bir "bilimin altüst edilme" çabası—. Uzay ve zaman kavramlarından bimetalizme,[7] maddenin ve hareketin öncesizliğinden ve sonrasızlığından ahlâkî fikirlerin kalımsız nitelikte olmasına, Darwin'in doğal seçmesinden (*natural selection*) gelecekteki bir toplumda gençliğin eğitimine kadar akla gelen çeşitli konuların hepsini ele almam gerekiyordu. Ne olursa olsun, Dr.

Dühring'in işi geniş ve sistemli tutması, bana, Marx'ın ve benim bu pek çeşitli konulardaki görüşlerimizi daha önceleri yaptığımızdan çok daha birbirine bağlı bir biçimde ve Dr. Dühring'e karşı geliştirme fırsatını verdi. Başka bakımlardan pek tatsız tussuz olan bu işi üstlenmemin başlıca nedeni budur.

[Dr. Dühring'e -ç.] cevabım, önce Leipzig'te, sosyalist kesimin başlıca organı olan *Vorwärts*'de[8] bir makaleler dizisi halinde yayımlandı, ve daha sonra bir kitap haline getirildi: *Herr Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft* [*Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor*]. Bu kitabın ikinci bir basımı, 1866'da, Zürich'te yapıldı.

Şimdi Fransız Yasama Meclisinde Lille temsilcisi olan dostum Paul Lafargue'ın dileği üzerine, bu kitabın üç bölümünü[9] elden geçirerek bir kitapçık haline getirdim. Ve Lafargue, bunu, Fransızcaya çevirip *Socialisme Utopique et Socialisme Scientifique* adıyla, 1880'de, yayımladı. Bu Fransızca metinden yararlanılarak bir Lehçe ve İspanyolca basımı yapıldı. 1883'te, Alman dostlarımız, bu kitapçığı özdilinde yayımladılar. O zamandan beri, Almanca metinden yapılan İtalyanca, Rusça, Romence, Felemenkçe ve Danimarka dilindeki çevirileri yayımlandı. Böylece, bu kitapçık, elinizdeki İngilizce basımı ile birlikte, on dilde yayımlanmış oluyor. Herhangi bir sosyalist eserin, 1848'deki *Komünist Manifesto*'muzun ya da Marx'ın *Kapital*'inin bile, böyle birbiri ardına çevrildiğini bilmiyorum. Almanya'da dört basımı yapıldı ve basılan nüshaların toplamı, 20.000'i buldu.

"Mark",[10] Almanya'da toprak mülkiyetinin tarihi ve gelişimi konusundaki bazı temel bilgileri, Alman Sosyalist Partisi içinde yaymak amacıyla yazılmıştı. Bu, partinin kentlerde çalışan insanları özümsemesinin (*assimilation*) aşağı yukarı tamamlandığı, ve tarım işçileri ile köylülerin ele alınması gerektiği bir zamanda, her şey-

den daha zorunlu görünüyordu. Toprağı kullanma hakkının özgün biçimleri, eski Cermen kabilelerinin hepsinde ortak olduğu için, ve bunların ortadan kalkışının tarihi İngiltere'de bile Almanya'da olduğundan daha az bilindiği için, bu ek, çevirinin kapsamına alındı. Metni, Maksim Kovalevski'nin bu yakınlarda geliştirmeye başladığı varsayımı anmadan, aslında olduğu gibi bıraktım. Maksim Kovalevski'ye göre, ekilebilir alanların ve otlakların birkaç kuşağı içeren büyük bir ataerkil aile topluluğunun ortak hesabı için işletilmesi, o alanların Mark'ın üyeleri arasında paylaşılmasından önce geliyordu (hâlâ varolan Güney Slovanya Zadruga'sı örneğindeki gibi), ve paylaşma, daha sonra, topluluk ortak işletmeciliğe güçlük çıkaracak kadar büyüyünce oldu. Kovalevski belki tümüyle haklıdır, ama konu hâlâ *sub judice*'dir.[11]

Bu eserde kullanılan iktisat terimleri, yeni oldukları ölçüde, Marx'ın *Kapital*'inin İngilizce basımındakilere uygundur. Nesnelerin yalnız üreticinin kullanımı için değil, tersine, değişim amacıyla da üretildiği; yani, kullanım-değeri olarak değil, *meta olarak* üretildiği iktisadî evreye "meta üretimi" diyoruz. Bu evre, değişim için üretimin başlangıcından günümüze kadar uzanmakta; ancak, tam gelişimine kapitalist üretim koşullarında, yani üretim araçlarının sahibi olan kapitalistin, kendi işgücünden başka hiç bir üretim aracı olmayan insanları, işçileri, ücretle çalıştırdığı, ve ürünlerin satış fiyatının kendi gideri üstündeki falzasını cebine attığı koşullarda ulaşır. Sanayi üretiminin tarihini, ortaçağdan bu yana üç döneme ayırıyoruz: 1° küçük usta zanaatçının, kalfaları ve çıraklarıyla birlikte [çalıştığı -ç.] ve her işçinin nesnenin bütününü ürettiği zanaatçılık [dönemi -ç.]; 2° çok sayıda işçinin, topluca ve büyük bir işyerinde, nesnenin bütününü işbölümü ilkesine göre ürettiği; her işçinin, işlemin yalnız bir kesimini yaptığı, ve bundan ötürü ürü-

nün ancak ardarda hepsinin elinden geçtikten sona tamamlandığı manüfaktür [dönemi -ç.]; 3° ürünün [herhangi bir -ç.] güçle işletilen makinelerce üretildiği, işçinin işinin mekanik aracın çalışmasını denetlemekten ve düzeltmekten ibaret olduğu modern sanayi [dönemi -ç.].

İNGİLTERE, MATERYALİZMİN BEŞİĞİ

Bu eserin özünün, İngiliz kamuoyunun büyükçe bir kesiminin itirazı ile karşılaşacağını çok iyi biliyorum. Ama biz Kıtalılar, İngiliz "saygınlığının" önyargılarına biraz olsun önem verseydik, durumumuz bugünkünden de kötü olurdu. Bu kitap, "tarihî materyalizm" dediğimiz şeyi savunmaktadır; ve materyalizm, İngiliz okurların büyük çoğunluğunun kulaklarını tırmalayan bir söz cüktür. "Bilinemezcilik" (*agnosticism*)[12] hoşgörülebilir, ama materyalizm hiç kabul edilemez.

Bununla birlikte bütün çağdaş materyalizmin asıl yurdu, 17. yüzyıldan beri, İngiltere'dir.

"Materyalizm, *Büyük Britanya'nın evlilik-dışı çocuğu*dur. İngiliz iskolastiği Duns Scotus, eskiden, "*acaba madde düşünemez mi?*" diye sormuştu.

"Bu mucizeyi gerçekleştirmek için Tanrının sonsuz gücüne sığındı, yani, tanrıbilime (*theology*) materyalizm va'zettirdi. Üstelik Duns Scotus adçıydı (nominalistti). Materyalizmin ilk biçimi olan adçılığa (*nominalism*)[13] özellikle İngiliz iskolastiklerinde rastlanır.

"İngiliz materyalizminin gerçek atası Bacon'dır. Ona göre, doğa felsefesi (*natural philosophy*) biricik doğru felsefedir; ve duyuların deneyine dayanan fizik, doğa felseferinin en önemli bölümüdür. Onun sık sık andığı yetkililer, Anaksagoras ile hemoeomerileri[14] ve Demokritos ile atomlarıdır. Bilim, bütünüyle, deneye dayanır, ve duyuların sağladığı verilere ussal (aklî) bir araştırma yön-

temini uygulamaktan ibarettir. Tümevarım, çözümleme, karşılaştırma, gözlem, deney, böyle bir ussal (aklî) yöntemin bellibaşlı biçimleridir. Maddede doğal olarak bulunan nitelikler içinde hareket, yalnız mekanik ve matematik hareket biçiminde değil, maddenin bir içtepi (*impuls*), bir yaşatkan öz, bir gerilim (*tension*) —ya da Jakop Böhme'nin kullandığı bir terimle, bir "*qual*"*— biçimi olarak da ilk ve en önemli niteliktir.

"Materyalizm, Bacon'da, ilk yaratıcısında, henüz çok yönlü bir gelişimin tohumlarını taşır haldedir. Bir yanda madde, duyuları okşayan şiirli bir büyü içinde, insanın bütün varlığını tatlı gülümsemelerle kendine çeker. Öte yanda, atasözleri gibi fomülleştirilmiş olan öğreti, tanrıbilimden aktarılan tutarsızlıklarla dallanıp budaklanır.

"Materyalizm, daha sonraki evrimi sırasında tek yönlü bir hale gelir. Hobbes, Bacon'ın materyalizmini sistemleştirir. Duyulara dayanan bilgi, şiirli çiçeklerini yitirir, matematikçilerin soyut deney konusu olur; geometri, bilimlerin en yücesi ilân edilir. Materyalizm, insanlardan kaçmayı sever olur. Çünkü kendi karşıtını, insanlardan kaçan o parıltısız (gösterişsiz) ruhçuluğu (*spiritualism*) kendi alanında alt etmesi için dünyadan elini eteğini çekip çile doldurması gerekmektedir. Bunun için, duygusal (hissî) bir kendilik (mahiyet) olmayı bırakıp ussal bir kendilik olur; ama bu yüzden, akla özgü bütün tutarlılıkları da, sonuçlarını önemsemeden geliştirir.

"Bacon'a katkıda bulunan Hobbes, şöyle konuşur: İnsanın bütün bilgisi duyularla sağlanıyorsa, bizim görüş ve kavramlarımız, ancak gerçek âlemin duygusal bi-

---

* "**Qual**" filozofça bir kelime oyunudur. Qual, harfi harfine, işkence, bir çeşit eyleme zorlayan bir acı anlamındadır; gizemci Böhme, [qual'ın —ç.] Almancasına Latince **qualitas** (nitelik) kelimesinden bir şeyler katmıştır. Onun "**qual**"ı, dıştan çektirilen bir acıya karşıt olarak, ona yakalanan nesnenin, ilişkinin, ya da kişinin kendiliğinden gelişiminin doğurduğu eyleme geçiren ilkeydi.

çimlerinden soyutlanmış görüntüleridir. Felsefe, bu görüntülere ancak ad koyabilir. Bir ad, onların birden çoğuna verilebilir. Adların bile adları olabilir. Bir yandan bütün kavramların kökeninin duyulur âlemde bulunduğunu ve, öte yandan, bir sözcüğün bir sözcükten daha çok şey olduğunu; duyularımızla algıladığımız (bildiğimiz) varlıkların, hepsi de tek olan varlıkların dışında, genel, tekil olmayan doğal özellikte varlıklar bulunduğunu iddia etseydik, çelişkiye düşmüş olurduk. Maddî olmayan bir töz (cevher), maddî olmayan madde gibi saçmadır. Madde, varlık, töz, yalnızca aynı gerçeklik için [kullanılan -ç.] farklı terimlerdir. *Düşünceyi, düşünen maddeden ayırmak olanaksızdır.* Bu madde, evrende oluduran bütün değişmelerin etkenidir. Sonsuz sözcüğü zihnimizin sonsuz bir toplama sürecini gerçekleştirme gücü olduğunu saptamadığı sürece, anlamsızdır. Bizim için yalnız maddî nesneler algılanabilirdir; Tanrının varlığı konusunda hiç bir şey bilemeyiz. Gerçekliği kesin olan, yalnız benim kendi varlığımdır. Her insan tutkusu, bir başlangıcı ve bir sonu olan mekanik bir harekettir. İyi dediğimiz şeyler, içtepinin amaçlarıdır. İnsan doğa ile aynı yasalara bağımlıdır. Erk (iktidar) ile özgürlük, özdeştir.

"Hobbes, Bacon'ı sistemleştirmişti, ama Bacon'ın temel ilkesine, bütün insan bilgisinin kaynağının duyulur âlem olduğuna bir kanıt göstermemişti. Bu kanıtı, *Essay on the Human Understanding* [*İnsan Zekâsı Üstüne Deneme*] adlı eserinde, Locke verdi.

"Hobbes, Bacon materyalizminin tanrıcı (*theistic*)[15] önyargılarını yıkmıştı; Collins, Dodwell, Coward, Hartley, Priestley de Locke'un duyumculuğunu (*sensationalism*) kuşatan son tanrıbilimsel (*theological*) engelleri yıktılar. Ne olursa olsun, pratik materyalist için yaradancılık (*deism*),[16] dinden kurtulmanın yalnızca hoşgörüle-

bilir bir yoludur."*

Karl Marx, çağdaş materyalizmin, İngiliz kökeni üstüne işte böyle yazıyordu. Günümüzün İngilizleri, kendi atalarını, Karl Marx'ın övmüş olmasından pek de hoşlanmıyorlarsa, yazık olur. Yine de, Bacon'ın, Hobbes'un ve Locke'un, İngilizlerin ve Almanların, Fransızları karada ve denizde yenmiş olmalarına rağmen, 18. yüzyılı, dışında kaldığımız ve sonuçlarını İngiltere'nin olduğu kadar Almanya'nın da iklimine alıştırmaya hâlâ çabaladığımız, Fransız devrimine taç giydirilmeden önce bile, tam anlamıyla bir Fransız yüzyılı yapan o ünlü Fransız materyalistlerinin babaları oldukları yadsınamaz.

Bunun yadsınacak bir yanı yoktur. O yüzyılın ortalarında, İngiltere'ye yerleşen her kültürlü yabancıyı şaşırtan ve onun dikkate almadan edemeyeceği şey, saygın İngiliz orta-sınıfının dinî bağnazlığı ve budalalığı idi. Biz, o sıralarda, hepimiz materyalistlik, hiç değilse, çok ileri derecede özgür düşünen kimselerdik; ve İngiltere'deki eğitilmiş kişilerin aşağı yukarı hepsinin her türlü olmayacak mucizeye inanacağını, ve Buckland ile Mantell gibi jeologların bile, Tekvin'in[17] efsaneleriyle öyle pek çatışmasınlar diye kendi bilimlerinin olgularını çarpıtacaklarını pek düşünemiyorduk; o zamanlar, dinî konularda kendi zihnî yeteneklerini kullanmaya cesaret eden insanlar bulmak için, eğitilmemişlerin, "ayaktakımı" (*"great unwashed"*)[18] diye anılan emekçilerin, özellikle Owen'ci sosyalistlerin arasına girmeniz gerekiyordu.

---

* Marx ve Engels, **Die Heilige Familie**, Frankfurt, 1845, s. 201-04.
[Marx ile Engels'in bu kitabının tam adı şöyledir: **Die Heilige Familie oder Kritik der Kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und Konsorten. (Kutsal Aile, ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi. Bruno Bauer ve Ortaklarına Karşı.**]

Ama İngiltere, o zamandan beri "uygarlaştı". 1851 sergisi, İngilizlerin o adasal içekapanıklığının ölüm çanını çaldı. İngiltere, beslenme düzeni, âdetler, fikirler bakımından yavaş yavaş uluslararası bir niteliğe büründü; öylesine ki, keşke bazı İngiliz âdetleri ve töreleri, Kıtada, Kıtaya özgü alışkanlıkların burada tutunduğu kadar çok tutunmuş olsaydı, demeye başlıyorum. Her nasılsa, 1851'den önce yalnız soyluların bildiği salata-yağının ülkeye sokulup yayılmasına, dinî konulardaki Kıtaya özgü şüpheciliğin o uğursuz yayılması eşlik etti, ve bu, şuna vardı: bilinemezcilik, tam İngiliz Kilisesi kadar saygıdeğer tutulmamakla birlikte, saygınlık bakımından Baptism[19] ile hemen hemen başabaş ve Selâmet Ordusunun[20] kesinlikle daha üstünde bir aşamaya yaraşır görüldü. Bu koşullarda, münkirliğin gelişmesine yürekten acıyan ve bunu kınayan kimseleri, bu "yeni moda görüşlerin" her gün kullanılan birçok nesne gibi yabancı kökenli olmadığını, Almanya malı (*made in Germany*) olmadığını, tersine, hiç şüphesiz eski İngiltere'ye özgü olduğunu; ve onların Britanyalı türeticilerinin, bundan iki yüzyıl önce, bugünkü torunlarının cesaret ettiğinden bir hayli ileri gittiklerini öğrenmenin avutacağına inanmamak elimden gelmiyor.

Gerçekten, bilinemezcilik, "utangaç" bir materyalizmden başka nedir? Bilinemezci doğa görüşü, baştan sona materyalisttir. Bütün doğal âlem, yasalara bağımlıdır, ve bir dış etkinin işe karışmasını kesinlikle reddeder. Ancak, bilinemezci, şunu ekler: bilinen evrenin ötesinde yücelerden yüce bir varlığın bulunduğunun doğruluğunu ya da yanlışlığını araştırmamızı sağlayacak hiç bir aracımız yoktur. Laplace, *Mécanique céleste*[21] adlı eserin-

de, Tanrının adını olsun neden anmadığını kendisine soran Napoléon'a, kıvançla, *"Je n'avais pas besoin de cette hypothèse."*[22] cevabını verdiği çağda, bunun bir anlamı olabilirdi. Ama bugün, evrimci evren görüşümüzde, bir Yaradana ya da Düzenleyiciye hiç yer yoktur; ve varolan âlemin dışında bırakılmış bir Yüce Varlıktan söz etmek, terimlerdeki bir çelişkiyi dolaylı olarak göstermektedir, ve bana öyle geliyor ki, bu, dindar kimselerin duygularını yokyere aşağsamaktır.

Bundan başka, bizim bilinemezcimiz, bütün bilgimizin, duyularımızın sağladığı verilere dayandığını da kabul eder. Yalnız, şunu ekler: duyularımızın, bize, kendileriyle algıladığımız nesnelerin doğru imgelerini verdiğini nerden biliyoruz? Ve bize, nesneleri ve onların niteliklerini sözkonusu ederken, gerçekte kendileri üstüne kesin hiç bir şey bilemeyeceği bu nesneleri ve nitelikleri değil, yalnızca onların kendi duyularında yarattığı izlenimleri kastettiğini bildirir. Bu durumda, düşünmenin bu türlüsünü yalnız kanıtlamayla altetmek şüphesiz güç görünüyor. Ama kanıtlamadan (*argumentation*) önce eylem vardı. *İm Anfang war die Tat.*[23] Ve insan eylemi, [sözkonusu -ç.] güçlüğü, insan becerikliliği onu uydurmadan çok önce yenmişti. Çöreğin [varlığının -ç.] kanıtı yenmesindedir. Bu nesneleri, onlarda algıladığımız niteliklere göre, kendi yararımıza kullanmaya başladığımız an, duyusal algılarımızın doğruluğunu ya da yanlışlığını yanılmaz bir sınamadan geçirmekteyizdir. Bu algılar yanlışsa, bir nesnenin onlara göre kestirdiğimiz kullanım yolunun da yanlış olması ve çabamızın boşa gitmesi gerekir. Ama amacımıza varmayı başarırsak, o nesne ile onun bizdeki imgesinin uyuştuğunu anlarsak; nesne, ereğimiz için kendisinden beklediğimizi verirse, o zaman bu, bizim o nesne ve onun nitelikleri üstüne olan algılarımızın kendi dışımızdaki gerçeklikle uyuştuğunun

o ölçüde olumlu kanıtıdır. Ve bir başarısızlığa uğradığımız zaman, başarısızlığımızın nedenini bulmada genellikle pek gecikmeyiz; kendisine dayanarak iş gördüğümüz algının ya eksik ve yüzlek, ya da başka algıların sonuçları ile onların elvermediği bir tarzda birleştirilmiş olduğunu —kusurlu sonuç çıkarma dediğimiz şey budur— anlarız. Duyularımızı gerektiği gibi eğitmeye ve kullanmaya, ve eylemimizi gerektiği gibi edinilmiş ve kullanılmış algıların belirlediği sınırlar içinde tutmaya ne kadar dikkat edersek, eylemimizin sonucunun, algılarımızla algılanan nesnelerin nesnel doğal özelliği arasındaki uyuşmayı gösterdiğini o kadar iyi anlayacağız. Şimdiye kadar, bilimsel olarak denetlenmiş duyusal algılarımızın, zihnimizde, doğal özellikleri gereği, dış âleme ilişkin, gerçeklikle çatışmalı imgeler yarattığı, ya da dış âlemle onun bizdeki duyusal algıları arasında bir iç bağdaşmazlık bulunduğu sonucuna varmamıza yol açan tek bir örnek yoktur.

Derken yeni-kantçı bilinemezci ortaya çıkıp diyor ki: bir nesnenin niteliklerini doğru olarak algılayabiliriz, ama nesnenin kendisini hiç bir duyusal ya da zihnî yolla kavrayamayız. Bu kendinde-varlık, kavrayışımızın ötesindedir. Hegel, buna çok önceleri şu cevabı vermişti: bir nesnenin bütün niteliklerini biliyorsanız, nesnenin kendisini de biliyorsunuz demektir; geriye, sözkonusu nesnenin bizim dışımızda varolmasından başka hiç bir şey kalmaz; ve duyularınız size bu olguyu öğrettiği zaman, kendinde-varlığın, Kant'ın o ünlü *Ding an sich*[24] bilinmezinin üst yanını da kavramış olursunuz. Buna şunu eklemek gerekir: Kant'ın çağında, doğal nesneler konusundaki bilgimiz gerçekten öylesine bölük pörçüktü ki, onların her biri üstüne bildiğimiz az bir şeyin ötesinde esrarlı bir "kendinde-varlık" bulunduğu pekâlâ sanılabilirdi. Ama bu kavranamaz nesneler, bilimin dev

adımlarıyla ilerlemesi sırasında kavrandılar, çözümlendiler, üstelik *yeniden üretildiler;* üretebildiğimiz şeyin bilinemez olduğunu elbette düşünemeyiz. Bu yüzyılın [19. yüzyıl -ç.] ilk yarısında, organik maddeler, kimya için esrarlı nesnelerdi; bugün, onları, birbiri ardına, organik sürecin yardımı olmaksızın, kimyasal öğelerini kullanarak yapmayı öğreniyoruz. Çağdaş kimyacılar, herhangi bir cismin, kimyasal bileşimi bilinir bilinmez, kendi öğelerinden yapılabileceğini söylüyorlar. En yüksek organik tözlerin, albüminli cisimlerin, bileşimlerini bilmekten henüz uzağız; ama yüzyıllar sonra bile olsa, bu bilgiyi edineceğimizden, ve onu kullanarak, yapma (sunî) albümin üreteceğimizden şüphe etmek için hiç bir neden yoktur. Ve o aşamaya ulaşırsak, organik hayatı da yaratacağız, çünkü hayat, en aşağı biçimlerinden en yüksek biçimlerine kadar, albüminli cisimlerin normal varolma tarzından başka bir şey değildir.

Bununla birlikte, bizim bilinemezcimiz, bu biçimsel ihtiraz kaydını ileri sürdükten hemen sonra, aslında olduğu gibi, yola gelmez bir materyalist gibi konuşur ve davranır. *Bizim* bildiğimiz kadarıyla, maddenin ve hareketin, ya da şimdi dendiği gibi, enerjinin, ne yaratılabilir, ne de yok edilebilir olduğunu, ama elimizde, herhangi bir zamanda yaratılmamış oldukları konusunda kanıt bulunmadığını söyleyebilir. Yalnız, kabul ettiği bu gerçeği herhangi özel bir durumda kendisine karşı kullanmayı denerseniz, sizi hemen tersleyecektir. Ruhçuluğun (*spiritualism*) olabilirliğini *in abstracto* [soyut olarak -ç.] kabul etse de, onun *in concreto* [somut olarak -ç.] ele alınmasını istemez. Size şöyle diyecektir: bildiğimiz ve bilebildiğimiz kadarıyla, evrenin bir Yaradanı ve Düzenleyicisi yoktur; madde ve enerji, bizim bakımımızdan, ne yaratılabilir ve ne de yok edilebilir; bizce, akıl, enerjinin özel bir biçimi, beynin bir görevidir (*func-*

tion); bütün bildiğimiz, maddî âlemin değişmez yasalarla yönetildiğidir, vb.. Bunun için, bilinemezci, bir bilim adamı olduğu ölçüde, herhangi bir şey *bildiği* ölçüde, bir materyalisttir; biliminin dışında, hiç bir şey bilmediği alanlarda, bilgisizliğini Yunancaya çevirmekte ve ona *agnosticism* (bilinemezcilik) demektedir.

Ne de olsa bir şey bana anlaşılır görünüyor: bir bilinemezci olsaydım bile, besbelli, bu küçük kitapta kabataslak sunulan tarih görüşünü "tarihî bilinemezcilik" diye niteleyemezdim. Dindar kimseler bana gülerdi, bilinemezciler ise kendileriyle alay mı ettiğimi öfkeyle sorarlardı. Onun için, önemli bütün tarihî olayların nihaî nedenini ve büyük itici gücünü, toplumun iktisadî gelişiminde; üretim ve değişim tarzlarındaki dönüşümlerde; ve toplumun, bunların ardından, farklı sınıflara bölünmesinde; ve bu sınıfların birbirlerine karşı mücadelelerinde arayan görüşü adlandırmak için, başka birçok dilde olduğu gibi, İngilizcede de "tarihî materyalizm" terimini kullanırsam, bundan, İngiliz saygınlığının bile pek sarsılmayacağını umuyorum.

Tarihî materyalizmin, İngiliz saygınlığının bile çıkarına olabileceğini gösterirsem, bu yaptığım belki daha çabuk bağışlanacaktır. Bundan aşağı yukarı kırk ya da elli yıl önce İngiltere'ye yerleşen kültürlü bir yabancının, o saygın İngiliz orta-sınıfının dinî bağnazlığını ve budalalığını dikkate almak zorunda kalması ve bu durumun onu şaşırtması olgusunu daha önce anmıştım. Şimdi, o zamanki saygın İngiliz orta-sınıfının o zeki yabancıya göründüğü kadar budala olmadığını kanıtlayacağım. Sözkonusu sınıfın dinî eğilimleri açıklanabilir.

BURJUVAZİNİN TOPLUMSAL BÜYÜMESİ

Avrupa ortaçağdan çıktığı zaman, kentlerin geliş-

mekte olan orta-sınıfı, Avrupa'nın devrimci öğesini oluşturuyordu. Orta-sınıf, ortaçağın feodal yapısı içinde hatırı sayılır bir yer tutmuştu; ancak, yeri, bu sınıfın engin gücüne çok dar geliyordu. Orta-sınıfın, *burjuvazinin* gelişmesi, feodal düzenin sürdürülmesiyle bağdaşmaz oluyordu; bu yüzden feodal düzenin yıkılması gerekiyordu.

Ama feodalizmin uluslararası büyük merkezi, Katolik Roma Kilisesiydi. İç savaşlara rağmen, Roma Kilisesi, feodalizme bağımlı olan bütün Batı Avrupa'yı, hıristiyanlıkta bölücülük eden Yunanlılara karşı olduğu kadar, müslüman ülkelere karşı da büyük bir siyasî sistemde birleştiriyordu. Feodal kurumları, tanrısal kutsama halesiyle çeviriyordu. Kendi hiyerarşisini feodal örneğe göre düzenlemişti ve, kısacası, Katolik Roma Kilisesinin kendisi, katolik dünyadaki toprakların tam üçte birini elinde tutan en güçlü feodal idi. O aşağılık feodalizme her ülkede ayrı ayrı ve başarıyla saldırabilmek için, önce onun kutsal merkez örgütünün yıkılması gerekiyordu.

Bundan başka, bilimdeki büyük canlanma, orta-sınıfın gelişmesine paralel olarak sürüp gidiyordu; astronomi, mekanik, fizik, anatomi fizyoloji, yeniden ele alındı. Ve burjuvaziye, sınaî üretimi geliştirmek için, doğal nesnelerin fiziksel özelliklerini ve doğa güçlerinin etki tarzlarını araştıran bir bilim gerekliydi. Bilim, o zamana kadar, kilisenin hor görülen beslemesi olmuştu, imanın koyduğu sınırları aşmasına izin verilmemişti, ve bu yüzden gerçek bilim olmamıştı. Bilim, kiliseye karşı ayaklandı; burjuvazi bilimsiz edemezdi ve, bundan ötürü, ayaklanmaya katılmak zorunda kaldı.

Yukarda söylenenler, gelişen orta-sınıfın resmî din ile ne olursa olsun çatışacağı noktalardan yalnız ikisine ilişkin olmakla birlikte, birincisi, Roma Kilisesinin isteklerine karşı mücadelede doğrudan doğruya en çok çı-

karı bulunan sınıfın burjuvazi olduğunu; ve ikincisi, o çağda feodalizme karşı her mücadelenin dinî bir kılığa bürünmek ve herşeyden önce kiliseye yöneltilmek gerektiğini göstermeye yeter. Gerçi çığlığı koparan, kentlerin üniversiteleri ve tacirleriydi, ama bunun, yaşayabilmek için bile, din ve dünya feodallerine karşı her yerde mücadele etmeleri gereken köylü yığınları arasında zorlu bir yankısı olacağı kesindi ve öyle oldu.

Burjuvazinin, feodalizme karşı giriştiği uzun mücadele, üç büyük ve kesin savaşta doruğuna ulaştı.

BURJUVAZİNİN KURTULUŞU

PROTESTAN REFORMU

Birincisi, Almanya'daki protestan reformudur. Luther'in kiliseye karşı attığı savaş narasına, siyasî nitelikteki iki ayaklanma karşılık verdi: önce, Franz von Sickingen'in önderliğindeki küçük asılzadelerin ayaklanması (1523); sonra büyük Köylü Savaşı (1525). Bunların ikisi de, özellikle, bunlardaki çıkarı en büyük olan tarafların, kent burjuvalarının burada nedenlerini ele alamayacağımız kararsızlığı yüzünden bozguna uğradı. Ondan sonra, mücadele, yozlaşarak yerli prenslerle merkezî iktidar arasında bir kavgaya dönüştü ve Almanya'nın siyasî bakımdan güçlü Avrupa ulusları arasında iki yüzyıl silinmesiyle sonuçlandı. Luther reformu, gerçekten yeni bir iman, mutlak monarşiye uyarlanmış (adapte olmuş) bir din ortaya çıkardı. Kuzey-Doğu Almanya'daki köylüler, hüterciliği kabul eder etmez, özgür insan'lıktan serf'liğe düşürüldüler.

Ama Luther'in başarısızlığa uğradığı yerde, Calvin'e gün doğdu. Calvin'in inancı, çağının en gözüpek burjuvalarına uygundu. Onun alınyazı öğretisi,[25] rekabete dayalı ticaret dünyasında, başarının ya da başarısızlığın in-

sanın çalışkanlığına ve becerikliliğine değil de, onun denetleyemeyeceği koşullara bağlı olduğu olgusunun dinî anlatımıydı. Bu koşullar, isteyenin ya da rekabet edenin buyruğunda değildir; tersine, bilinmedik üstün iktisadî güçlerin lütfuna bağlıdır; ve bu, bir iktisadî devrim döneminde, bütün ticaret merkezlerinin ve yollarının yerlerini yenilerinin aldığı çağda, Hindistan'ın ve Amerika'nın dünyaya açıldığı çağda, ve en kutsal iktisadî imanların —altının ve gümüşün değeri— sarsılmaya ve yıkılmaya başladığı çağda, özellikle doğruydu. Calvin'in kilisesinin kuruluşu, bütünüyle demokratik ve cumhuriyetçi idi; ve Tanrının saltanatının cumhuriyetleştirildiği yerde, bu dünyanın saltanatı, krallara, piskoposlara ve efendilere kalabilir miydi? Alman lüterciliği, prenslerin elinde uysal bir araç olurken, kalvencilik, Hollanda'da bir cumhuriyet, İngiltere'de ve özellikle İskoçya'da, etkin cumhuriyetçi partiler kurdu.

İNGİLİZ DEVRİMİ, MATERYALİZMİN DOĞUŞU

İkinci büyük burjuva ayaklanması, kendi öğretisini kalvencilikte, biçilmiş kaftan olarak buldu. Bu ayaklanma İngiltere'de oldu.[26] Ayaklanmayı, kentlerdeki ortasınıf başlattı, ve *yeomanry*[27] başarıya ulaştırdı. Bu üç burjuva ayaklanmasının hepsinde de, savaşan orduyu köylülerin donatması; ve zafer kazanılınca, bu zaferin iktisadî sonuçları yüzünden en kesin yıkıma uğrayan sınıfın da köylülük olması hayli gariptir. Cromwell'den yüzyıl sonra, İngiltere'nin küçük çiftçileri (*yeomanry*) hemen hemen ortadan kalkmıştı. Her halde, o küçük çiftçiler ve kentlerdeki *aşağı halk tabakası* olmasaydı, burjuvazi, kendi başına bu savaşı sonuna kadar sürdüremeyecek ve I. Charles'ı darağacına çekemeyecekti. Burjuvazinin o çağda devşirilecek kadar olgunlaşmış olan bu zaferlerini bile güvenlik altına almak için, devrimin

—tıpkı 1793'te Fransa'da ve 1848'de Almanya'da olduğu gibi— hayli ileri götürülmesi gerekmişti. Doğrusu, bu, burjuva toplumun evrim yasalarından biri gibi görünüyor.

Devrimci etkinliğin İngiltere'deki bu aşırılığını, kaçınılmaz bir tepki, zorunlu olarak izledi; ve o da, tutunabileceği noktadan ileri gitti. Birtakım duraksamaların ardından, sonunda, yeni bir ağırlık merkezine ulaşıldı, ve orası yeni bir çıkış noktası oldu. İngiliz tarihinin saygınlarca "Büyük Ayaklanma" adıyla bilinen önemli çağı, ve onu izleyen mücadeleler, liberal tarihçilerin "Görkemli Devrim" diye adlandırdıkları, o öncekine göre önemsiz olayla son buldu.

Yeni çıkış noktası, gelişen orta-sınıf ile sabık feodal beyler olan toprak sahipleri arasında bir uzlaşmaydı. İkinciler, bugünkü gibi, aristokrasi diye adlandırılmakla birlikte, çoktandır, Louis Philippe'in Fransa'da epey sonraki bir dönemde olduğu gibi, "krallığın ileri gelen burjuvası" olma yolundaydılar. İngiltere'nin talihine bakın ki, yaşlı feodal beyler, İki-Gül Savaşları[28] sırasında birbirlerini öldürmüşlerdi. Onların ardılları (halefleri) çoğunlukla eski ailelerin oğulları olmakla birlikte, soylarının kalıtı olan yoldan öylesine sapmışlardı ki, alışkanlıkları ve eğilimleri bakımından feodal olmaktan çok burjuva olan yepyeni bir takım oluşturmuşlardı. Paranın değerini gereğince anlamışlardı; yüzlerce küçük çiftçiyi hemen kovup onların yerine koyunları koyarak gelirlerini artırmaya başladılar. VIII. Henry kilisenin topraklarını har vurup harman savurarak, toptan satışlarla yeni burjuva toprak sahipleri yarattı; bütün 17. yüzyıl boyunca topraklara pek büyük ölçüde el konulması ve bu toprakların, tam ya da oldukça yeni türedilere bağışlanması da aynı sonucu verdi. Bu yüzden, VII. Henry'den sonra, İngiliz "aristokrasi"si, sanayi üretiminin gelişme-

sine karşı çıkması şöyle dursun, tersine, ondan dolaylı olarak kazanç sağlamaya çalıştı; ve iktisadî ya da siyasî nedenlerle, sınaî ve malî burjuvazinin önderleriyle işbirliği yapmak isteyen birtakım büyük toprak sahipleri her zaman bulundu. Bundan dolayı, 1689 uzlaşması kolayca başarıldı. Siyasî "vurgun ve mevki" yağmaları, malî, sınaî ve ticarî orta-sınıfın çıkarları yeterince gözetilmek koşuluyla, büyük toprak sahibi ailelere bırakıldı. Ve o çağda, bu iktisadî çıkarlar, ulusun genel siyasetini belirlemeye yetecek güçteydi. Ayrıntılar üzerinde kavgalar olabiliyordu, ama aristokrat oligarşi, genellikle, kendi iktisadî mutluluğunun sınaî ve ticarî orta-smıfmkine bir daha ele geçmemecesine bağlı olduğunu fazlasıyla biliyordu.

O çağdan başlayarak, burjuvazi, İngiltere'nin egemen sınıflarının alçakgönüllü, ama resmen tanınmış bir öğesi oldu. Onların hepsiyle birlikte, ulusun büyük işçi yığınını boyunduruk altında tutmakta, ortak çıkarı vardı. Tüccar ya da yapımevi (manüfaktür) sahibinin kendisi, efendi ya da, yakın zamanlara kadar dendiği gibi, memurları, işçileri, uşakları karşısında "doğal üst" durumundaydı. Çıkarı, onlardan, başarabildiği kadar, çok iş sağlamaktı; bunun için, onları, başeğmeye alıştırmak gerekiyordu; krala ve feodal beylere karşı altında savaştığı sancağı, ona, dini vermişti; efendilerini başlarına geçirmeyi tanrının dilediğini onların kafasına sokmak ve onları efendilerinin buyruklarına başeğdirmek için aynı dinin kendine sunduğu fırsatları görmekte gecikmedi. Sözün kısası, İngiliz burjuvazisi, "aşağı sınıfların" başkaldırmaması için kendine düşeni yapmalıydı; ve bu amaç için kullanılan araçlardan biri de dinin etkisiydi.

Burjuvazinin dinî eğilimlerini kuvvetlendiren bir başka olgu daha vardı. Bu, İngiltere'de, materyalizmin doğuşuydu. Bu yeni öğreti, yalnız orta-sınıfın dinî duygu

larını sarsmakla kalmadı; burjuvaziyi de kapsayan eğitilmemiş yığınlara yeterince uygun gelen dine karşıt olarak, kendini, ancak bilginlere ve kültürlü kimselere yaraşır bir felsefe olarak sundu. Materyalizm, Hobbes'la birlikte, krallığın ayrıcalığının ve erkliliğinin bir savunucusu olarak ortaya çıktı; *puer robustus sed malitiousus*'a[29] yani halkın başkaldırmasını önlemek için mutlak monarşiyi yardıma çağırdı. Materyalizmin yeni yaradancı (*deistic*) biçimi, Hobbes'un ardıllarında, aristokratik, içrek (batınî, *esoteric*), ve bu yüzden, hem dinî sapkınlığı ve hem de burjuva aleyhtarı siyasî bağlantıları dolayısıyle, orta-sınıf için tiksinç bir öğreti olarak kaldı. Bundan ötürü, Stuart'lara karşı savaş bayrağını ve savaşçıları sağlamış olan protestan mezhepleri, aristokrasinin materyalizmine ve yaradancılığına karşı durarak, ilerleyen ortasınıfın başlıca gücünü sağlamaya devam ettiler, ve bugün bile "Büyük Liberal Parti"nin belkemiğidirler.

18. YÜZYIL MATERYALİZMİ VE FRANSIZ DEVRİMİ

O sırada materyalizm, İngiltere'den Fransa'ya geçti ve orada kartezyanizmin (*Cartesianism*, dekartçılık) bir kolu olan başka bir materyalist felsefe okulu ile karşılaştı ve onunla kaynaştı. Fransa'da da, önce, özellikle aristokratik bir öğreti olarak kaldı. Ama devrimci niteliği, kendini çabucak açığa vurdu. Fransız materyalistleri, yalnız dinî inanç konularını eleştirmekle yetinmediler; karşılarına çıkan bütün bilimsel gelenekleri ya da siyasî kurumları da eleştirdiler; ve öğretilerinin evrensel uygulanırlığının doğruluğunu sınamak için kestirmeden gittiler, ve onu, daha sonra adıyla anılacakları o dev eserde, *Encylopédie*'de, bütün bilgi konularına cesaretle uyguladılar. Böylece, öğreti, iki biçiminden biriyle —düpedüz materyalizm ya da nedentanrıcılık— bütün kültürlü Fransız gençliğinin amentüsü oldu; öylesine ki, İngiliz kral-

cılarmın kurduğu bu öğreti, Büyük Devrim patlayınca, Fransız cumhuriyetçilerine ve tedhişçilerine teorik bir bayrak ve İnsan Hakları Bildirgesinin metnine kaynak oldu. Büyük Fransız Devrimi, burjuvazinin üçüncü ayaklanmasıydı, ama din örtüsünü tümüyle sıyırıp atan ilk ayaklanmaydı, ve açıktan açığa siyasî alanda yürütüldü; ve gene, taraflardan birinin, aristokrasinin, yıkımına ve öbürünün, burjuvazinin, kesin zaferine kadar sürdürülmüş ilk ayaklanmaydı. İngiltere'de devrim-öncesi ve devrim-sonrası kurumların kalımı ve büyük toprak sahipleriyle kapitalistler arasındaki uzlaşma, adlî teamüllerin kalımında ve hukukun feodalizme özgü biçimlerinin bağnazlıkla korunmasında kendi gösterir. Fransa'da devrim, geçmişin geleneklerinde kapanmaz bir gedik açtı; feodalizmin son kalıntılarını silip süpürdü, ve *Code Civil*'de [Medenî Kanunda, -ç.] eski Roma hukukunu, çağdaş kapitalizm şartlarına ustalıkla uyarladı (adapte etti). Bu yasa, Marx'ın meta üretimi dediği iktisadî evreye karşılık olan hukukî ilişkilerin aşağı yukarı yetkin bir anlatımıdır; bu devrimci Fransız yasası, öylesine ustalıklıdır ki, bütün öbür ülkelerde, İngiltere'de bile, mülkiyet hukuku reformlarında, hâlâ örnek olarak alınmaktadır. Bununla birlikte, şunu unutmayalım: İngiliz hukuku, dile getirdiği şeyi, —bir Fransız'ın *vous écrivez Londres et vous prononcez Constantinople*[30] dediği— İngiliz imlâsının İngiliz söyleyişine uyduğu kadar uyan o barbar feodalizm diliyle saptıyorsa da, aynı İngiliz hukuku, mutlak monarşi sırasında Kıtada yitirilmiş ve şimdiye kadar hiç bir yerde tümüyle yeniden ele geçirilmemiş olan o eski Cermen'lerdeki kişi özgürlüğünün, yöresel özerkliğin ve mahkemelerin dışındaki her şeye karşı bağımsızlığın en iyi yanını çağlar boyunca saklamış, Amerika'ya ve sömürgelere aktarmış biricik hukuktur.

İNGİLİZ BURJUVAZİSİ MATERYALİZME VE DEVRİME KARŞI

Gene İngiliz burjuvasına dönelim. Fransız Devrimi, ona, Kıtadaki monarşilerin yardımıyla, Fransız deniz ticaretini yıkmak, Fransız sömürgelerini kendi sömürgelerine katmak ve Fransa'nın denizlerdeki son isteklerini önlemek için büyük bir fırsat verdi. Onun Fransız Devrimine karşı mücadele etmesinin nedenlerinden biri, buydu. Öbürü, bu devrimin izlediği yolun onun hiç hoşuna gitmemesiydi. Devrimin yalnız "aşağılık" tedhişçiliği değil, burjuva egemenliğini sonuna kadar götürmeye kalkışması da sinirine dokunuyordu. Kendisine görgü kurallarını —değersiz de olsalar— öğreten, modalar uyduran, içerde düzeni sağlayan orduya ve dışarda sömürgeler ve yeni pazarlar edinmesini gerçekleştiren donanmaya subay yetiştiren aristokrasisi olmasaydı, İngiliz burjuvası nasıl ederdi? Burjuvazinin içinde çıkarları bu uzlaşmayla pek de gözetilmeyen ilerici bir azınlık gerçekten vardı; özellikle daha az varlıklı orta-sınıftan oluşan bu kesim, devrime yakınlık duydu, ama Parlamentoda güçsüzdü.

Onun için, materyalizm, Fransız Devriminin amentüsü olmuşsa da, yüreğinde tanrı korkusu taşıyan İngiliz burjuvası dinine daha sıkı sarılmıştır. Tedhişin Paris'teki saltanatı, yığınların dinî içgüdüleri yittiğinde, işin nereye vardığını göstermemiş miydi? Materyalizm, Fransa'dan komşu ülkelere yayılıp benzer öğretisel (*doctrinal*) akımlarca, özellikle Alman Felsefesince desteklendiği, gerçekte, materyalizm ve özgür düşünce, genellikle, Kıtada kültürlü bir kimsenin zorunlu niteliği olduğu ölçüde, İngiliz orta-sınıfı, pek çeşitli dinî amentülere bağlı kalıyordu. Bu amentüler birbirlerinden farklı olabiliyordu, ama hepsi de kesinlikle dinî ve hıristiyanlığa ilişkin amen-

tülerdi.

Devrim, Fransa'da, burjuvazinin siyasî zaferini sağlarken, İngiltere'de Watt, Arkwright, Cartwright[31] ve başkaları, iktisadî gücün ağırlık merkezinin yerini tümüyle değiştiren bir sanayi devrimini başlatıyorlardı. Burjuvazinin zenginliği, toprak aristokrasisinin zenginliğinden hayli hızlı artıyordu. Fabrikatörler, burjuvazinin kendi içinde, malî aristokrasiyi, bankerleri vb., gittikçe daha arka plana ittiler. 1689 uzlaşması, burjuvazinin yararına olan aşamalı değişikliklere uğradıktan sonra bile, artık tarafların bağıntılı (izafî) durumlarına uymuyordu. Tarafların karakterleri de değişmişti; 1830 burjuvazisi, geçen yüzyılınkinden çok farklıydı. Siyasî iktidar hâlâ aristokrasiye bırakılıyordu, ve aristokrasi onu yeni sanayi burjuvazisinin isteklerine karşı direnmede kullandığı için, yeni iktisadî çıkarlarla bağdaşmaz oldu. Aristokrasiyle yeni bir mücadele zorunluydu; ve bu, ancak yeni iktisadî gücün zaferiyle bitebilirdi. Önce Reform Yasası (*Reform act*), bütün direnmelere rağmen, 1830 Fransız Devriminin verdiği hızla, çıkarıldı. Bu, burjuvaziye, Parlamentoda sayılır ve etkili bir yer bağışladı. Sonra Tahıl Yasalarının (*Corn Laws*)[32] yürürlükten kaldırılması, burjuvazinin, ve özellikle onun en etkin kesimi olan fabrikatörlerin, toprak aristokrasisine karşı üstünlüğünü ilk ve son olarak saptadı. Bu, burjuvazinin en büyük zaferiydi; ne var ki, kendi öz çıkarı için kazandığı son zafer de buydu. Daha sonraki bütün zaferlerini, önce müttefiki, ama çok geçmeden rakibi olan yeni bir toplumsal güçle paylaşmak zorunda kaldı.

İNGİLİZ PROLETARYASININ ORTAYA ÇIKIŞI

Sanayi devrimi, büyük bir sanayi kapitalistleri sınıfı ile birlikte, ondan çok daha kalabalık bir sanayi işçi-

leri sınıfı yaratmıştı. Bu sınıf, sanayi devriminin çeşitli yapım işlerine birbiri ardına el koyduğu oranda kalabalıklaştı; ve gücü de aynı oranda arttı. Bu güç, direngen bir Parlamentoyu işçi birliklerini yasaklayan yasaları yürürlükten kaldırmaya zorlayarak, daha 1824'te, kendini gösterdi. Reform karışıklığı sırasında işçiler, reformdan yanalığın köktenci kanadını oluşturdular; 1832'de çıkarılan yasa, kendilerini oy hakkından yoksun bırakınca, isteklerini Halk Buyrultusunda (*People's Charter*) açıkça dile getirdiler, ve tahıl yasalarının kaldırılmasından yana olan büyük burjuva partisinin karşısında modern çağların ilk işçi partisi olan bağımsız bir partide, çartistler adı altında örgütlendiler.

Sonra, Kıtada, 1848 Şubat ve Mart devrimleri oldu; işçi sınıfı, bu devrimlerde pek önemli bir rol oynadı ve, hiç değilse Paris'te, kapitalist toplum bakımından hiç kabul edilmez istekler ileri sürdü. Ve sonra genel gericilik başladı. Önce 10 Nisan 1848'de çartistlerin bozgunu, sonra aynı yılın haziranında Paris işçi ayaklanmasının bastırılması, daha sonra İtalya'da, Macaristan'da, Güney Almanya'da 1849 felâketleri ve en sonunda 2 Aralık 1851 de Louis Bonaparte'ın Paris'e karşı zaferi. İşçi istekleri umacısı, hiç değilse bir süre için sindirildi, ama ne pahasına!

Aşağı halkın dinî bir ruh durumu içinde tutulmasının gereğine daha önceden inanmış olan İngiliz burjuvası, bütün bu deneylerden sonra, bunun gereğini, kimbilir ne kadar yakından duymuş olmalıdır? İngiliz burjuvası, Kıtalı arkadaşlarının küçümseyerek dudak bükmelerini önemsemeden, aşağı sınıflara *İncil*'i öğretmek için her yıl binler ve yüz binler harcamaya devam etti; kendi yerli dinî araçlarını pek yeterli bulmayarak, din ticareti alanında en büyük örgütçü olan Jonathan Brother'dan[33] yardım diledi, ve Amerika'dan revivalizm[34] Moody

ve Sankey vb. ithal etti; ve sonunda, ilkel hıristiyanlığın propagandasını yeniden canlandıran, yoksulların cennetlik kılınması için yakaran, kapitalizmle dinî bir tarzda mücadele eden, ve böylelikle, ilkel hıristiyanlığın uzlaşmaz sınıf karşıtlığı öğelerinden birini bağrına basan, ve günün birinde, o sırada kendisini desteklemek için hazır para bulan varlıklı kişilerin başına belâ olabilecek Selâmet Ordusunun tehlikeli yardımını kabul etti.

Burjuvazinin, siyasî gücü, feodal aristokrasinin ortaçağ boyunca elinde tuttuğu o kendine özgü biçimde, hiç bir Avrupa ülkesinde —hiç değilse uzun denebilecek bir süre— ele geçirememesi, tarihî gelişim yasalarından biri gibi görünüyor. Feodalizmin tümüyle yok edildiği Fransa'da bile, burjuvazi, bir bütün olarak, hükümeti ancak çok kısa dönemler için ele geçirdi. Louis Philippe'in saltanatı sırasında, 1830-48, burjuvazinin çok küçük bir kesimi, krallıkta, seçmen olabilme koşullarının ağırlığı yüzünden oy hakkından yoksun kalan büyük kesiminden[35] çok daha egemen oldu. İkinci Cumhuriyette, 1848-51, burjuvazinin bütünü, ama ancak üç yıl, yönetimde bulundu; yetersizliği ikinci imparatorluğa yol açtı. Burjuvazi, bir bütün olarak, ancak Üçüncü Cumhuriyette yönetimi yirmi yılı aşkın bir süre elinde tuttu; şimdiden içaçıcı düşkünleşme belirtileri göstermektedir.[36] Burjuvazinin sürekli bir saltanatı, ancak feodalizmin hiç bilinmediği, ve toplumun, daha başlangıcında, burjuva bir tabana dayandığı Amerika gibi ülkelerde olabilmektedir. Kaldı ki, Fransa'da ve Amerika'da bile, burjuvazinin ardılları, işçiler, daha şimdiden kapıya dayanmışlardır.

İNGİLİZ BURJUVAZİSİNİN BOYNU BÜKÜKLÜĞÜ

Burjuvazi, İngiltere'de asla kendi başına egemen ol-

madı. 1832 zaferi bile, başlıca yönetim görevlerinin hepsini, hemen hemen yalnız toprak aristokrasisine bıraktı. Büyük liberal fabrikatör W. A. Forster, bir söylevinde, hayatta insanı başarıya ulaştıran araçlardan biri olan Fransızcayı öğrenmeleri için Bradford gençlerine yalvarıncaya ve kendi başından geçenleri anıp, bir bakan olarak, Fransızcanın hiç değilse, İngilizce kadar gerekli olduğu, yüksek tabakaya girmesi gerekince nasıl salaklaştığını anlatıncaya kadar, varlıklı orta-sınıfın, bu durum karşısındaki yumuşak başlılığı, benim için anlaşılmaz bir şey olarak kaldı. Gerçek şuydu ki, o zamanki İngiliz orta-sınıfı, genellikle, tümüyle kültürsüz türedilerden ibaretti, ve ticarî açıkgözlükle* bezenmiş o adalılara özgü darkafalılığın ve kendini beğenmişliğin ötesinde, başka nitelikler gerektiren yüksek yönetim görevlerini arostokrasiye bırakmamak, orta-sınıfın elinde değildi. Şimdi bile, orta-sınıfın eğitimi üzerine basında yapılan sonsuz tartışmalar, İngiliz orta-sınıfının kendini en iyi eğitime henüz yeterince yaraşır görmediğini ve daha alçakgönüllü bir şey aradığını göstermektedir. Ni-

* Ticarî sorunlarda bile, şovenizm, kötü bir kılavuzdan başka bir şey değildir. Pek yakın zamanlara kadar, sıradan İngiliz fabrikatörü kendi dilinden başka bir dili konuşmayı bir İngiliz için küçültücü sayıyor, ve "zavallı yabancıların" İngiltere'ye yerleşerek, onu, ürünlerini dışarda satma derdinden kurtarmış olmalarından daha çok kıvanç duyuyordu. Pek çoğu Alman olan bu yabancıların, böylelikle, İngiliz dış ticaretinin çok büyük bir kesimini, ithalâtı ve ihracatı, ellerine geçirmelerine ve dolaysız İngiliz dış ticaretinin aşağı yukarı tümüyle sömürgelerde, Çin, Birleşik Devletler ve Güney Amerika ile sınırlanmasına hiç önem vermiyordu. Bu Alman'ların, bütün dünyada eksiksiz bir ticaret sömürgeleri ağı örgütleyen ve dış ülkelerde bulunan Alman'larla ticaret yapmalarına da aldırmıyordu. Ama Almanya, kırk yıl kadar önce, ihracat için üretime ciddî olarak başlayınca, bu ticaret ağı, Almanya'nın, tahıl ihraç eden bir ülke iken kısa sürede önde gelen bir sanayi ülkesi haline gelmesine yaradı. O zaman, on yıl kadar önce, İngiliz fabrikatörü ürktü, elçilerine ve konsoloslarına müşterilerini artık neden elinde tutamadığını sordu. Şu cevap, oybirliğiyle verildi: 1. Müşterilerinizin dilini öğrenmiyor, tersine, onların sizin dilinizi öğrenmesini bekliyorsunuz. 2. Müşterilerinizin ihtiyaçlarına, alışkanlıklarına ve zevklerine bile uygun davranmaya çalışmıyor, tersine, İngiliz'lere özgü alışkanlıklar ve zevkler edinmelerini bekliyorsunuz.

tekim, Tahıl Yasalarının kaldırılmasından sonra[37] bile, bunu başaran Cobdens, Brights, Forsters, vb. gibi adamların, ülkenin resmî yönetimine katılmaktan alıkonmaları, yeni bir Reform Act'in[38] yirmi yıl sonra onlara kabinenin kapısını açmasına kadar, olağan göründü. İngiliz burjuvaları, bugün bile, öyle çapraşık bir toplumsal aşağılık duygusunun pençesinde kıvranmaktadırlar ki, süs niteliğindeki bir tembeller kastını, bütün devlet işlerinde ulusu gereğince temsil etmesi için kendi keselerinden ve ulusun sırtından geçindirmektedirler; ve içlerinden biri, aslında kendilerinin türettiği bu seçkin ve ayrıcalıklı kurula alınmaya yaraşır bulununca, kendilerine büyük şeref verildiğini düşünmektedirler.

Onun için, sanayi ve ticaret orta-sınıfı, kendisine bir başka rakip, işçi sınıfı, ortaya çıktığında, toprak aristokrasisini siyasî iktidardan tümüyle kovmayı henüz başarmamıştı. Çartist hareketten ve Kıtadaki devrimlerden ve onların üstüne İngiliz ticaretinin 1848-1866 arasındaki o eşsiz (ve kabaca yalnız serbet ticarete yorulan, ama daha çok demiryollarının, buharlı deniz taşıtlarının ve genellikle ulaştırma araçlarının pek büyük çapta gelişmesinin sonucu olan) genişlemesinden sonraki gericilik, işçi sınıfını, yeniden, çartist hareketten önce köktenci kanadını oluşturduğu Liberal Partiye katılmaya zorladı. Bununla birlikte, işçilerin oy hakkı istekleri yavaş yavaş karşı konulmaz oldu; Whig[39] önderleri "kaçınırken", Disraeli, Tory'leri[40] fırsattan yararlanmaya ve seçim çevrelerinin yeniden düzenlenmesiyle birlikte kentlerde aile başına oy hakkını tanımaya zorlayarak üstünlüğünü gösterdi. Bunu gizli oy izledi; sonra, 1884'te, aile başına oy hakkı kapsamına ilçeler de alındı ve sandalyeler yeniden üleştirilerek seçim bölgeleri belirli bir ölçüde eşitleştirildi. Bütün bu tedbirler, işçi sınıfının seçim gücünü büyük ölçüde artırdı, öyle ki, bugün

en az 150-200 seçim çevresinde seçmen çoğunluğu işçi sınıfındandır. Ama parlamentoculuk, geleneğe saygıyı öğreten yetkin bir okuldur; orta sınıf, Lord John Manners'in şakacıktan "bizim eski soylularımız" dediği şeye nasıl alçakgönüllülük gösterisiyle ve tapınırcasına bakıyorsa, işçi yığınları da, o zaman, kendilerine "üstleriniz" denilegelen şeye, orta-sınıfa, saygıyla ve boyun eğerek baktı. Doğrusu, İngiliz işçisi, bundan on beş yıl kadar önce, patronunun toplumsal durumuna gösterdiği saygı ve kendisini kendisi için haklar istemekten alıkoyan çekingenliği ile, Almanya'da *Katheder-Socialist*[41] okula bağlı iktisatçılarımızı kendi yurtlarındaki işçilerin o onmaz komünist ve devrimci eğilimleri karşısında avutan örnek işçiydi.

HALKA BİR DİN GEREK

Ama iyi iş adamlarından meydana gelen İngiliz orta-sınıfı, Alman profesörlerden daha ileri görüşlüydü. Gücünü, istemeyerek de olsa, işçi sınıfıyla paylaşmıştı. Çartist dönemde, *puer robustus sed malitiosus*'un, halkın, nelere güç yetirdiğini öğrenmişti. Ve burjuvalar, o zamandan beri, Halk Buyrultusunun (*People's Charter*) en iyi bölümünü Birleşik Krallığın anayasasına katmak zorunda kalmışlardı. Halk ne zaman ahlâkî araçlarla buyruk altında tutulmak gerekse, din, yığınları etkilemede bütün ahlâkî araçların ilki ve başlıcası olmuştur ve öyle oladurmaktadır. School Board'larda[42] bölge papazlarının çoğunlukta olması bundan ötürüdür; ritualizmden Selâmet Ordusuna kadar her türlü revivalizmi desteklemek için burjuvazinin kendi vergi yükünün durmadan artması bundan ötürüdür.

Ve bugün, İngiliz saygınlığı, Kıtadaki burjuvaların özgür düşüncesine ve dinî gevşekliğine karşı zafere ulaş-

tı. Franz ve Alman işçileri, başkaldıran olup çıktılar. Hepsi de sosyalizm hastalığına yakalandı; ve pek yerinde gerekçelerle kendi üstünlüklerini sağlama bağlamalarına yarayan araçların yasa-dışı olmasına hiç aldırmadılar. Orada, *puer robustus* [gürbüz çocuk -ç.] günden güne daha *malitiosus* [kötücül -ç.] oluyordu. Fransız ve Alman burjuvaları için son çare, tıpkı bir geminin güvertesinde çalımla tüttürdüğü sigarını, deniz tutunca, usulcacık denize bırakıveren delikanlı gibi, özgür düşüncelerini sessizce bırakıvermekti; alaycı kişiler, birbiri ardına, görünüşte sofulaştılar, kiliseden, onun dogmalarından ve ayinlerinden saygıyla söz ettiler, ve hatta sonunculara, kaçınamadıkları ölçüde, uydular. Fransız burjuvası, cuma günleri *perhiz* tuttu; ve Alman burjuvaları, pazar günleri, kilisedeki yerlerinde, uzun protestan vaızlarını sonuna kadar dinlediler. Materyalizm, başlarını belâya sokmuştu. "*Die Religion muss dem Volk erhalten werden*" —din, halk için muhafaza edilmelidir—. Toplumu kesin yıkımdan kurtaracak biricik ve son araç dindi. Onların talihsizliğine bakın ki, dini bir daha dirilmemecesine yıkmak için ellerinden gelenin en iyisini yapmadan önce, bunu anlamamışlardı. Ve şimdi, alay etmek ve şöyle demek sırası İngiliz burjuvasındaydı: "Hay budalalar hay, ben, bunu size iki yüzyıl önce söyleyebilirdim!".

Bununla birlikte, İngiliz burjuvasının dini vurdum duymazlığının, Kıta burjuvasının *post festum*[43] hidayete ermesinin de, kabaran proletarya dalgasını önleyeceğinden korkmuyorum. Gelenek, yavaşlatıcı büyük bir güçtür, tarihin *vis inertiae*'sidir,[44] ama, salt edilgin olduğu için, dinecektir; ve bu yüzden, din, kapitalist toplumun sürekli koruyucusu olmayacaktır. Hukuk, felsefe ve din konularındaki fikirlerimiz, belirli bir toplumda yürürlükte olan iktisadî ilişkilerin hayli uzak uzantıları ise,

böyle fikirler, en sonunda, bu ilişkilerdeki tam bir değişmenin etkilerine dayanamaz. Ve biz, doğaüstü vahye inanmadığımız sürece, sallanan bir toplumu, hiç bir dinî öğretinin yıkılmaktan kurtaramayacağını kabul etmek zorundayız.

HER ŞEYE RAĞMEN İNGİLİZ PROLETARYASI KENDİ KENDİNİ KURTARACAKTIR

Gerçekte, İngiltere'de işçi sınıfı yeniden harekete geçmeye başlıyor. Çeşitli geleneklerin, ancak iki partinin, [yani -ç.] Muhazafakârlar ile Liberallerin olabileceği ve işçi sınıfının kurtuluşu için, baştan sona, büyük Liberal Parti[45] ile çalışması gerektiği yaygın inancı gibi burjuva geleneklerin, işçilere engel olduğu şüphesizdir. Düzenli bir çıraklıktan geçmemiş bütün isteklilerin, sayıları pek çok olan o eski *trade-union*'lardan [işçi sendikalarından] çıkarılması gibi ilk bağımsız eylem denemelerinin kalıtı olan, ve bu sendikaların her birinin kendi grev-bozanlarını türetmesi anlamına gelen işçi gelenekleri. Ama bütün bunlara rağmen, Profesör Brentano'nun bile Kürsü-Sosyalisti olan kardeşlerine üzülerek bildirmek zorunda kaldığı gibi, İngiliz işçi sınıfı ilerliyor. O da, İngiltere'deki her şey gibi, ağır ve ölçülü adımlarla, bazan duraksayarak, bazan oldukça verimsiz deneme çabalarıyla, ilerliyor; zaman zaman, sosyalizmin özünü yavaş yavaş soğururken, sosyalizm adına karşı aşırı sakıngan bir güvensizlikle ilerliyor; ve hareket, işçi tabakalarına birbiri ardına yayılıyor ve onları kendine katıyor. Londra'nın doğu ucundaki ustalıksız işçilerin uyuşukluğunu şimdiden silkip attı; ve bu taze güçlerin ona nasıl yetkin bir içtepi kazandırdığını hepimiz biliyoruz. Hareketin hızı bazı kimselerin sabrını taşırıyorsa, onlara şunu hatırlatalım: İngiliz karakterinin en güzel niteliklerini canlı olarak

sürdüren işçi sınıfıdır ve, İngiltere'de ileri doğru bir adım gidilince, genellikle, asla geri çekilinmez. Eski çartistlerin oğulları, yukarda açıklanan nedenlerden, tam yetkin değil idilerse, torunları atalarına yaraşır olacağa benziyor.

Ama, Avrupa işçi sınıfının zaferi, yalnız İngiltere'ye bağlı değildir. Bu zafer, ancak, hiç değilse İngiltere'nin, Fransa'nın ve Almanya'nın işbirliği ile sağlanabilir. Bu son iki ülkedeki işçi sınıfı hareketi, İngiltere'dekinden hayli ilerdedir. Hatta Almanya'daki, başarıya, ölçülebilir bir uzaklıktadır. Orada, son yirmi beş yılda gösterdiği ilerleme, eşsizdir. Durmadan artan bir hızla ilerlemektedir. Alman orta-sınıfı, siyasî yetenek, disiplin, cesaret, enerji ve sebat bakımından acımacak kadar eksik görünmüştür, ve buna karşılık, Alman işçi sınıfı, bütün bu nitelikleri taşıdığına pek çok kanıt göstermiştir. Yüzyıllar önce, Almanya, Avrupa orta-sınıfının ilk ayaklanmasının çıkış noktasıydı; bugün işler bu kerteye varmışken, gene Almanya'nın, Avrupa proletaryasının ilk büyük zaferine sahne olması, olanaksız mıdır?

Londra, 20 Nisan 1892

F. ENGELS

ÜTOPİK SOSYALİZM

ÇAĞDAŞ sosyalizm, aslında, bugünkü toplumda yaşayan varlıklılarla yoksullar, kapitalistlerle ücretli işçiler arasındaki uzlaşmaz sınıf karşıtlığını, öte yandan, varolan üretimdeki anarşiyi tanımanın doğrudan ürünüdür. Ancak, teorik biçimi ile çağdaş sosyalizm, görünüşte, 18. yüzyıl büyük Fransız filozoflarının koydukları ilkelerin daha mantıklı bir devamı gibidir. Her yeni teori gibi, çağdaş sosyalizm de, kökleri maddî iktisat olgularının derinliklerinde bulunmakla birlikte, önce eldeki hazır fikrî birikime bağlanmak zorundaydı.

Fransa'da, yaklaşan devrim için zihinleri donatmış olan büyük adamların kendileri de, son derece devrimci-

lerdi. Herhangi bir dış otorite tanımıyorlardı. Din, doğabilim, toplum, siyasî kurumlar — her şey, en amansız eleştiriden geçirildi: her şey akıl mahkemesi önünde varlığını haklı çıkarmak ya da varolmaktan vazgeçmek zorundaydı. Sağduyu, her şeyin biricik ölçüsü oldu. Hegel'in, önce insan kafasının ve onun düşüncesiyle varılan ilkelerin, her insan eyleminin ve topluluğunun temeli olmayı iddia ettiği anlamda; ama biraz sonra da, daha geniş bir anlamda, bu ilkelerle çelişki halinde bulunan gerçekliğin, gerçekte, tepetaklak edildiği anlamında, dünya başüstü duruyordu, dediği tam o zamandı.* O zamanki bütün toplum ve yönetim biçimleri, bütün eski geleneksel kavramlar, akla-aykırı bulunup hurdalığa atıldı; dünya, o zamana kadar, yalnız önyargılarla yönetilmişti; geçmişteki her şey, ancak acınmaya ve hor görülmeye yaraşırdı. Artık, ilk olarak, gün, [yani -ç.] sağduyunun egemenliği, doğmuştu; bundan böyle, boş inanın, haksızlığın, ayrıcalığın, baskının yerini, sonsuz gerçek, doğaya ve insanın elinden alınamaz haklarına dayanan kalımlı hak ve eşitlik alıyordu.

TOPLUM SÖZLEŞMESİNDEN SOSYALİZME

Bugün biliyoruz ki, sağduyunun egemenliği, burju-

* Fransız Devrimi üstüne olan paragraf şöyledir: "Düşünce, hukuk kavramı, kendini birdenbire duyurdu, ve haksızın düzeni bunun karşısında tutunamadı. Şimdi, bu hukuk kavramı içinde, bir anayasa kurulmuştu ve artık her şeyin ona dayanması gerekiyordu. Güneş gökyüzünde parıldadığından ve gezegenler onun çevresinde yörüngelerine oturduğundan beri, insanın başüstü durduğu, yani düşünceyi temel aldığı ve gerçeği bu imgeye göre kurduğu görülmemişti. Nous'un, sağduyunun, dünyayı yönettiğini ilk defa Anaksagoras söylemişti; ama şimdi insan, ilk olarak, düşüncenin zihnî gerçekliği yönetmesi gerektiği bilgisine varmıştı. Ve bu, olağanüstü bir gündoğumuydu. Bütün düşünen varlıklar, bu kutsal günü hep birlikte övdüler. İnsanlar, yüce bir heyecana kapıldılar, sağduyunun coşkusu dünyayı kapladı, sanki artık Kutsal İlke ile dünyanın uzlaştırılmasına gelinmişti." [Hegel, **Philosophy of History**, (Tarih Felsefesi), 1840, s. 535.] Profesör Hegel'in böyle yıkıcı ve tehlikeli öğretilerine karşı, anti-sosyalist yasayı yürürlüğe koymanın tam zamanı değil midir?

vazinin idealleştirilmiş egemenliğinden başka bir şey değildi; kalımlı hak, burjuva adaletinde gerçekleşti; eşitlik, yasa karşısında burjuva eşitliğine indirgendi; burjuva mülkiyeti, insanın özlük haklarından biri ilân edildi; ve sağduyunun eğemenliği, Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi, demokratik bir burjuva cumhuriyeti oldu, ve yalnız öyle olabilirdi. 18. yüzyılın büyük düşünürleri, kendi çağlarının çektiği sınırları, öncellerinden (selefle-rinden) daha çok aşamadılar.

Ancak, feodal aristokrasi ile toplumun bu aristokrasi dışında kalan tümünü temsil etmek iddiasında olan burjuvazinin uzlaşmaz karşıtlığı, sömürenlerle, sömürülenlerin, boş gezen zenginlerle çalışan yoksulların o genel uzlaşmaz karşıtlığı ile yanyanaydı. Burjuvazinin temsilcilerine, özel bir sınıfın değil de, acı çeken bütün insanlığın temsilcisi gibi ortaya çıkma olanağını veren gerçek durum buydu. Dahası var. Burjuvazi, doğuştan kendi antitezi ile eyerlenmişti: ücretli işçiler olmadan kapitalistler olamazdı ve, loncaya bağlı ortaçağ kentlisinin gelişip çağdaş burjuva olduğu oranda, loncalı kalfa ile lonca dışındaki gündelikçi de proleterleşti. Gerçi burjuvazi, genellikle, aristokrasi ile mücadelesinde, aynı zamanda, o çağın, farklı çalışan sınıflarının çıkarlarını da temsil ettiğini ileri sürebildi, bununla birlikte, her büyük burjuva hareketinde çağdaş proletaryanın azçok gelişmiş öncüsü olan sınıfın bağımsız patlamaları oldu. Örneğin, Alman Reformu ve Köylü Savaşı sırasında, anabaptistler[1] ve Thomas Münzer; büyük İngiliz Devriminde Leveller'ler,[2] büyük Fransız Devriminde Babeuf.

Henüz gelişmemiş bir sınıfın bu devrimci başkaldırmalarına karşılık olarak teorik belirtiler vardı: 16. ve 17. yüzyıllarda ideal toplum koşullarının ütopik tasarımları;[3] 18. yüzyılda gerçekten komünist teoriler (Morelly ve Mably). Eşitlik istekleri artık siyasî haklarla yetinmi-

yordu; bireylerin toplumsal durumlarını da kapsamına alıyordu. Ortadan kaldırılması gereken, yalnız sınıf ayrıcalıkları değildi, tersine, sınıf ayrılıklarının kendileriydi. Yeni öğretinin ilk biçimi, çileci (*ascetic*), hayatın bütün hazlarını kötüleyen, Ispartalılara özgü bir komünizmdi. Ondan sonra üç büyük ütopyacı geldi: orta-sınıf hareketini, onunla yanyana ilerleyen proletarya hareketinden hâlâ daha anlamlı bulan Saint-Simon; ve kapitalist üretimin en çok geliştiği ülkede, ve bunun doğurduğu uzlaşmaz karşıtlıkların etkisinde, sınıf ayrılıklarının giderilmesi konusundaki önerilerini sistemli ve Fransız materyalizmiyle doğrudan doğruya bağıntılı olarak işleyip tüketen Owen.

Üçünün de ortak bir yanı vardır: hiç biri, tarihî gelişimin o arada yarattığı proletaryanın çıkarlarının temsilcisi olarak ortaya çıkmamıştır. Onlar da, Fransız filozofları gibi, önce belirli bir sınıfı değil, tersine, hemen bütün insanlığı kurtarmak istemişlerdir. Öbürleri gibi, sağduyunun egemenliğini ve sonsuz adaleti gerçekleştirmek istemişlerdir, ama bu egemenlik, onların anlayışına göre, Fransız filozoflarının anladığı egemenlikten, cennetin dünyadan farklı olduğu kadar farklıdır.

Çünkü, bu üç toplumsal reformcuya göre, o filozofların ilkelerine dayanan burjuva dünyası, akla-aykırıdır ve adaletsizdir ve, bu yüzden, tıpkı feodalizm ve daha önceki bütün toplum aşamaları gibi, onun da sonu süprüntülüktür. Salt sağduyu ve adalet, bugüne kadar, yeryüzünde egemen olmamışsa, bu, yalnızca insanoğlu onları gereğince anlamadığı için böyle olmuştur. Aranan şey, gerçeği kavrayan ve şimdi ortaya çıkan o tek dâhi adamdı. Onun şimdi ortaya çıkması, gerçeğin şimdi apaçık kavranması, tarihî gelişim zincirindeki zorunluluğu izleyen kaçınılmaz bir olay değildir, yalnızca mutlu bir raslantıdır. O, bundan tam 500 yıl önce de doğabilir ve in-

sanları 500 yıl yanılmaktan, çekişmekten ve acı çekmekten koruyabilirdi.

AKLA-UYGUN OLAN VE GERÇEKTE OLAN ÜTOPYACI TEPKİ

Devrimin öncüleri olan 18. yüzyıl Fransız filozoflarının, her konuda, bilirkişi olarak sağduyuya nasıl başvurduklarını gördük. Akla-uygun bir devlet, akla-uygun bir toplum kurulmalıydı; başlangıcı ve sonu olmayan sağduyuya aykırı her şey, hiç acınmadan ortadan kaldırılmalıydı. Bu öncesiz ve sonrasız sağduyunun, tam o sırada burjuvalığa evrimleşen 18. yüzyılların idealleştirilmiş anlayışından başka hiç bir şey olmadığını da gördük. Bu akla-uygun toplumu ve devleti, Fransız Devrimi gerçekleştirdi.

Ama işlerin yeni düzeni, eskiye oranla, yeterince akla-uygun olmakla birlikte, hiç de kesinlikle akla-uygun olmadı. Sağduyuya dayanan devlet, bütünüyle çöktü. Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi, kendi siyasî yeteneğine güveni kalmayan burjuvazinin, önce Directoire'ın ahlâk bozukluğuna ve, sonunda, Napoléon despotizminin kanadı altına sığındığı terör sırasında gerçekliğini buldu. Vaat edilen sonsuz barış, sonsuz bir fetihler savaşına döndürüldü. Sağduyuya dayanan toplum, hiç de iyi çıkmamıştı. Zengin ile yoksul arasındaki uzlaşmaz karşıtlık, genel refah içinde eriyip yitecek yerde, onu belirli bir ölçüde hafifleten loncaların ve başka ayrıcalıkların kaldırılmasıyla, ve kiliseye bağlı yardım kurumlarının kapatılmasıyla daha çok şiddetlendi. Feodal prangalarından kurtarılması artık gerçekten başarılmış olan "mülkiyet özgürlüğü", büyük kapitalistlerin ve büyük toprak sahiplerinin o boyun eğdiren rekabetinin ezdiği küçük kapitalistler ve küçük mülk sahipleri için, küçük mülk-

lerini o büyük efendilere satma özgürlüğü olmaya yüz tuttu, ve böylece, küçük kapitalistleri ve toprağı olan köylüleri ilgilendirdiği ölçüde, "mülkiyet*ten* özgür kılınma" oldu. Sanayiin kapitalist bir tabana dayanan gelişimi, çalışan insanların yoksulluğunu ve sıkıntısını, toplumun varlık koşulu yaptı. Peşin ödeme, Carlyle'in deyimiyle, insanla insan arasındaki biricik ilişki, gittikçe yaygınlaştı. İşlenen suçların sayısı yıldan yıla arttı. Daha önce, feodal beylerin kepazelikleri ortalıkta güpegündüz kol gezmişti; bu kepazelikler gene vardı, ama her nasılsa arka plana itilmişlerdi. Onların yerinde, burjuvazinin şimdiye kadar gizlice gerçekleştirdiği kepazelikler, fazlasıyla boy göstermeye başladı. Ticaret, gittikçe büyüyen bir ölçüde, dolandırıcılık oldu. Devrimci "kardeşlik" simgesi, rekabet çatışmalarında çevrilen dolaplarda gerçekleşti. Ahlâk bozukluğu, kaba kuvvete dayanan baskının, altın ise, ilk toplumsal kaldıraç olan kılıcın yerini aldı. İlk gece hakkı, feodal beylerden burjuva fabrikatörlere aktarıldı. Orospuluk, işitilmedik ölçüde arttı. Evliliğin kendisi, daha önce olduğu gibi, fuhşun yasayla tanınan biçimi, resmî örtüsü olarak kaldı, ve üstelik, zinanın bereketli ürünleriyle tamamlandı.

Sözün kısası, "sağduyunun zaferi"nden doğan toplumsal ve siyasî kurumlar, filozofların bol bol vaat ettikleriyle karşılaştırılınca, pek hayal kırıcı karikatürlerdi. Eksik olan, yalnız bu hayal kırıklığını apaçık dile getirecek adamlardı, ve onlar da, o yüzyılın dönümünde çıkageldiler. 1802'de, Saint-Simon'un *Cenevre Mektupları* yayımlandı; Fourier'nin ilk eseri, teorisinin temeli 1799 tarihli olmakla birlikte, 1802'de çıktı; Robert Owen 1 Ocak 1800'de, New Lanark'ın yönetimini üzerine aldı.

O çağda, kapitalist üretim tarzı, ve onunla birlikte burjuvazi ile proletarya arasındaki uzlaşmaz karşıtlık, henüz çok eksik gelişmişti. İngiltere'de tam o sırada or-

taya çıkan çağdaş sanayi, Fransa'da henüz bilinmiyordu. Ama çağdaş sanayi, bir yandan, üretim tarzında bir devrimi, ve onun kapitalist karakterinin ortadan kaldırılmasını kesinlikle gerektiren çatışmalar —yalnız çağdaş sanayiin yarattığı sınıflar arasında değil, ama aynı zamanda gerçek üretken güçlerle çağdaş sanayiin getirdiği değişim biçimleri arasında çatışmalar— geliştirir. Ve, öte yandan da, bu pek olağanüstü üretken olan güçlerde, bu çatışmaları sona erdirmenin araçlarını geliştirir. Onun için, aşağı yukarı 1800 yılında, yeni toplumsal düzenden doğan çatışmalar, ancak tam o sırada biçimlenmeye başlamış olsa da, bu, yine de onları sona erdirme araçlarının daha tam olarak elde bulunması demektir. Tedhiş zamanında, Paris'in "yoksul" yığınları, bir an için üstün gelebildiler ve böylelikle burjuva devrimini burjuvaziye rağmen zafere götürebildiler. Ama bunu yaparken onlar, yalnızca, o zamanın koşullarında egemenliklerini sürdürmenin ne kadar olanaksız olduğunu kanıtlamış oldular. Bu "yoksul" yığınlardan, bağımsız siyasî eylem yeteneğinden henüz yoksun bir yeni sınıfın çekirdeği olarak kendisini ilk defa o zaman çekip çıkaran proletarya, o kendine yetmez durumunda, olsa olsa dışardan ya da gökten yardım görebilecek ezilmiş, acı çeken bir tabaka olarak ortaya çıktı.

Bu tarihî durum, sosyalizmin kurucularını da etkiliyordu. Eksik kapitalist üretim koşulları ve eksik sınıf koşulları, eksik teorilerle karşılandı. Toplumsal sorunun henüz gelişmemiş iktisadî koşullarda gizli duran çözümünü, ütopyacılar, insan beyninden çıkarmaya kalkıştılar. Toplumda yanılgılardan başka hiç bir şey yoktu; bunları gidermek sağduyunun göreviydi. Öyleyse, yeni ve daha yetkin bir toplumsal düzen sistemi bulmak ve onu topluma dışardan, propagandayla ve, olabildiği her yerde, örnek alınacak deneylerle kabul ettirmek gerekiyor-

du. Bu yeni toplumsal sistemler, ütopik olmaya önceden mahkûm edilmişti; bunlar, ayrıntıları bakımından ne kadar tam işlendilerse, olmayacak hayallere kapılmaktan o ölçüde kurtulamadılar.

Bu olgular bir defa saptandıktan sonra, konunun artık bütünüyle geçmişin malı olan bu yanı üzerinde daha çok durmamızın gereği yoktur. Bugün bizi ancak gülümseten bu kuruntular üzerine, ağırbaşlılıkta iki anlamlı sözler etmeyi, ve "çılgınlığın" böylesiyle karşılaştırılınca, kendi sağduyularının apaçık ortaya çıkan üstünlüğüyle çalım satmayı, işin edebiyatında horozlananlara bırakabiliriz. Biz, kendi payımıza, bu darkafalıların görmediği o ululuğuyla insanı şaşırtan düşüncelerden ve her yerde gerçeksiz (fantastik) kabuklarını çatlatıp çıkan düşünce tohumlarından hoşlanırız.

FRANSA'DA ÜTOPYACILIK
SAİNT-SİMON, FOURİER

Saint-Simon, büyük Fransız Devriminin oğullarından biriydi; devrim patladığında, henüz otuzunda değildi. Devrim, avamın (*tiers-état*), yani ulusun üretim ve ticaret alanmda *çalışan* büyük yığınlarının, ayrıcalıklı ve *boş gezen* sınıflarına, soylulara ve papazlara karşı zaferiydi. Ama avamın zaferi, çabucak, yalnız bu "tabakanın" küçük bir bölümünün zaferi, bu "tabakanın" toplumsal olarak ayrıcalıklı kılınmış kesiminin, yani malı ve mülkü olan burjuvazinin siyasî iktidarı ele geçirmesi olarak belirdi. Ve burjuvazi, devrim sırasında, kısmen soyluların ve kilisenin el konulan ve sonra satışa çıkarılan topraklarındaki spekülasyonlarla ve kısmen de orduyla yaptığı sözleşmelere karıştırdığı hilelerle ulusun sırtından, elbette çabucak gelişti. Fransa'yı, Directoire'ın buyruğunda, yıkımın eşiğine getiren, ve böylece Napo-

léon'a *coup d'état* [hükümet darbesi -ç.] için bahane yaratan, bu dolandırıcıların zorbalığıydı.

Bundan dolayı, Saint-Simon'a göre, avam ile ayrıcalıklı sınıflar arasındaki uzlaşmaz karşıtlık, "çalışanlar" ile "boş gezenler" arasında bir uzlaşmaz karşıtlık biçimini aldı. Boş gezenler, yalnız eski ayrıcalıklı sınıflar değildi, üretime ve dağıtıma hiç katılmadan, kendi gelirleriyle geçinenlerin de tümüydü. Ve çalışanlar, ücretli işçilerden başka, fabrikatörler, tacirler, bankerlerdi. Boş gezenlerin, zihnî (*intellectuel*) önderliği ve siyasî üstünlüğü yitirdikleri saptanmış ve sonunda devrimle karara bağlanmıştı. Malsız-mülksüz sınıfların da bu yetenekten yoksun olduğu, Saint-Simon'a kalırsa, tedhiş çağının deneyleriyle saptanmıştı. Öyleyse, kimin önderlik etmesi ve buyurması gerekiyordu? Saint-Simon'a göre, bilim ile sanayi, Reformasyon'dan beri dinî fikirlerin o yitmiş birliğinin yenilenmesini mukadder kılan yeni bir dinî bağla —zorunlu olarak gizemci (*mystic*) ve baştan sona hiyerarşik bir "yeni hıristiyanlık" ile— birleştirilmişti. Ama bilim, bilginler; ve sanayi, her şeyden önce, çalışan burjuvalar, fabrikatörler, tacirler, bankerler demekti. Bu burjuvalar, Saint-Simon'a göre, elbette, toplumsal güvenlikleri olan bir çeşit kamu görevlileri haline gelmek niyetindeydiler; ama onlar, hâlâ, işçilerin *vis-à-vis* [karşısında -ç.], buyuran ve iktisadî bakımdan ayrıcalıklı kılınmış bir halde kalmak zorundaydılar. Kredilerin düzenlenmesi yoluyla toplumsal üretimin yönetimi için özellikle bankerlere başvuruluyordu. Bu görüş, Fransa'da çağdaş sanayiin, ve onunla birlikte, burjuvazi ile proletarya arasındaki uçurumun ancak yeni ortaya çıkmakta olduğu bir çağla tam uygunluk halindeydi. Ancak, Saint-Simon'un özellikle önemli bulduğu şey şudur: onu önce, ve bütün öbür şeylerden çok ilgilendiren, en kalabalık ve en yoksul sınıfın ("*la classe la plus nombreuse*

et la plus pauvre") kaderidir.

Saint-Simon, daha *Cenevre Mektupları*'nda, şunu önerir: "herkes çalışmalıdır".[4] Aynı eserinde tedhiş çağını, malsız-mülksüz yığınların egemenliği olarak tanır. "Bakın" der onlara, "yoldaşlarınızın yönetiminde Fransa'da olana; yoldaşlarınız kıtlık getirdiler".[5] Ama Fransız Devrimini bir sınıf savaşı olarak tanımak ve yalnız soylularla burjuvalar arasında değil de, soylular ve burjuvalar ile malsız-mülksüzler arasında bir savaş olarak tanımak, 1802 yılında, pek anlamlı ve verimli bir buluştu. Saint-Simon, 1816'da, siyasetin, üretimin bilimi olduğunu bildirdi; ve iktisadın, siyaseti bütünüyle soğuracağını öngördü. İktisadî koşulların siyasî kurumların temeli olduğu bilgisi, burada ancak embriyon halinde beliriyor. Bununla birlikte, burada şimdiden açıkça saptanan şey, insanlar üzerindeki siyasî düzenin, gelecekte, nesnelerin yönetimine ve üretimin gözetimine dönüşeceği düşüncesidir — yani son zamanlarda üzerinde pek çok gürültü edilen "devletin ortadan kaldırılması"dır.

Saint-Simon, 1814'te, müttefiklerin Paris'e girmelerinin hemen ardından, ve yine, 1815'te, Yüz Gün Savaşı sırasında, Fransa'nın İngiltere ile, ve sonra, bu iki ülkenin Almanya ile birleşmesinin, Avrupa'nın barış içinde ve başarıyla gelişmesi için biricik güvence olduğunu açıkça söyleyerek, çağdaşlarından üstünlüğünü bir daha gösterir. Fransız'lara, 1815'te, Waterloo zaferini kazananlarla bir birleşmeye gitmelerini öğütlemek, tarihî sağgörü (basiret) kadar yüreklilik de gerektirir.

Daha sonraki sosyalistlerin tam anlamıyla iktisadî olmayan düşüncelerinin aşağı yukarı hepsi, onda, embriyon halinde bulunduğu için, Saint-Simon'da engin bir görüş genişliğiyle karşılaşıyorsak, o günkü toplumsal koşulların gerçekten Fransız'lara özgü ve nükteli, ama hiç de üstünkörü olmayan bir eleştirisini de Fourier'de bu-

luyoruz. Fourier, burjuvaları, onların devrimden önce ortaya çıkmış peygamberlerini ve devrimden sonraki övgücülerini, kendi sözleriyle ele alır. Burjuva dünyasının maddî ve manevî ezginliğini apaçık ve hiç acımadan ortaya kor. Bu ezginliği, daha önceki filozofların, yalnız sağduyunun egemen olacağı bir toplum, mutluluğun evrensel olacağı bir uygarlık, sonsuz bir insan yetkinliği üstüne gözleri kamaştırarak vaat ettikleriyle ve çağının burjuva ideologlarının dünyayı tozpembe gösteren tumturaklı sözleriyle karşılaştırır. Her yerde, en bayağı gerçekliğin nasıl en tumturaklı sözlere karşılık olduğunu gösterir, ve tumturaklı sözlerin bu umutsuz fiyaskosunu o yüreğe işleyen alaycılığıyla yerer.

Fourier yalnız bir eleştirici değildir; serinkanlı ve duru yaradılışı, onu, bir yergici yapmıştır ve o, gelmiş geçmiş yergicilerin herhalde en büyüklerinden biridir. Devrimin güçten düşmesi üzerine, artan dolandırı ve vurgunları, ve o zamanki Fransız ticaretinde başat ve ona özgü olup dükkân dükkân dolaşan korkunç ruhu, aynı güç ve çekicilikle anlatır. Burjuva biçimi kadın-erkek ilişkileri, ve kadının burjuva toplumundaki durumu konusundaki eleştirileri daha da ustalıklıdır. Belirli bir toplumda kadına verilen özgürlüğün, genel olarak tanınan özgürlüğün doğal ölçüsü olduğunu ilk defa açıkça söyleyen odur.

Ama Fourier'nin en anlamlı yanı, toplum tarihi konusundaki görüşündedir. Toplumun bütün tarihî gidişini dört aşamaya ayırır — yabanıllık, barbarlık, ataerkillik, uygarlık. Bu sonuncusu, uygar, ya da burjuva denilen bugünkü toplumla —yani 16. yüzyılla birlikte gelen toplumsal düzenle— özdeştir. Fourier, "barbarlığın basit bir biçimde yaşadığı her eksikliği, uygarlık aşamasının, karmaşık, belirsiz, iki anlamlı, iki yüzlü bir yaşama biçimine yükselttiğini" — uygarlığın, çözmeye güç yetire-

meksizin sürekli olarak yeniden yarattığı çelişkiler içinde, "bir kısır döngü"de ilerlediğini; bundan dolayı, ulaşmak istediğinin ya da ulaşmak ister göründüğünün tam karşıtına vardığını, öyle ki, örneğin, "uygarlık durumunda, yoksulluğun, bolluğun kendisinden doğduğunu" anlatır.

Fourier, gördüğümüz gibi, diyalektik yöntemi, çağdaşı olan Hegel kadar ustaca kullanır. Aynı diyalektiği kullanarak sonsuz insan yetkinliği konusunda söylenenleri çürütür. Her tarihî evrenin bir yükselme dönemi ve bir de düşme dönemi vardır. O, bu gözlemi bütün insan soyunun geleceğine uygular. Kant'ın, bu dünyanın eninde sonunda yok olacağı düşüncesini doğa bilimine sokması gibi, Fourier, insan soyunun eninde sonunda yok olacağı düşüncesini tarih bilimine sokmuştur.

İNGİLİZ ÜTOPYACILIĞI: ROBERT OWEN

Devrim kasırgası Fransa'da ortalığı altüst ederken, İngiltere'de daha sessiz, ama daha az korkunç olmayan bir devrim, sürüp gidiyordu. Buhar ve yeni makineler, manüfaktürü, çağdaş sanayie dönüştürüyor ve böylece, burjuva toplumun bütün temellerini baştan aşağı değiştiriyordu. Manüfaktür döneminin ağır aksak gelişimi, gerçek bir üretim fırtınası ve gerginliği dönemine dönüşüyordu. Toplumun büyük kapitalistlere ve malsız-mülksüz proleterlere ayrılması, durmadan artan bir hızla ilerliyordu. Artık, onların arasında, o eski kararlı orta-sınıfın yerinde, zanaatçıların ve küçük dükkâncıların kararsız bir yığını, nüfusun en çok dalgalanan kesimi güvenilmez bir varlık göstermeye başladı.

Yeni üretim tarzı, henüz yükselme döneminin ancak başlangıcındaydı; henüz normal, düzenli, —varolan koşullarda olabilen biricik— üretim yöntemiydi. Yine de,

o zaman bile herkesin gözüne çarpan toplumsal bozukluklar yaratıyordu — yersiz yurtsuz bir nüfusun büyük kentlerin en kötü kesimlerinde sürü sürü toplanması; ataerkil ilişkilerde ve aile ilişkilerinde bütün geleneksel ahlâk bağlarının kaybolması; özellikle kadınların ve çocukların korkunç ölçüde aşırı çalıştırılması; kırdan kente, tarımdan çağdaş sanayie, kararlı yaşama koşullarından, günden güne değişen güvenliksiz yaşama koşullarına, topluca ve birdenbire savrulan işçi sınıfının yılgınlığını tamamlıyordu.

Bu nazik zamanda, 29 yaşında bir fabrikatör —yüce denebilecek çocuksu yalınlıkta kişiliğiyle bir adam, aynı zamanda insan soyunun dünyaya pek seyrek gelmiş önderlerinden biri— bir reformcu olarak ortaya çıktı. Robert Owen, materyalist filozofların şu öğretisini benimsemişti: insanın kişiliği, bir yandan, soyaçekimin; ve öte yandan da, bireyin ömrü boyunca, ve özellikle gelişme dönemi boyunca yaşadığı çevrenin ürünüdür. Onun sınıfından olanların pek çoğu sanayi devriminde, yalnız karışıklık, anlaşılmazlık ve bu bulanık sularda avlanma ve çabucak yığınla para kazanma fırsatı gördüler. O ise, sanayi devriminde, önemsediği teorisini uygulama alanına koyma, ve böylece, karışıklığa bir düzen verme fırsatını gördü. Daha önce Manchester'deki bir fabrikada, beş yüzü aşkın insanın yöneticisi olarak, bunu başarıyla sınamıştı. 1800'den 1829'a kadar, İskoçya'da, New Lanark'taki büyük pamuklu dokuma fabrikasını, işletici ortak olarak, aynı yolda, ama daha büyük eylem özgürlüğüyle, ve kendine Avrupa çapında ün kazandıran bir başarıyla yönetti. Aslında pek farklı ve, büyük çoğunluğu bakımından, pek umutsuz insanlardan oluşan bir yığını, yavaş yavaş 2.500'e ulaşan bir nüfusu, sarhoşluk, polis, yargıç, dava, yoksulları koruma yasaları, sadaka nedir bilmeyen örnek bir göçmen topluluğuna dönüştür-

dü. Ve bütün bunları, insanlara, insana yaraşır koşullar sağlayarak, ve özellikle, büyüme çağındaki kuşakları özenle yetiştirerek başardı. Owen, anaokullarının kurucusudur ve ilk anaokulunu New Lanark'ta açmıştır. İki yaşında iken okula gelen çocuklar, orayı öylesine seviyorlardı ki, onları evlerine götürmek güç oluyordu. Onun rakipleri, işçilerini günde on üç ya da on dört saat çalşıtırırlarken, New Lanark'taki işgünü on buçuk saatti. İşleri dört ay durduran bir pamuk bunalımında, onun işçileri, ücretlerini her zaman tam olarak aldılar. Ve bütün bunlara rağmen, iş, ortaklara dağıtılan son büyük kazanca göre, değerce iki katının üstüne çıktı.

Owen yine de kıvançlı değildi. Onun gözünde, işçilere sağladığı yaşayış, hâlâ insana yaraşır olmaktan uzaktı. "Bu insanlar, benim insafına kalmış kölelerdi." Başka işçilere oranla işçilerine sağladığı elverişli koşullar, kişiliğin ve zihnin her yönde akla-uygun bir gelişimine elvermek şöyle dursun, onların bütün yatkınlıklarını engelsiz kullanmaya bile elvermiyordu. "Ve yine de, bu 2.500 kişinin çalışan kesimi, toplum için, her gün, yarım yüzyıldan daha az önce, 600.000'lik bir nüfusun çalışan kesiminden istenildiği kadar gerçek servet üretiyordu. 2.500 kişinin tükettiği servetle, 600.000 kişinin tüketeceği servet arasındaki farkın ne olduğunu kendi kendime sordum."*

Bu sorunun cevabı belliydi. O fark, 300.000 İngiliz liralık net kâra ek olarak, kurumun sahiplerine, yatırdıkları sermaye üzerinden %5 ödemek için kullanılmıştı. Ve New Lanark için geçerli olan bu hal, İngiltere'deki bütün fabrikalar için daha da büyük bir ölçüde ge-

* "Avrupa'nın bütün kızıl cumhuriyetçilerine, komünistlerine ve sosyalistlerine" seslenen, ve, 1848'de, Fransa'nın geçici hükümetine, ve aynı zamanda "Kraliçe Victoria'ya ve onun sorumlu öğütçülerine" gönderilen "Akılda ve Uygulamada Devrim" adlı bir muhtıranın 21. sayfasından.

çerliydi. "Bu yeni servet, makinelerle yaratılmasaydı, Napoleon'a karşı Avrupa savaşları eksiksiz yürütülemez, ve toplumun aristokrat temelleri ayakta tutulamazdı. Bununla birlikte, bu yeni güç, işçi sınıfının yaratmış olduğu bir güçtü."* Onun için, bu yeni gücün meyveleri, işçi sınıfınındı. Owen'a toplumun yeniden kurulmasının temellerini gösteren bu yeni yaratılmış olağanüstü üretken güçler, o zamana kadar yalnız bireyleri zenginleştirmek ve yığınları köleleştirmek için kullanılmıştı. Bu güçlerin, herkesin ortak mülkü olarak, herkesin ortak yararı için işletilmesi kaçınılmazdı.

Owen'ın komünizmi, bu bütünüyle işe ilişkin temellere, yani ticarî hesap sonuçlarına dayanıyordu. Bu pratik karakterini baştan sona korudu. Onun için Owen, 1823'te, İrlanda'daki acıklı duruma komünist göçmen topluluklarıyla son vermeyi önerdi, ve bunları kurmanın kaça çıkacağını, yıllık gideri ve beklenen geliri eksiksiz hesapladı. Ve onun gelecek için hazırladığı kesin planda, ayrıntıların teknik hesabı öylesine uygulanabilir bir bilgiyle yapılmıştır ki, —zemin planı, ön, yan ve kuşbakışı görünüşler, hepsi vardır— Owen'ın toplumsal reform yönetimi bir defa kabul edilince, uygulama bakımından ayrıntıların gerçek düzenine karşı pek az şey söylenebilir.

Komünizm doğrultusundaki ilerlemesi, Owen'ın hayatının dönüm noktası oldu. Yalnız bir insansever (*philanthropist*) olduğu sürece, servetten, alkıştan, şereften ve övgüden başka hiç bir şeyle ödüllendirilmemişti. Avrupa'nın en sevilen adamıydı. Yalnız onun sınıfından olan kimseler değil, devlet adamları ve prensler de onu beğenerek dinliyorlardı. Ama komünist teorileri ile ortaya çıkması bambaşka bir şeydi. Şu üç büyük engel,

* Not, 1. Bölüm, s. 22.

ona, toplumsal reforma çıkan yolu özellikle kapatmış görünüyordu: özel mülkiyet, din, evliliğin yürürlükteki biçimi. Bunlara saldırırsa başına neler geleceğini biliyordu: yasanın tanıdığı haklardan yoksun bırakılmak, resmî sosyeteden kovulmak, toplumsal durumunu tümüyle yitirmek. Ama bunların hiç biri, başına gelecekllerden korkmaksızın onlara saldırmasını önleyemedi ve öngördüklerinin hepsi başına geldi. Resmî sosyeteden çıkarıldı, basında ona karşı bir sessizlik kampanyası açıldı, Amerika'da bütün servetini feda ederek yaptığı başarısız komünist denemeler, onu iflâs ettirdi. Doğrudan doğruya işçi sınıfına başvurdu ve işçiler arasında otuz yıl daha uğraştı. İngiltere'de işçilerden yana olan her toplumsal harekette ve her gerçek ilerlemede Robert Owen'm adı geçer. Beş yıllık bir mücadeleden sonra, 1819'da, fabrikalardaki kadınların ve çocukların çalışma saatlerini sınırlayan ilk yasayı çıkarttırdı. İngiltere'deki bütün sendikaların tek bir büyük sendika birliğinde birleştiği ilk büyük kongrenin başkanıydı. Toplumun tümüyle komünist yolda örgütlenmesine geçiş tedbirleri olarak, bir yandan, üretim ve tüketim amacıyla işbirliği yapan dernekler kurdu. Bunlar, o zamandan beri, hiç değilse, tacirlerin ve fabrikatörlerin toplumsal bakımdan tümüyle gereksiz olduğunun pratik kanıtını verdiler. Öte yandan, emek ürünlerinin, birimi tek bir iş saati olan emek-pusulaları aracılığıyla değişimi için iş pazarları kurdu; bu kurumlar, zorunlu olarak, başarısızlığa mahkûmdular, ama Proudhon'un çok daha sonraki bir çağa raslayan değişim bankasının ilk örnekleri oldular, ve bütün toplumsal dertlerin genel çaresi olmayı istemeyip, yalnız daha köklü bir toplumsal devrime doğru bir ilk adım olmayı istemeleri bakımından ondan tümüyle ayrıldılar.

Ütopyacıların düşünme tarzı, 19. yüzyılın sosyalist

fikirlerini uzun süre etkisinde tuttu ve bazılarını hâlâ etkisinde tutmaktadır. Çok yakın zamana kadar, bütün Fransız ve İngiliz sosyalistleri, onun egemenliğini tanıdılar. İlk Alman komünizmi, Weitling'inki de dahil, aynı okuldandır. Onlarm hepsine göre, sosyalizm, salt gerçeğin, sağduyunun ve adaletin anlatımıdır ve kendi gücüyle dünyayı fethetmesi için yalnızca bulunmuş olması gerekir. Ve salt gerçek, uzaydan ve zamandan bağımsız olduğu için, nerede ve ne zaman bulunacağı, yalnızca bir raslantıdır. Bununla birlikte, salt gerçek, sağduyu ve adalet, farklı her okulun kurucusunda farklıdır. Ve her birinin kendine özgü salt gerçeği, sağduyusu ve adaleti, onun öznel anlayışı, yaşama koşulları, bilgisinin ve zihnî eğitiminin ölçüsü ile belirlendiği için, bu salt gerçekler çatışmasında, onların karşılıklı olarak birbirini çelmesinden başka bir son olamaz. Bundan dolayı, bir hiç olan bu sondan, ancak bir çeşit seçmeci (*eclectic*), ortalama, ve Fransa'daki ve İngiltere'deki sosyalist işçilerin pek çoğunun zihnine günümüze kadar gerçekten yön vermiş bir sosyalizm çıkabilirdi. Bundan ötürü, bir kanının en çeşitli renklerine izin veren şaşırtıcı bir karışım; farklı çığırlar açanların itirazın en azına yolaçan eleştirel demeçlerinin, iktisadî teorilerinin, toplumun geleceği konusundaki tasarımlarının şaşırtıcı bir karışımı; tek tek bileştirenlerinin (mürekkiplerinin) belirli keskin kenarları, tartışma akıntısında tıpkı bir derede yuvarlaklaşmış çakıllar gibi aşındıkça, daha da kolay kükreyen bir karışımı ortaya çıkabilirdi.

Sosyalizmi bir bilim yapmak için, onun önce gerçek bir tabana oturtulması gerekiyordu.

HEGEL DİYALEKTİĞİ

Bu arada, 18. yüzyıl Fransız felsefesiyle birlikte ve

ondan sonra, Hegel'de doruğuna varan yeni Alman felsefesi ortaya çıktı. Bu felsefenin en büyük başarısı, diyalektiği, düşünmenin en yüksek biçimi olarak yeniden ele almasıdır. Eski Yunan filozoflarının hepsi, doğal diyalektikçiler olarak doğmuşlardı, ve onların en geniş bilgilisi olan Aristoteles, diyalektik düşüncenin en önemli biçimlerini daha önceden çözümlemişti. Daha yeni felsefe, içinde diyalektiğin parlak temsilcileri (örneğin Descartes ve Spinoza) bulunmakla birlikte, özellikle İngiliz etkisiyle, metafizik denen düşünme tarzına gittikçe daha çok saplanmıştı. 18. yüzyıl Fransızlarında da, her halde özel felsefe çalışmalarında, aşağı yukarı tümüyle bu düşünme tarzı başattı. Bununla birlikte, Fransızlar, tam anlamıyla felsefenin dışında, diyalektiğin üstün eserlerini verdiler. Bunlardan yalnız Diderot'nun *Le Neveu de Rameau*'su [*Rameau'nun Yeğeni*] ile Rousseau'nun *Dissours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*'unu [*İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni ve Temelleri Üzerine Konuşmalar*] anmamız yeter. Burada, bu iki düşünce tarzının temel niteliklerini kısaca veriyoruz.

Ayrıntılı olarak doğayı ya da insan soyunun tarihini ya da kendi zihnî etkinliğimizi inceleyip düşününce, başlangıçta, hiç bir şeyin olduğu gibi ve olduğu yerde kalmadığı, tersine her şeyin hareket ettiği, varolduğu ve göçüp gittiği bir sonsuz ilişkiler ve tepkiler, değişimler ve bileşimler karmaşasıyla karşılaşırız. Bundan dolayı, bu tabloyu önce bir bütün olarak, ayrıntıları hâlâ azçok arka planda kalmış olarak görürüz; hareket eden, bileşen ve birbirleriyle ilişkili olan nesnelerden çok, hareketleri, geçişleri, ilişkileri gözlemleriz. Bu ilkel, çocuksu, ama aslında doğru olan dünya görüşü, eski Yunan felsefesinindir, ve bunu ilk defa apaçık dile getiren Heraklitus'tur: her şey vardır ve yoktur, çünkü her şey akıcı-

dır, durmadan değişmektedir, durmadan var ve yok olmaktadır.

Ancak, görünüşlerin tablosunu genel niteliğiyle doğru olarak saptayan bu görüş, bu tabloyu meydana getiren ayrıntıları açıklamaya yetmez, ve biz, onları anlamadıkça, tablonun bütünü üstüne açık bir fikir edinmiş olmayız. Bu ayrıntıları anlamamız için, onları doğal ve tarihî ilişkilerinden koparmamız ve her birinin niteliğini, özel nedenlerini, etkilerini vb. ayrı ayrı incelememiz gerekir. Bu, öncelikle doğa biliminin ve tarihî araştırmanın ödevidir: bu iki bilim dalını, klasik çağın Yunanlıları, pek yerinde gerekçelerle, ikincil bir plana itmişlerdi, çünkü onlar, her şeyden önce bu bilimlerin işleyeceği malzemeyi toplamak zorundaydılar. Sınıflarda, takımlarda ve türlerde, herhangi bir eleştirel çözümleme, karşılaştırma ve sıralama yapılabilmesi için, belirli bir ölçüde, doğal ve tarihî malzeme derlenmiş olmak gerekir. Bundan ötürü, gerçek doğa bilimlerinin temellerini önce İskenderiye çağı[6] Yunanlıları ve daha sonra da, ortaçağda, Arap'lar işlemiştir. Gerçek doğa bilimi, 15. yüzyılın ikinci yarısında başlar ve o zamandan beri gittikçe artan bir hızla ilerler. Doğanın, tikel parçalarına çözümlenmesi, farklı doğal nesnelerin ve süreçlerin belirli sınıflarda toplanması, çeşitli organik varlıkların iç yapılarının incelenmesi — bunlar, doğa konusunda son dört yüzyıl içinde dev adımlarla ilerleyen bilgimizin temel koşullarıydı. Ama bu çalışma yöntemi, bizde, doğal nesneleri ve süreçleri o koskoca bütünle ilişkilerinden koparılıp ayrıklanmış (izole edilmiş) olarak gözlemleme; onları harekette iken değil de durgudayken; aslında değişken değil de durağan olarak; dirilikleri içinde değil de, ölülükleri içinde gözlemleme alışkanlığı olarak kaldı. Ve Bacon ile Locke, nesneleri bu türlü inceleme tarzını, doğa biliminden felsefeye aktarınca, son

yüzyıla özgü, dar, metafizik düşünce tarzı doğdu.

DİYALEKTİK, METAFİZİĞİN KARŞITIDIR

Metafizikçi için, nesneler ve onların zihindeki yansıları, ayrıklanmıştır, onların birbiri ardına ve birbirinden ayrı olarak incelenmeleri gerekir, ve onlar, her zaman için, durağan, kaskatı, belirli inceleme konularıdır. O, kesinlikle uzlaşmaz antitezlerle düşünür. "Sözleri "evet, evet; hayır hayır"dır; bunun dışında olan her şey, kötüdür." Ona göre, bir şey, ya vardır ya da yoktur; bir şey, aynı zamanda, hem kendisi ve hem de kendisinden başka bir şey olamaz. Olumlu ile olumsuz, kesinlikle uyuşmazlar; neden ile sonuç, birbirine göre, kaskatı bir antitez durumundadır.

Bu düşünme tarzı, ilk bakışta, bize çok açık görünür, çünkü doğru ortak anlayış denilen şeyin düşünme tarzıdır. Ancak, bu doğru ortak anlayış, kendi dört duvarının çevrelediği yalınkat alanda saygıdeğer bir yoldaş olmakla birlikte, araştırmanın geniş âlemine açılmak cesaretini gösterince şaşılacak serüvenlerle karşılaşır. Ve metafizik düşünce tarzı, genişliği, özel (tikel) araştırma konusunun niteliğine göre değişen birtakım alanlarda yetkili ve gerekli ise de, eninde sonunda, daha ötesinde tek yanlı, yetersiz, soyut kaldığı, ve çözülmez çelişkiler içinde yittiği bir sınıra ulaşır. Nesneleri tek tek incelerken, onlar arasındaki ilişkileri unutur; onların varlığını incelerken, o varlığın başlangıcını ve sonunu; onların durgunluğunu incelerken, hareketini unutur. Ağaçlar yüzünden ormanı göremez.

Gündelik ihtiyaçlarımız için, örneğin, bir hayvanın ölü mü, yoksa diri mi olduğunu biliriz ve söyleyebiliriz. Ama daha yakından araştırılınca, bunun, pek çok halde, hukukçuların çok iyi bildiği gibi, pek karmaşık bir iş ol-

duğunu anlarız. Hukukçular, anasının dölyatağındaki çocuğu öldürmenin, cinayet olduğuna; akla-uygun bir sınır bulmak için, artık boşuna kafa yormaktadırlar. Bu, ölüm anını, kesinlikle belirlemek kadar olanaksızdır, çünkü fizyoloji ölümün birdenbire ve bir anlık bir olay olmayıp, çok uzayan bir süreç olduğunu deneyle saptamaktadır.

Bunun gibi, her organik varlık, her an hem aynıdır ve hem de aynı değildir; her an dışardan sağlanmış maddeleri özümser ve başka maddeleri dışarı atar; her an vücudun bazı hücreleri ölür ve yeniden başka hücreler oluşur; uzun ya da kısa bir süre sonra vücudun maddesi tümüyle yenilenir, onun yerini başka madde molekülleri alır, öyle ki, her organik varlık, her zaman kendisidir ve yine de kendisinden başka bir şeydir.

Bundan başka, daha yakından araştırılınca, bir antitezin iki kutbunun, örneğin olumlu ile olumsuzun, karşıt oldukları kadar ayrılmaz ve bütün karşıtlıklarına rağmen, birbiriyle ortaklaşa içiçe olduklarını görürüz. Ve bunun gibi, neden ile sonucun ancak tek olaylara uygulanmaları sırasında geçerli kavramlar olduğunu; ama tek olayları evrenin bütünüyle olan genel ilişkileri içinde düşünür düşünmez, neden ile sonucun birbiriyle rastlaştığını, ve nedenlerle sonuçların sürekli olarak yer değiştirdiği evrensel etki ve tepkiyi dikkate aldığımız zaman, neden ile sonucun birbirine karıştığını, öyle ki burada sonuç olan şeyin, orada ve sonra neden olacağını, ya da bunun tersini, *vice versa*, görürüz.

Bu süreçlerin ve düşünce tarzlarının hiç biri, metafizik düşünme çerçevesine girmez. Oysa diyalektik, nesneleri ve onların betimlemelerini (*representations*), fikirleri, köklü ilişkileri, sıralanmaları, hareketleri, başlangıçları ve bitimleri içinde kavrar. Yukarda anılanlar gibi olan süreçler, bundan dolayı, diyalektiğin ken-

di işleme yönteminin birer doğrulanmasıdır.

Doğa, diyalektiğin kanıtıdır ve çağdaş bilimin, bu kanıtı her gün artan çok zengin malzemelerle donattığı ve böylece, şunu gösterdiği söylenmelidir: doğa, metafizik olarak değil, diyalektik olarak işlemektedir; hiç durmaksızın yeniden dönülen bir çemberin o sonsuz değişmezliğinde hareket etmemekte, tersine, gerçek bir tarihî evrimden geçmektedir. Buna ilişkin olarak, herkesten önce Darwin'in adı anılmak gerekir. Darwin, bütün organik varlıkların, bitkilerin, hayvanların ve insanın kendisinin, milyonlarca yıldır olagelen bir evrim sürecinin ürünleri olduğunu kanıtlayarak, metafizik doğa görüşüne en ağır darbeyi indirdi. Ama diyalektik düşünmeyi öğrenmiş doğa bilginleri sayılabilecek kadar azdır, ve bulunan sonuçlarla ileri sürülen düşünme tarzının karşıtlığı, teorik doğa biliminde şimdi başat olan ve öğrenciler kadar öğretmenleri, okurlar kadar yazarları da umutsuzluğa düşüren o sonsuz karışıklığı açıklamaktadır.

Evrenin, onun evriminin, insan soyunun gelişiminin, ve bu evrimin insan zihnindeki yansısının doğru bir betimi (*representation*), bundan dolayı, ancak diyalektik yöntemle, dirimin ve ölümün, ilerleyen ya da gerileyen değişmelerin sayısız etki ve tepkileri sürekli olarak dikkate alınmakla başarılabilir. Ve yeni Alman felsefesi, işte bu duygu içinde çalışmaktadır. Kant, Newton'un o eşsiz ilk itişin bir defa verilmesinden sonraki kalımlı güneş sistemini ve onun sonsuz süredurumunu, tarihî bir sürecin, güneşin ve bütün gezegenlerin kendi ekseninde dönen bulutsu bir kitleden oluşmasının sonucu olarak açıklamakla mesleğine başladı. Ve o, güneş sisteminin verilen bir başlangıcı olmasından, aynı zamanda, onu, gelecekte, zorunlu olarak, ölümün izleyeceği sonucunu çıkardı. Laplace, yarım yüzyıl sonra, Kant'ın teorisinin doğru

olduğunu matematikle sınamış, ve bundan yarım yüzyıl sonra da, spektreskop, uzayda, böyle pek çeşitli yoğunlaşma aşamalarında ve akkor halinde gaz kitleleri bulunduğunu saptamıştır.

Bu yeni Alman felsefesi, Hegel sisteminde doruğuna vardı. Bu sistemde —onun en büyük başarısı burdadır— doğal, tarihî, zihnî bütün âlem, ilk defa, bir süreç olarak, yani sürekli hareket, değişim, dönüşüm ve gelişim içinde betimlendi; ve bu hareketin ve gelişimin tümünü bir bütün yapan iç ilişki izlenmeye çalışıldı. Bu görüş açısından insanlık tarihi, artık, olgunlaşmış felsefî akıl mahkemesince hepsi de eşit olarak mahkûm edilebilen ve olabildiği kadar çabuk unutulup giden şiddetin duygusuz gerçeklerinin vahşî bir girdabı gibi değil de, insanoğlunun kendisinin evrim süreci olarak görünüyordu. Artık, bu sürecin aşamalı ilerlemesini bütün çapraşık yolları boyunca izlemek ve onun dışardan raslantı gibi görünen bütün olaylarının iç düzenini ortaya çıkarmak, aklın ödeviydi.

HEGEL'İN İDEALİST YANILGISI

Hegel sistemi, burada, maddesiz (*immaterial*) olarak ortaya koyduğu sorunu çözmedi. Onun çığır açan başarısı, sorunu ortaya koymasıydı. Bu, hiç kimsenin tek başına çözemeyeceği sorunlardan biridir. Hegel, —Saint-Simon ile birlikte— çağının en bilgili ve güçlü kafasıydı, ama yine de, önce kendi bilgisinin o zorunlu sınırlılığı ile ve, sonra da, çağındaki bilginin ve görüşlerin sınırlı genişliği ve derinliği ile kuşatılmıştı. Hegel bir idealistti (düşünceciydi). Ona göre, beynindeki düşünceler, gerçek nesnelerin ve süreçlerin azçok soyut simgeleri değildi, tam tersine, nesneler ve onların evrimi, yalnız, âlem varolmadan, öncesizlikten beri ve herhangi bir

yerde varolan "Düşünce"nin (*İdée*) gerçekleşmiş simgeleriydi. Bu düşünme yolu her şeyi başaşağı çeviriyor ve âlemdeki nesnelerin gerçek ilişkilerini tümüyle tersine çeviriyordu. Hegel, tek olgu gruplarının birçoğunu doğru olarak ve ustalıkla kavramakla birlikte, onun, hemen yukarda anılan nedenlerden, kötü yamanmış, yapmacık, emek verilmiş, sözün kısası, ayrıntılarda yanlışları çoktur. Hegel sistemi, aslında, pek büyük bir başarısızlıktı — ama kendi çeşidinin de sonuncusuydu. Gerçekte, bir iç ve onmaz çelişkiye yakalanmıştı. Bir yandan, bu sistemin başlıca önerisi, insan tarihinin bir evrim süreci olduğuydu, ve bunun gereği olarak, insan tarihi, salt gerçek denilen herhangi bir şeyin bulunmasıyla zihnî olarak kesin sonuna erişemez. Ama, öte yandan, bu sistem, bu salt gerçeğin kesin özü (*essence*) olma isteğini ileri sürüyordu. Her şeyi kapsayan ve her zaman için kesin (son) olan bir doğa ve tarih bilgisi sistemi, diyalektik düşünmenin temel yasasına aykırılıktır. Bu yasa, gerçekten, dış evren konusundaki sistemli bilginin çağdan çağa dev adımlarla ilerleyebileceği düşüncesini asla dışarmaz, tam tersine, içerir.

DOĞAYI ANLAMA TARZINDA MATERYALİZME DÖNÜŞ

Alman idealizmindeki köklü çelişkinin anlaşılması, *nota bene* [iyi dikkat ediniz -ç.], özellikle salt metafiziksel materyalizmi değil, 18. yüzyılın mekanik materyalizmini de dışta tutarak, materyalizme geri dönülmesine zorunlu olarak yol açtı. Eski materyalizm, bütün eski tarihi, akla-aykırılığın ve zorbalığın kaba bir yığını olarak gördü; çağdaş materyalizm, onda, insanlığın evrim sürecini görür, ve amacı bunun yasalarını bulmaktır. 18. yüzyıl Fransızların, ve Hegel'de bile, doğa görüşü, onun, Newton'un düşündüğü gibi, ölümsüz gök cisimleri ve,

Linnaeus'un düşündüğü gibi, değişmez organik türleriyle birlikte, dar çemberlerde hareket eden, her zaman değişmeden kalan bir bütün olduğudur. Çağdaş materyalizm, doğa biliminin en yeni buluşlarını benimser; bunlara göre, doğanın da zaman içinde bir tarihi vardır; gök cisimleri de, elverişli koşullarda kendilerini yurtlanan organik türler gibi doğmakta ve ortadan kalkmaktadır. Ve doğanın, bir bütün olarak, yeniden dolaşılan çemberlerde hareket ettiği hâlâ söylenmek gerekse bile, bu dolaşımlar çok daha sonsuz büyüklükte boyutlar alır. Her iki durumda da çağdaş materyalizm, temelinden diyalektiktir, ve artık, bilimlerin düzensiz duran kalabalığına bir kraliçe gibi düzen vermek iddiasında olan felsefe çeşidinin yardımcılığına ihtiyacı yoktur. Her özel bilim, nesnelerin ve bizim nesneler üzerine olan bilgimizin, büyük bütünü içindeki görevini aydınlatmak zorunda kalır kalmaz, bu bütünle uğraşan özel bir bilim fazla ve gereksizdir. Bütün eski felsefeden hâlâ sağ kalan, düşünce bilimi ve onun yasalarıdır — biçimsel (formel, surî) mantık ve diyalektiktir. Başka ne varsa, hepsi, doğanın ve tarihin olumlu (*positive*) biliminin kapsamında kalmıştır.

TARİHİ ANLAMA TARZINA MATERYALİZMİN GİRİŞİ

Bununla birlikte, doğa görüşündeki devrim, ancak, araştırmayla sağlanan olumlu malzemeye uygun bir orantıyla yapılabilirken, tarih görüşünde kesin bir değişikliğe yol açan tarihî olaylar, çok daha önce ortaya çıkmıştı. 1831'de, Lyon'da, işçi sınıfının ilk büyük ayaklanması oldu; 1838 ile 1842 arasında, İngiliz çartistlerinin ilk ulusal işçi sınıfı hareketi doruğuna ulaştı. Proletarya ile burjuvazi arasındaki sınıf mücadelesi, Avrupa'daki en ilerlemiş ülkelerin tarihinde, bir yandan çağdaş sanayiin, öte yandan da burjuvazinin yeni ele geçir-

diği siyasî üstünlüğünün gelişmesiyle orantılı olarak, ön plana geçti. Sermaye ve emeğin özdeşliği gibi, başıboş rekabetin sonucu olan evrensel uyum ve evrensel refah gibi, burjuva ekonomi öğretilerini, gerçekler, giderek daha kesin bir biçimde yalanlıyordu. Bütün bu olaylar, artık, onların çok eksik olmakla birlikte, teorik anlatımı olan Fransız ve İngiliz sosyalizmlerinden daha çok bilmezlikten gelinemiyordu. Ama henüz yerinden atılmamış olan idealist tarih görüşü, iktisadî çıkarlara dayanan sınıf mücadeleleri ve iktisadî çıkarlar üzerine hiç bir şey bilmiyordu; üretim ve iktisadî ilişkilerin hepsi, "uygarlık tarihi"nin ancak rasgele (ittifakî), ikincil öğeleri olarak beliriyordu.

Yeni olaylar, bütün geçmiş tarihin yeniden incelenmesini zorunlu kıldı. O zaman görüldü ki, *bütün* geçmiş tarih, ilkel aşaması ayrı tutulursa, sınıf mücadelelerinin tarihidir; toplumun birbirleriyle çatışan sınıfları, her zaman, üretim ve değişim tarzlarının, kısaca, kendi çağlarının *iktisadî* koşullarının ürünleridir; toplumun iktisadî yapısı, her zaman, belirli bir tarihî dönemin hukukî ve siyasî kurumlarının olduğu kadar, dinî, felsefî ve öteki fikirlerinin bütün üstyapısının asal (esasî, nihaî) bir açıklamasını ancak kendisinden başlayarak yapabileceğimiz gerçek temeli sağlamaktadır. Hegel, tarihi, metafiziklikten kurtarmış, diyalektikleştirmişti; ama bu tarih görüşü, aslında, idealistti (düşünceciydi). Ama artık, idealizm (düşüncecilik), son sığınağı olan tarih felsefesinden de kovulmuş; materyalist bir tarih görüşü ortaya konmuş, ve bundan önceki o insanın "varlığını" insanın "bilinci" ile açıklama yöntemi yerine, insanın "bilincini" "varlığı" ile açıklamanın bir yöntemi bulunmuştu.

O zamandan beri, sosyalizm, artık şu ya da bu usta beynin rasgele bir buluşu olmaktan çıktı, tarihî olarak gelişmiş iki sınıf —proletarya ile burjuvazi— arasındaki mücadelenin zorunlu sonucu oldu. Sosyalizmin ödevi, artık, olabildiği kadar yetkin bir toplum sistemi uydurmak değildir; ama bu sınıfların ve onların uzlaşmaz karşıtlığının zorunlu olarak doğduğu tarihî-iktisadî olayların ardışmasını (tevalisini) incelemek, ve böylelikle yaratılmış olan iktisadî koşullarda, çekişmeye son vermenin çaresini bulmaktır. Oysa yakın zamanların sosyalizmi, bu materyalist görüşe, Fransız materyalistlerinin doğa görüşünün diyalektiğe ve çağdaş doğa bilimine karşıt olduğu kadar, karşıttı. Yakın zamanların sosyalizmi, varolan kapitalist üretim tarzını ve onun sonuçlarını elbette eleştiriyordu. Ama onları açıklayamıyordu ve, bu yüzden, onların hakkından gelemiyordu. Ve onları, ancak, kötü oldukları gerekçesiyle düpedüz reddediyordu. Bu sosyalizm, işçi sınıfının kapitalizm koşullarında kaçınılmaz olan sömürülmesini ne kadar kuvvetle haykırdıysa, bu sömürülmenin nerede olduğunu ve nasıl belirdiğini açıkça göstermeye o kadar az güç yetirdi. Ama bunu yapabilmek için, (1) kapitalist üretim yöntemini tarihî ilişkileri ve belirli bir tarihî dönemdeki kaçınılmazlığı içinde, ve bundan ötürü, kaçınılmaz çöküşüyle birlikte göstermek; ve (2) onun hâlâ bir sır olan temel karakterini ortaya çıkarmak gerekliydi. Bu, *artı-değer*'in bulunmasıyla yapıldı. Ödenmemiş emeğe elkomanın, kapitalist üretim tarzının ve bu üretim tarzında ortaya çıkan işçi sömürüsünün temeli olduğu; ve kapitalistin, işçisinin işgücünü pazardaki bir meta gibi tam değerini ödeyerek satın alsa bile, yine de ondan, ona ödediğinden daha çok değer çıkardığı (sağladığı); ve son çözümle-

mede, bu artı-değerin, varlıklı sınıfların ellerinde sürekli olarak artan sermaye birikimlerinin çıktığı değerler tutarını meydana getirdiği gösterildi. Kapitalist üretimin ve sermaye üretiminin oluşumu, ikisi de, açıklandı.

Bu iki büyük buluşu, materyalist tarih görüşünü ve artı-değer yoluyla kapitalist üretimin sırrının çözümünü, Marx'a borçluyuz. Sosyalizm, bu buluşlarla bir bilim oldu. Bundan sonraki iş, onun bütün ayrıntılarını ve ilişkilerini işlemekti.

MATERYALİST tarih görüşü, insanın yaşamasını sürdürmesine yarayan araçların üretiminin ve, üretimin yanısıra, üretilen nesnelerin değişiminin bütün toplumsal yapının temeli olduğu; tarihte ortaya çıkmış her toplumda, zenginliğin dağıtıldığı ve toplumun sınıflara ya da takımlara (*order*) bölündüğü tarzın, neyin üretildiğine, nasıl üretildiğine ve ürünlerin nasıl değişildiğine bağımlı olduğu önermesinden hareket eder. Bu görüş açısından, bütün toplumsal değişikliklerin ve siyasî devrimlerin ereksel nedenleri, insanların kafalarında, insanların sonrasız gerçeği ve adaleti daha iyi kavramalarında değil, ama üretim ve değişim tarzlarındaki değiş-

şikliklerde aranmalıdır. Bunlar, *felsefede* değil, her sözkonusu çağın *iktisadında* aranmalıdır. Varolan toplumsal kurumların akla-aykırı ve adaletsiz olduğuna, akıl'ın saçma'laştığına, iyi'nin kötü'leştiğine[1] giderek akıl erdirilmesi, yalnızca, üretim ve değişim tarzlarında sessizce değişiklikler olduğunun ve eski iktisadî koşullara uyarlanmış (adapte olmuş) toplumsal düzenin artık onlara uymaz hale geldiğinin kanıtıdır. Bundan şu da anlaşılır: gün ışığına çıkarılan aykırılıklardan kurtulmanın araçları da, değişmiş üretim tarzlarının kendilerinde, az çok gelişmiş halde bulunmak gerekir. Bu araçlar, tümdengelim yoluyla temel ilkelerden çıkarılmamalı, ama yürürlükteki üretim sisteminin çetin olgularında aranıp bulunmalıdır.

Öyleyse, çağdaş sosyalizmin bu düşünce zincirindeki yeri nedir?

ÜRETKEN GÜÇLERİN EVRİMİ

Toplumun şimdiki yapısı —bu, artık hayli genellikle kabul edilmektedir— bugünkü egemen sınıfın, burjuvazinin, yarattığı bir şeydir. Marx'tan beri, kapitalist üretim tarzı diye anılan burjuvaziye özgü üretim tarzı, feodal sistemle, onun bireylere bağışladığı ayrıcalıklarla, bütün toplumsal aşamalarla ve yöresel tüzel kişiliklerle ve onun toplumsal düzeninin çatısını belirleyen kalıtsal astlık (madunluk) bağlarıyla uyuşmuyordu. Burjuvazi, feodal sistemi yıktı ve onun yıkıntıları üzerine, kapitalist toplum düzenini, bütün mal sahiplerinin, artakalan bütün kapitalist nimetler için özgür rekabetinin, kişisel özgürlüğünün, yasa karşısında eşitliğinin egemenliğini kurdu Kapitalist üretim tarzı, o zamandan beri, özgürlük içinde gelişebildi. Buhar, makine ve makinelerin makinelerle yapımı, eski manüfaktü-

rü çağdaş sanayie dönüştürdüğünden beri, burjuvazinin kılavuzluğunda serpilen üretken güçler, daha önce hiç işitilmemiş bir hızla ve işitilmemiş bir ölçüde gelişti. Ama tıpkı kendi çağında eski manüfaktürün ve onun etkisinde daha da gelişen zanaatçılığın, loncaların, feodal kösteklerle çatışmaya düştüğü gibi, şimdi de çağdaş sanayi, kapitalist üretim tarzının kendisini içine kapattığı sınırlarla çatışmaya düşüyor. Yeni üretken güçlerin kapitalist kullanılma tarzı, o büyüyen güçlere şimdiden dar geliyor. Ve üretken güçlerle üretim tarzları arasındaki bu çatışma, ilk günah ile tanrısal adalet arasındaki çatışma gibi, insanoğlunun kafasından çıkmıyor. Bu çatışma, gerçekte, nesnel (*objective)* olarak, bizim dışımızda ve kendisini yaratan insanların bile irade ve davranışlarından bağımsız olarak vardır. Çağdaş sosyalizm, gerçekte, bu çatışmanın düşünce halinde yansımasından; bu çatışmanın, önce, ondan en çok zarar gören sınıftan, işçi sınıfından olanların zihinlerindeki düşüncel (ideal) yansısından başka bir şey değildir.

TOPLUMSAL NİTELİK KAZANMIŞ OLAN "ÜRETKEN GÜÇLER" İLE BİREYSEL OLARAK KALMIŞ BULUNAN "ÜRETİM BİÇİMLERİ" ARASINDAKİ ÇATIŞMA (ÜRETİM DÜZENİ İLE MÜLKİYET DÜZENİ ARASINDAKİ ÇATIŞMA)

Öyleyse, bu çatışma neden ibarettir?

Kapitalist üretimden önce, yani ortaçağda, emekçilerin kendi üretim araçlarındaki özel mülkiyetine dayanan küçük üretim; toprakta, özgür ya da serf olan küçük çiftçilerin tarımı; kentlerde, loncalarda örgütlenmiş el zanaatçılığı, genellikle yürürlükteydi. İş araçları —toprak, tarımsal araç ve gereçler, işlik (atelye), avadanlık—, tek tek kişilerin, tek işçinin kullanmasına uyarlanmış iş araçlarıydı ve, bu yüzden, zorunlu olarak, kü-

çük, önemsiz ve sınırlı idi. Ama, işte bundan ötürü, genellikle, hepsi de üreticinin kendisinindi. Bu dağınık, sınırlı üretim araçlarını bir araya toplamak, genişletmek ve onları o günün güçlü üretim kaldıraçlarına (manivelalarına) dönüştürmek — bu, kesinlikle, kapitalist üretimin ve onu gerekli bulan burjuvazinin tarihî rolüydü. Marx, *Kapital*'in dördüncü bölümünde, bunun 15. yüzyıldan bu yana, basit işbirliği, manüfaktür ve çağdaş sanayi olmak üzere, üç evrede nasıl başarıldığının tarihini ayrıntılı olarak açıklamıştır. Ama burjuvazi, gene aynı bölümde gösterildiği gibi, bu cüce üretim araçlarını, onların aynı zamanda bireysel üretim araçları olmaktan çıkarıp insanların ancak ortaklaşa (elbirliğiyle) işletebileceği *toplumsal* üretim araçları haline getirmeden, büyük üretken güçlere dönüştüremezdi. Çıkrığın, eltezgâhının, demirci çekicinin yerine, iplik makinesi, mekanik tezgâh, buharlı çekiç kondu; bireysel işliğin yerini, yüzlerce, binlerce işçinin işbirliğini gerektiren fabrika aldı. Üretim araçları gibi, üretimin kendisi de, bir bireysel işlemler dizisinden bir toplumsal işlemler dizisine, ve ürünler, bireysel ürünlerden toplumsal ürünlere dönüştü. Artık fabrikalardan çıkan iplik, kumaş, madenî eşya, tamamlanmadan önce ardarda ellerinden geçtiği birçok işçinin ortak ürünüydü. Bu işçilerin hiç biri, "şunu ben yaptım; bu, *benim* ürünümdür", diyemiyordu.

Ama, belirli bir toplumda, yavaş yavaş ve önceden düşünülmüş bir plana dayanmadan emekleyen kendiliğinden işbölümü, üretimin temel biçimi ise, orada, ürünler, karşılıklı değişimi, alımı ve satımı, tek tek üreticilerin çeşitli ihtiyaçlarını giderebilecek hale getiren *metalar* biçimini alır. Ve ortaçağdaki durum buydu. Örneğin, köylü, tarımsal ürünleri zanaatçıya satıyor ve ondan el işi ürünler satın alıyordu. Bu tek tek (bireysel) üreticiler toplumuna, meta üreticileri toplumuna, yeni

bir üretim tarzı girdi. Toplumun bütününde başat olan, kendiliğinden ve *hiç bir belirli plana* dayanmadan gelişmiş olan eski işbölümünün ortasında, artık *belirli bir plana* dayanan, fabrika içinde örgütlenmiş, yeni işbölümü belirdi; *bireysel* üretimin yanıbaşında, *toplumsal* üretim ortaya çıktı. Her ikisinin de ürünleri aynı pazarda ve, bundan dolayı, hiç değilse yaklaşık olarak eşit fiyatlarla satıldı. Ama belirli bir plana dayanan örgüt, kendiliğinden oluşmuş işbölümünden daha güçlüydü. Bireylerin ortaklaşmasının (*collectivity*) toplumsal güçleriyle çalışan fabrikalar, mallarını, tek başlarına çalışan küçük üreticilerden çok daha ucuza üretiyordu. Bireysel üretim, bütün alanlarda, birbiri ardma yenildi. Toplumsallaştırılmış üretim, eski üretim yöntemlerinin hepsini baştan aşağı değiştirdi. Ama onun devrimci karakteri, aynı zamanda, öylesine az anlaşılıyordu ki, tersine, meta üretimini artırmanın ve geliştirmenin bir aracı olarak tanıtılıyordu. Toplumsal üretim, ortaya çıktığı zaman, meta üretimi ve değişimi için belirli araçları, ticaret sermayesini, zanaatçılığı, ücretli işi hazır olarak buldu ve bol bol kullandı. Böylece, toplumsallaştırılmış üretim, kendini yeni bir meta üretim biçimi olarak tanıtmakla birlikte, onun yarattığı koşullarda, eski mal edinme biçimlerinin tam geçerlikte kalması, ve onun ürünlerine de uygulanması, doğal bir şeydi.

Meta üretimi evriminin ortaçağ aşamasında, emeğin ürününün kimin olacağı sorunu ortaya çıkamazdı. Genellikle, tek kişi olan üretici, ürünü, yine kendi el işi olan hammaddeden, kendi araçlarıyla, kendisinin ya da ailesinin el emeğiyle üretiyordu. Onun için, yeni ürünü mal edinmesine hiç gerek yoktu. Ürün, doğal olarak, tümüyle onundu. Ürün üzerindeki mülkiyeti, bundan dolayı, *onun kendi emeğine* dayanıyordu. Başkasının yardımına başvurulan yerde bile, bu, genellikle az önem-

liydi, ve pek genel olarak, ücretten başka bir şeyle ödeniyordu. Loncalı çıraklar ve kalfalar, doyurulmak ve barındırılmaktan çok, kendi başlarına buyruk ustalar (zanaatçılar) olabilmeleri için, öğrenmek amacıyla çalışıyorlardı.

Bu sırada, üretim araçları ve üreticiler, büyük işliklerde ve yapımevlerinde (*manufactories*) toplanıyor, gerçekten toplumsallaştırılmış üretim araçlarına ve toplumsallaştırılmış üreticilere dönüşüyorlardı. Ama toplumsallaştırılmış üreticiler ile üretim araçları ve onların ürünleri, bu değişiklikten sonra hâlâ, daha önceki gibi, yani, bireylerin üretim araçları ve ürünleri gibi işlem görüyordu. O zamana kadar, iş araçlarının sahibi, ürünü mal edinmişti, çünkü, ürün onun ürünüydü ve başkalarının yardımı istisna idi. Şimdi, iş araçlarının sahibi, ürün artık *onun* ürünü olmayıp *başkalarının emeğinin* ürünü olmakla birlikte, ürünü kendisine mal edegelmekteydi. Böylelikle, artık toplumsal olarak üretilen ürünleri, üretim araçlarını gerçekten çalıştıranlar ve metaları gerçekten üretenler değil, ama *kapitalistler* mal ediniyordu. Üretim araçları ve ürünün kendisi, aslında, toplumsallaşmıştı; ama bireylerin özel ürününü ve, bundan dolayı, herkesin kendi öz ürününe sahip olmasını ve pazara götürmesini önkoşul sayan eski mal edinme biçimine bağımlı kılınıyordu. Üretim tarzı, ikincinin dayandığı koşulu ortadan kaldırmakla birlikte, mal edinmenin bu biçimine bağımlı kalıyordu.*

Yeni üretim tarzına kapitalist niteliğini veren bu

---

* Mal edinme biçimi aynı kalsa bile, mal edinmenin **niteliğinin**, yukarda anlatılan değişikliklerden dolayı, baştan sona ve üretim kadar değiştirildiğini söylemek pek de gerekli değildir. Kendi öz ürünümü kendime mal edinmem ile başkalarınınkini mal edinmem, elbette çok farklı bir sorundur. Bu arada, bütün kapitalist üretim tarzını embriyon halinde içeren ücretli işin çok eski olduğunu; köle emeğinin yanıbaşında, ayrı ve dağınık bir biçimde bulunduğunu belirtelim. Ama bu embriyon, ancak, tarihî önkoşullar ortaya çıktıktan sonra gereğince gelişebildi.

çelişki, *bugünkü toplumsal uzlaşmaz karşıtlıkların hepsinin çekirdeğini içermektedir.* Yeni üretim tarzının bütün önemli üretim alanlarındaki ve bütün işleyimci (imalâtçı) ülkelerdeki üstünlüğü arttığı oranda, bireysel üretim önemsiz bir hale geldi, *toplumsallaştırılmış üretim ile kapitalist mal edinmenin bağdaşmazlığı, o oranda gün ışığına çıktı.*

ÜRETKEN GÜÇLER İLE KAPİTALİST MÜLKİYET ARASINDAKİ ÇATIŞMA, BİR SINIF ÇATIŞMASINDA İFADESİNİ BULUR

Daha önce söylediğimiz gibi, ilk kapitalistler, işin öbür biçimlerinin yanıbaşında, ücretli işi de, pazarda, kendileri için hazır buldular. Ama bu, ayral (istisnaî), tamamlayan, yardımcı, süreksiz bir ücretli işti. Arada bir gündelikçi olarak çalışan tarım işçisinin, kendisini ancak zar zor geçindiren üç-beş dönüm toprağı vardı. Loncalar öylesine örgütlenmişti ki, bugünün kalfası, yarının ustası oluyordu. Ama üretim araçları toplumsallaştırılıp kapitalistlerin ellerinde toplanır toplanmaz, bunların hepsi değişti. Tek tek (bireysel) üreticinin ürünü gibi, üretim araçları da, gittikçe değersizleşti; ona, kapitalistin buyruğunda ücretli işçi olarak çalışmaktan başka hiç bir şey kalmadı. Önceleri ayra (istisna) ve yardımcı olan ücretli iş, artık bütün üretimin kuralı ve temeli oldu; önceleri tamamlayanken, artık işçinin geri kalan biricik görevi oldu. Bir süre için ücretli işçi olan, ömür boyu ücretli işçi oldu. Sürekli ücretli işçilerin sayısı, ayrıca, feodal düzenin aynı zamanda çökmesi, feodal beylerin maiyetindekilerin dağılması, köylülerin yerlerinden yurtlarından kovulması vb. ile görülmemiş ölçüde arttı. Bir yanda, ellerinde üretim araçları toplanmış bulunan kapitalistler, ve öte yanda, işgücünden başka hiç bir şeyi olma-

yan üreticiler olmak üzere, ayrılma tamamlandı. *Toplumsallaştırılmış üretim ile kapitalist mal edinme arasındaki çelişki, proletarya ile burjuvazi arasındaki uzlaşmaz karşıtlık olarak belirdi.*

DEĞİŞİMİN GENELLEŞMESİ TOPLUMSAL ÜRETİMDE ANARŞİ

Kapitalist üretim tarzının, toplumsal ilişkisi ürünlerini değişmek olan bireysel üreticiler toplumuna, meta üreticileri toplumuna, sızdığını görmüştük. Ama meta üretimine dayanan toplumun şu özelliği vardır. Üreticiler, kendi toplumsal karşılıklı ilişkileri üzerindeki denetimlerini yitirmişlerdir. Herkes, kendisi için, elindeki rasgele üretim araçlarıyla, bireysel ihtiyaçlarını, değişimle sağlamak amacıyla üretir. Hiç kimse, özel malının ne kadarının pazara çıkacağını, ve bunun ne kadarının talep edileceğini bilmez. Hiç kimse, kendi bireysel ürününün gerçek bir taleple karşılaşıp karşılaşmayacağını, üretim giderlerini çıkarıp çıkarmayacağını ya da malını satıp satamayacağım bile, asla bilmez. Bu, toplumsallaştırılmış üretimde, anarşinin egemenliğidir.

Ama meta üretiminin de, üretimin bütün öbür biçimlerinin olduğu gibi, kendine özgü, kendi içinde taşıdığı, kendinden ayrılamayan yasaları vardır; ve bu yasalar, anarşiye rağmen, anarşi içinde ve anarşiyle işler. Bu yasalar, toplumsal karşılıklı ilişkilerin biricik kalımlı biçiminde, yani değişimde kendilerini açığa vurur, ve orada bireysel üreticileri zorunlu rekabet yasaları olarak etkiler. Üreticiler, başlangıçta, bu yasaları bilmezler; onları, yavaş yavaş ve deney sonucu olarak bulmaları gerekir. Onun için, bu yasalar, üreticilerden bağımsız olarak, ve onlarla uzlaşmaz karşıtlık içinde, onların özel üretim biçiminin amansız doğal yasaları olarak işler. Ürün, üreticileri yö-

netir.

Ortaçağ toplumunda, özellikle ilk yüzyıllarda, üretim, aslında bireyin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmişti. Çoğunlukla, yalnız üreticinin ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılıyordu. Kırlıklardaki gibi, kişisel bağımlılık ilişkilerinin bulunduğu yerlerde, feodal beyin ihtiyaçlarının doyurulmasına da yardım ediyordu. Onun için, bütün bu durumlarda, değişim yoktu; ve bundan dolayı, ürünler, meta niteliğini almıyordu. Köylü ailesi, yiyeceğini olduğu gibi, giyeceğini ve kullanacağını, ihtiyacı olan şeylerin aşağı yukarı hepsini, üretiyordu. Ancak kendi öz ihtiyacını ve feodal beyinin aynî vergilerini karşıladıktan başka, bir fazla ürettiğinde, ancak o zaman, meta da üretmiş oluyordu. Toplumsallaştırılmış değişime katılan ve satışa sunulan bu fazlalık, meta oluyordu.

Kent zanaatçılarının, daha başlangıçta, değişim için üretmek zorunda kaldıkları doğrudur. Ama onlar da, bireysel ihtiyaçlarının en büyük kısmını kendileri sağlıyordu. Bu zanaatçıların bahçeleri, küçük tarlaları vardı. Davarlarını, aynı zamanda kereste ve odun sağladıkları kamu ormanına gönderiyorlardı. Kadınlar, keten, yün eğiriyordu vb.. Değişim için üretim, meta üretimi, ancak başlangıcındaydı. Bundan dolayı, değişim sınırlı, pazar dar, üretim yöntemi dengeli idi. Dışarda kapalı yöresellik, içerde yöresel birlik; kırlıklarda *mark*;[2] şehirlerde lonca vardı.

Ama meta üretiminin yaygınlaşmasıyla, ve özellikle kapitalist üretim tarzının başlamasıyla, o güne kadar uyuklayan meta üretimi yasaları, daha açıkça ve daha büyük güçle yürürlüğe girdi. Eski bağlar gevşedi, eski kapalılığın sınırları parçalandı, üreticiler gittikçe bağımsız, ayrıklanmış (mütecerrid) meta üreticileri oldular. Toplumsal üretimi, genel olarak, plansızlığın, raslantının, anarşinin yönettiği belli oldu; ve bu anarşi, arttıkça arttı.

ÖTEKİ ÇELİŞKİLER: ÜRETİMİN FABRİKA İÇİNDE ÖRGÜTLENDİRİLMESİ, TOPLUMUN BÜTÜNÜ İÇİNDE ÜRETİM ANARŞİSİ

Ama kapitalist üretim tarzının, toplumsallaştırılmış üretimin bu anarşisini şiddetlendirmek için yararlandığı başlıca araç, anarşinin tam karşıtıydı. Bu, her bağımsız üretim kurumunda, toplumsal bir tabana oturan üretimin gelişen örgütlenmesiydi. Bununla, o eski, sessiz, kararlı koşullara son verildi. Üretimdeki bu örgütlenme, bir sanayi dalına sokulduğu her yerde, yanında, artık eski yöntemlerin hiç birisinin kullanılmasına izin vermedi. İş alanı, bir savaş alanı oldu. Büyük coğrafî keşifler,[3] ve onları izleyen sömürgeleştirmeler, pazarları çoğaltti ve zanaatçılığın manüfaktüre dönüşmesini çabuklaştırdı. Mücadele yalnız belirli yörelerin ayrı ayrı üreticileri arasında patlamakla kalmadı. Yöresel mücadeleler, büyüyerek, ulusal mücadelelerin sınırına, 17. ve 18. yüzyılın ticaret savaşlarına kadar genişledi.[4]

Sonunda, çağdaş sanayi ve dünya pazarının açılması, mücadeleyi evrenselleştirdi, ve aynı zamanda, onu işitilmedik ölçüde azgınlaştırdı. Doğal ya da yapma koşullardaki üstünlükler, bütün sanayilerin ve ülkelerin olduğu gibi, tek tek kapitalistlerin de var ya da yok olmasında son sözü söyledi. Düşen, hiç acımasız, bir yana atıldı. Bu, Darwin'in bireylerin yaşama savaşının, şiddetlendirilmiş bir azgınlıkla doğadan topluma aktarılmışıydı. Hayvan için doğal olan varolma koşulları, insan gelişiminin son kertesi olarak belirir. Toplumsallaştırılmış üretim ile kapitalist mal edinme arasındaki çelişki, artık *ayrı ayrı işliklerdeki üretimin örgütlenmişliği ile toplumdaki genel üretim anarşisi arasında bir uzlaşmaz karşıtlık olarak görünür.*

SONUÇLAR:
1. YIĞINLARIN PROLETERLEŞMESİ, İŞSİZLİK (YEDEK SANAYİ ORDUSU), YOKSULLUK

Kapitalist üretim tarzı, kökeninde, kendiliğinden var olan uzlaşmaz karşıtlığın bu iki biçiminde kendini gösterir. Önce Fourier'nin bulduğu bu "kısır döngü"den asla kurtulamaz. Fourier'nin kendi çağında göremediği şey, bu döngünün yavaş yavaş daraldığı; hareketin daha çok bir sarmal (helezon) çizdiği ve, gezegenlerin hareketinin dönülen merkezle çarpışarak sona ermesi gibi, bir sona varmak gerektiğiydi. İnsanların büyük çoğunluğunu proleterleştiren, bütün ayrıntılarıyla üretimdeki anarşinin zorlayıcı gücüdür; ve sonunda, üretimdeki anarşiyi de yine proleter yığınları ortadan kaldıracaktır. Çağdaş sanayide makinelerin sınırsız yetkinleşebilirliğini, her sanayi kapitalistini, iflâs tehdidi altında, makinelerini durmadan yetkinleştirmekle yükümlü tutan zorunlu bir yasa haline getiren, toplumsal üretimdeki anarşinin itici gücüdür.

Ama makinelerin yetkinleşmesi, insan emeğini gereksiz kılıyor. Makinelerin kullanılması ve çoğalması, birkaç makine işçisinin milyonlarca el işçisini yerlerinden etmesi demekse; makinelerin geliştirilmesi, gittikçe artan sayıda makine işçisinin kendi kendilerini yerlerinden etmesi demektir. Bu, sonunda, kullanılmaya hazır ücretli işçilerin, sermayenin ortalama ihtiyacını aşan sayıda ortaya çıkması; 1845'te dediğim gibi,* sanayiin son hızla çalıştığı zamanlarda kullanılmaya hazır tam bir yedek sanayi ordusunun oluşması; ve o kaçınılamayan çatırtı kopunca bunların sokağa atılması; sermayeye karşı vermekte olduğu varolma savaşında işçi sınıfının sırtına ezici bir yük vurulması; ücretleri sermayenin çıkarla-

* The Condition of the Working Class in England (İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu), (Sonenschein & Co.), s. 84.

rına uygun bir düşük düzeyde tutmak için bir düzenleyici (regülatör) demektir. Marx'ın deyişiyle, makinelerin, sermayenin işçi sınıfına karşı savaşında en zorlu silâh haline gelmesi; iş avadanlıklarının, işçinin elindeki geçim araçlarını sürekli olarak zorla çekip alması; işçinin öz ürününün, işçiye boyun eğdiren bir araca dönüşmesi, işte böyle olmaktadır. İş araçlarının iktisatlı olarak kullanılmasının, aynı zamanda, başlangıçtan beri, işgücünün hiç umursanmadan boşuna harcanması; ve emeğin görevini yaptığı normal koşullara dayanan soygunculuk halini alması; "İş süresini kısaltmak için en güçlü araç olan makinelerin, işçinin ve ailesinin zamanının her anını, sermayesinin değerini artırması için kapitalistin buyruğuna sokan en şaşmaz araçlar olması" (*Capital*, İngilizce baskı, s. 406.) işte böyle gerçekleşmektedir. Bazılarının aşırı çalışmasının, başkalarının boş gezmesinin ön koşulu halini alması, ve bütün dünyada yeni tüketiciler arayan çağdaş sanayiin, kendi ülkesindeki yığınların tüketimini açlıktan ölmeyecek en düşük düzeyde kalmaya zorlaması, ve bu yüzden kendi öz yurdundaki pazarı yıkması, işte böyle olmaktadır. "Bağıntılı (*relative*) fazla-nüfusu ya da yedek sanayi ordusunu, birikimin genişliği ve gücü ile her zaman dengeleyen bu yasa, işçiyi, sermayeye, Vulkan'ın Prometeus'u kayalara mıhladığından daha sağlam perçinlemektedir. Bu yasa, sermaye birikimiyle karşılıklı bir yoksulluk birikimi getirmektedir. Bundan dolayı, zenginliğin bir kutupta birikmesi, aynı zamanda, karşıt kutupta, yani *kendi öz ürününü sermaye biçiminde* üreten sınıfın bulunduğu yanda, ölesiye yorgunluğun, köleliğin, bilgisizliğin, kıyıcılığın, zihnî yozlaşmanın birikmesidir." (Marx'ın *Capital*'i [Sonnenschein & Co.], s. 661.) Ve kapitalist üretim tarzından, ürünlerini bir başka türlü bölüştürülmesini beklemek, bir bataryanın elektrotlarının, bataryaya bağlı oldukları sürece, asitli suyu ayrıştırmama-

sını, oksijeni artı, hidrojeni eksi kutupta açığa çıkarmamasını beklemekle birdir.

SONUÇLAR:
2. AŞIRI-ÜRETİM, BUNALIMLAR, SERMAYENİN YOĞUNLAŞMASI

Çağdaş makinelerin durmadan artan yetkinşebilirliğinin, toplumsal üretimdeki anarşi ile, her sanayi kapitalistini, kendi makinelerini durmadan iyileştirmekle, onların üretici gücünü durmadan artırmakla yükümlü tutan zorun, bir yasa haline geldiğini görmüştük. Üretim alanını genişletmenin kıt olanağı, kapitalist için, buna benzer zorunlu bir yasaya dönüşür. Çağdaş sanayiin pek büyük genişleme gücü, —ki bunun yanında gazların genişlemesi gerçekten çocuk oyuncağı kalır—, tüm direnmeyle alay eden bir nitel ve nicel genişleme *zorunluluğu* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu direnme, tüketimden, sürümden, çağdaş sanayi ürünlerinin pazarlarından gelir. Ama pazarların yaygın ve yoğun (*extensive* ve *intensive*) genişleme yeteneğini yöneten yasalar tümüyle farklıdır ve daha düşük güçle işlemektedir. Pazarların genişlemesi, üretimin genişlemesine ayak uyduramaz. Çatışma kaçınılmaz olur ve kapitalist üretim tarzı ortadan kaldırılmadığı sürece, herhangi bir gerçek çözümle sonuçlanamayacağı için, çatışmalar dönemli (*periodic*) olur. Kapitalist üretim, başka bir "kısır döngü" doğurur.

Gerçekten, ilk bunalımın çıktığı 1825'ten beri, bütün sanayi ve ticaret dünyası, bütün uygar ulusların ve onların az çok barbar çanak yalayıcılarının ülkelerindeki üretim ve değişim, aşağı yukarı her on yılda bir, çığrından çıkmaktadır. Alışveriş durmakta; pazarlar malla dolup taşmakta; satılamayacak kadar çok olan ürünler birikmekte; kredi kaybolmakta; fabrikalar kapanmak-

ta; işçi yığınları, gereğinden çok geçim aracı ürettikleri için, geçim araçlarından yoksun olmaktadır; iflâslar iflâsları, hacizler hacizleri kovalamaktadır. Durgunluk yıllarca sürmekte; üretken güçler ve ürünler, birikmiş meta yığını az çok değerden düşerek sonunda elden çıkarılıncaya, üretim ve değişim yavaş yavaş yeniden canlanmaya başlayıncaya kadar, büyük ölçüde boşa harcanmakta ve ortadan kaldırılmaktadır. Gidiş, yavaş yavaş hızlanmakta, tırısa dönmektedir. Tırıstaki sanayi, eşkin gitmeye başlamakta, eşkin gidiş, tam bir sanayi, ticarî kredi ve spekülasyon engelli yarışının dolu dizgin dörtnalına gelişmekte, ve bu da, sonunda, boyun kıran atlayışların ardından, başladığı yerde —bir bunalım çukurunda— bitmektedir. Ve bu, durmadan tekrarlanmaktadır. 1825'ten beri beş defa başımızdan geçen bu hal, şimdi (1877) altıncı defa başımıza geliyor. Ve bu bunalımların niteliği öylesine açıkça belirmektedir ki, Fourier, onların ilkine "*crise pléthorique*", bolluktan doğan bunalım, dediği zaman, hepsine uygun düşen tanımı yapmıştır.

Bu bunalımlarda, toplumsallaştırılmış üretim ile kapitalist mal edinme arasındaki çelişki, korkunç bir patlamaya varır. Meta dolaşımı, o an için, durmuştur. Dolaşım aracı olan para, dolaşım için bir engel olur. Bütün meta üretimi ve dolaşımı yasaları altüst olmuştur. İktisadî çatışma doruğuna ulaşmıştır. *Üretim tarzı, değişim tarzına karşı ayaklanmış durumdadır.*

Fabrika içindeki toplumsallaştırılmış üretim örgütünün kendisiyle yanyana bulunan ve kendisine egemen olan o toplumdaki üretim anarşisi ile bağdaşmaz hale geldiği noktaya kadar gelişmesi olgusu, bunalımlar sırasında, birçok büyük kapitalistin ve daha da çok sayıda küçük kapitalistin yıkıma uğraması ile ortaya çıkan zorlu sermaye yoğunlaşması gerçeğini, kapitalistlerin kendi-

lerine de kabul ettirmiştir. Kapitalist üretim tarzının bütün mekanizması, kendi öz eseri olan üretken güçlerin baskısı altında işlemez olur. Bütün bu üretim araçları kitlesini sermayeye dönüştürmeye artık güç yetiremez. Üretken güçler boş durur, ve aynı nedenle, yedek sanayi ordusu da boş durmak zorundadır. Üretim araçları, geçim araçları, çalıştırılmaya hazır işçiler, üretimin ve genel servetin bütün bu öğeleri, bol bol vardır. Ama "bolluk, sıkıntının ve yoksunluğun kaynağı olur" (Fourier), çünkü üretim ve geçim araçlarının sermayeye dönüşmesine asıl engel olan şey odur. Çünkü kapitalist toplumda, üretim araçları, ancak önce sermayeye, insanın işgücünü sömürme araçlarına dönüştükleri zaman işleyebilirler. Üretim ve geçim araçlarının bu sermayeye dönüşme zorunluluğu, onlarla işçiler arasında bir hayalet gibi durur. Üretimin maddî ve kişisel kaldıraçlarının bir araya gelmesini önleyen yalnız odur; üretim araçlarının işlemesini, işçilerin çalışmasını ve yaşamasını yasaklayan yalnız odur.

BİREYSEL KAPİTALİZMİN ORTADAN KALKMASINA DOĞRU

Bundan dolayı, bir yandan, kapitalist üretim tarzı, kendisinin, bu üretken güçleri yönetegitmeye yetersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, bu üretken güçlerin kendileri, varolan çelişkinin giderilmesine, sermaye olma niteliklerinin ortadan kaldırılıp *toplumsal üretken güçler olma karakterlerinin fiilen tanınmasına doğru gittikçe artan bir güçle ilerlemektedirler.*

Etkileri gittikçe artan üretken güçlerin sermaye olma niteliklerine karşı bu ayaklanması, kendilerindeki toplumsal karakterin tanınması için gittikçe sertleşen bu zorunluluk, kapitalist sınıfın kendisini, kapitalist iliş-

kiler içinde mümkün olduğu ölçüde, gitgide toplumsal üretken güçler olarak görmeye zorlamaktadır. Sanayiin son hızla çalıştığı dönem, kredinin sınırsız şişkinliği (enflasyonu) ile birlikte, en az büyük kapitalist kurumların çökmesiyle kopan çatırtının kendisi kadar, üretim araçlarının o farklı çeşitlerde karşımıza çıkan anonim ortaklıklar biçiminde büyük çapta toplumsallaştırılmasına yol açar. Bu üretim ve dağıtım (*distribution)* araçlarının birçoğu, başlangıçtan beri, öylesine büyüktür ki, bunlar, demiryolları gibi, bütün öbür kapitalist işletme biçimlerini dışarırlar. Evrimin daha ileri bir aşamasında, bu biçim de elvermez olur. Belirli bir ülkedeki sanayiin belirli bir dalındaki büyük üreticiler, bir "tröst"te, üretimi düzenlemeyi amaç edinen bir birlikte, birleşir. Bunlar, toplam üretim tutarını belirler, onu aralarında bölüşür ve böylelikle önceden saptanmış satış fiyatını zorla kabul ettirirler. Ama bu türlü tröstler, işler kötüleşir kötüleşmez, genellikle dağılmaya eğilimlidir, ve işte bundan ötürü, birliğin daha çok yoğunlaşmasını zorunlu kılmaktadır. Sözkonusu sanayiin bütünü, tek bir dev anonim ortaklığa dönüşür; iç rekabet, yerini, bu tek ortaklığın iç tekeline bırakır. Bu, 1890'da, ingiliz *alkali* üretiminde böyle olmuştur. Sözkonusu üretim, şimdi, 48 büyük fabrikanın bir ortaklıkta birleşmesinden sonra, 6.000.000 ingiliz liralık bir sermaye ile ve bir tek plana göre yönetilmektedir.

Tröstlerde, rekabet özgürlüğü, tam kendi karşıtına, tekele döner; ve kapitalist toplumun belirli hiç bir plana dayanmayan üretimi, kapıyı çalan sosyalist toplumun belirli bir plana dayanan üretimine teslim olur. Bu, elbette, yine kapitalistlerin yararına ve çıkarına olduğu ölçüde gerçekleşir. Ancak, bu durumda, sömürü öylesine apaçıktır ki, yıkılması gerekir. Hiç bir ulus, tröstlerin yönettiği üretime, kâr payı satıcılarından küçük bir takı-

mın toplumu yüzsüzce sömürmesine katlanamaz.

Herhalde, tröstlerle birlikte ya da tröstler olmadan, kapitalist toplumun resmî temsilcisi —devlet—, üretimin yönetimini eninde sonunda üzerine almalıdır.* Bu devlet mülkiyetine dönme zorunluluğu, önce büyük haberleşme ve ulaştırma kurumlarında —posta, telgraf ve demiryolları— duyulmuştur.

Bunalımlar, burjuvazinin çağdaş üretken güçleri yönetmeye artık yetersiz olduğunu gösteriyorsa, büyük üretim ve dağıtım kurumlarının anonim ortaklıklara dönüşmesi, tröstler ve devlet mülkiyeti, burjuvazinin bu amaç için ne kadar gereksiz olduğunu gösterir. Artık kapitalistin bütün toplumsal görevlerini aylıklı memurlar yapmaktadır. Kapitalistin, artık, kâr paylarını cebe atmaktan, faiz kuponu kesmekten ve ayrı ayrı kapitalistlerin birbirlerinin sermayesini yağma ettikleri borsada kumar oynamaktan başka toplumsal bir görevi yoktur. Kapitalist üretim tarzı, önce işçileri yerlerinden eder. Şimdi ise kapitalistleri yerlerinden ediyor ve

---

* [Al]"malıdır", diyorum. Çünkü üretim ve dağıtım (distribuiton) araçları, gerçekten anonim ortaklıklarla yönetilemeyecek kadar gelişince ve, bundan ötürü, devletleştirilmeleri iktisadî hakımdan kaçınılmaz olunca, —bu işi bugünün devleti bile yapsa— ancak o zaman, iktisadî bir ilerleme vardır, toplumun kendisinin bütün üretken güçlere el koymasına doğru bir ilk aşamaya ulaşma sözkonusudur. Ama son zamanlarda, Bismarck sanayi kurumlarının devletleştirilmesine giriştiğinden beri, her türlü devlet mülkiyetini, Bismarck'a özgü biçimde olanı bile, hiç gürültü patırtı etmeden sosyalistliğe özgü ilân eden, zaman zaman uşaklığa doğru yozlaşan, bir çeşit düzmece sosyalizm doğdu. Ve elbette, tütün sanayiine devletin el koyması sosyalistliğe özgü, Napoleon ve Metternich sosyalizmin kurucuları arasında sayılmak gerekti. Belçika devleti, tam anlamıyla siyasî ve malî nedenlerle başlıca demiryollarını kendisi yaptırdıysa, Bismarck, hiç bir iktisadî zorunluluk olmadan, savaş halinde demiryollarından daha iyi yararlanmak için, ve demiryolu memurlarını hükümete oy veren bir sürü haline getirmek için, ve özellikle, kendisi için parlamento oylarına bağımlı olmayan yeni bir gelir kaynağı yaratmak için, belli başlı Prusya demiryollarını devletleştirdiyse, bu, asla, dolaylı ya da dolaysız olarak, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, sosyalistliğe özgü bir yol değildi. Yoksa, Krallık Denizcilik Ortaklığı, Krallık porselen imalâtı ve hatta ordudaki alay terzisi, (Frederich Wilhelm III devrinde açıkgözün birinin devletleştirilmesini ciddî ciddî önerdiği genelevler bile) sosyalistliğe özgü kurumlar olurdu.

onları, tıpkı işçiler gibi, doğrudan doğruya yedek sanayi ordusu saflarına değilse de, fazla-nüfus saflarına sokuyor.

Ama ne anonim ortaklıklara, ne de devlet mülkiyetine dönüşme, üretken güçlerin kapitalist niteliğini ortadan kaldırır. Bu, anonim ortaklıklarda ve tröstlerde besbellidir. Ve çağdaş devlet, gene, yalnız, burjuva toplumunun, kapitalist üretim tarzının, işçilerin olduğu kadar tek tek kapitalistlerin de saldırılarına karşı maddî koşullarını sürdürme görevini verdiği örgüttür. Çağdaş devlet, biçimi ne olursa olsun, aslında, kapitalist bir makinedir, kapitalistlerin devletidir, toplam ulusal sermayenin ideal somutlaştırılmasıdır (kişileştirilmesidir). Üretken güçlerin yönetimini ele almada ne kadar ileri giderse, gerçekte o kadar çok ulusal kapitalist olur, o kadar çok yurttaşı sömürür. İşçiler, ücretli işçiler —proleterler— olarak kalırlar. Kapitalist ilişki ortadan kaldırılmaz, daha da olgunlaştırılır. Ama olgunlaşınca, artık kopup düşer. Üretken güçler üzerinde devlet mülkiyeti, çatışmanın çözümü değildir, ama çözümün öğelerini oluşturan teknik koşullar onun içinde gizlidir.

ÜRETİM ARAÇLARININ VE DEĞİŞİMİN TOPLUMSALLAŞTIRILMASI

Bu çözüm, ancak çağdaş üretken güçlerin toplumsal niteliğinin fiilen tanınmasında, ve bundan ötürü, üretim, mal edinme ve değişim tarzları ile üretim araçlarının toplumsallaştırılmış niteliğinin uyumlu hale getirilmesinde bulunabilir. Ve bu da, ancak, topluma ait olmasından başka, bir bütün olarak toplumun denetiminin dışına taşan üretken güçlerin, mülkiyetini, toplumun açıkça ve doğrudan doğruya ele almasıyla olabilir. Üretim araçlarının ve ürünlerin toplumsal niteliği, bugün üreti-

cilere karşı bir durum almıştır; bütün üretimi ve değişimi dönemli (periodik) olarak bozmaktadır; tıpkı zorla ve yıkıcılıkla çalışan kör bir doğa yasası gibi işlemektedir. Ama üretken güçlerin yönetimini toplumun ele almasıyla, üreticiler, üretim araçlarının ve ürünlerin toplumsal niteliğinden, onun özünü tümüyle kavrayarak, yararlanacaklardır; ve bunlar, bir karışıklık ve dönemli çökme kaynağı olacak yerde, üretimin kendisi için en güçlü kaldıraç olacaktır.

Etkin toplumsal güçler, kendilerini bilmediğimiz ve hesaba katmadığımız sürece, tıpkı doğal güçler gibi, körü körüne, zorla, yıkıcılıkla işler. Ama onları bir defa anladığımız, işleyişlerini, yönlerini, etkilerini bir defa kavradığımız zaman, onları öz isteğimize gittikçe daha çok bağımlı kılmak ve onların aracılığıyla öz amaçlarınıza varmak, yalnız bizim kendimize bağlıdır. Ve bu, günümüzün büyük üretken güçleri için özellikle geçerlidir. Bu toplumsal eylem araçlarının özünü ve niteliğini anlamaktan inatla kaçındığımız sürece —ve bu anlama işi, kapitalist üretim tarzının ve onun savunucularının hiç hoşuna gitmez— bu güçler, bize rağmen, bize karşı bir durum alarak işler, yukarda ayrıntılarıyla gösterdiğimiz gibi, bize egemen olur.

Ama biz, onların niteliğini bir defa anlayınca, onlar, birlikte çalışan üreticilerin ellerinde egemen kötülük tanrıları olmaktan çıkıp, gönüllü hizmetçilere dönüşebilirler. Fark, fırtınalı havadaki yıldırım elektriğinin yıkıcı gücü ile telgrafta ve elektrik arkında komuta altına alınmış elektrik arasındaki fark gibidir; yangın ile insanın hizmetinde yanan ateş arasındaki fark gibidir. Bugünün üretken güçlerinin gerçek niteliğinin tanınmasıyla, sonunda, üretimdeki toplumsal anarşi, yerini, topluluğun ve tek tek bireylerin ihtiyaçlarına göre, belirli bir plana dayanan üretimin toplumsal düzenine bırakır. O zaman,

ürünün, önce üreticiyi ve sonra mal edineni köleleştirdiği kapitalist mal edinme tarzı yerine, ürünlerin çağdaş üretim araçlarının niteliğine dayanan mal edinilmesi; bir yandan üretimi sürdürme ve genişletme araçları olarak, doğrudan doğruya toplumsal mal edinme; öte yandan da, geçim ve eğlence araçları olarak, doğrudan doğruya bireysel mal edinme, geçer.

PROLETARYANIN TARİHİ GÖREVİ SINIFLARIN VE SINIF DEVLETLERİNİN ORTADAN KALDIRILMASI

Kapitalist üretim tarzı, nüfusun büyük çoğunluğunu gittikçe daha çok proleterleştirirken, yok olma tehdidi altında bu devrimi başarmaya zorlanan gücü yaratır. Büyük ve zaten toplumsallaştırılmış üretim araçlarının devlet mülkiyetine dönüşmesini gittikçe daha çok zorlarken, bu devrimin başarılması yolunu da gene kendisi gösterir. *Proletarya, siyasî iktidarı ele geçirir ve üretim araçlarını devlet mülkiyeti haline getirir.*

Ama, böyle yaparken, proletarya olarak kendini ortadan kaldırır, bütün sınıf farklarını ve uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarını ortadan kaldırır, devleti de devlet olarak ortadan kaldırır. Uzlaşmaz sınıf karşıtlıklarına dayanan toplumun, buraya kadar, devlete ihtiyacı vardı. Yani her defasında sömüren sınıfın bir örgütüne; varolan üretim koşullarına dışardan herhangi bir karışmayı önlemek amacıyla, ve bundan ötürü, özellikle, sömürülen sınıfları belli üretim tarzına tekabül eden baskı koşullarında (kölelik, serflik, ücretli iş) zorla tutmak amacıyla bir örgüte ihtiyacı vardı. Devlet, genellikle, toplumun resmî temsilcisiydi; onun, görülür bir kurumda, bir araya gelmesiydi. Ama, o, kendisi, belirli bir zamanda, bir bütün olarak toplumu temsil eden sınıfın devleti olduğu süre-

ce böyle idi: ilkçağda köle sahibi yurttaşların; ortaçağda feodal beylerin; çağımızda da burjuvazinin devleti. Sonunda bütün toplumun gerçek temsilcisi olunca, kendi kendini gereksiz kılar. Baskı altında tutulacak hiç bir toplumsal sınıf kalmayınca; sınıf egemenliği ve şimdiki üretim anarşisine dayanan bireysel varolma savaşı, bunlardan doğan çatışmalar ve aşırılıklar giderilir giderilmez, baskı altında tutulacak hiç bir şey kalmaz, ve özel bir baskı gücü, bir devlet, artık gerekli değildir. Devletin yapmakla kendisini bütün toplumun temsilciliğine gerçekten atadığı ilk iş —toplum adına üretim araçlarının mülkiyetini ele alma— aynı zamanda, onun, devlet olarak, son bağımsız işidir. Devletin, toplumsal ilişkilere karışması, birbiri ardına bütün alanlarda gereksizleşir ve ondan sonra devletin kendisi sona erer; kişilerin yönetilmesinin yerine, nesnelerin yönetilmesi ve üretim sürecinin gözetimi geçer. Devlet "ortadan kaldırılmaz". *Devlet tükenir.* Bu, *"bağımsız (özgür) bir devlet"* deyiminin, hem kışkırtıcıların (*agitators*) zaman zaman haklı olarak bu deyimi kullanması; hem bunun nihaî bilimsel yetersizliği; ve hem de devletin birdenbire ortadan kalkması düşüncesini benimseyen sözde anarşistlerin istekleri bakımından, değerinin ölçüsünü verir.

Kapitalist üretim tarzının tarihî olarak ortaya çıkışından beri, bütün üretim araçlarını toplumun mal edinmesini, çömez topluluklar (*sects*) gibi bireyler de, azçok belirsiz ve geleceğin ideali olarak düşünmüşlerdir. Ama bu, ancak gerçekleştirilmesi için gerçek koşullar varolunca, olabilir, tarihî bir zorunluluk haline gelebilirdi. Bu, bütün öbür toplumsal ilerlemeler gibi, insanların, sınıfların varlığının adaletle, eşitlikle vb. çelişkili olduğunu anlamalarıyla değil, bu sınıfları ortadan kaldırmayı salt istemekle değil, ama belirli yeni iktisadî koşulların varlığı ile uygulanabilir olur. Toplumun sömü-

ren bir sınıf ile sömürülen bir sınıfa, egemen bir sınıf ile baskı altındaki bir sınıfa bölünmesi, üretimin eskiden az ve sınırlı gelişmiş olmasının zorunlu sonucuydu. Toplumsal emeğin tümü, herkesin varlığı için ille de gerekli olandan ancak biraz fazla bir ürün sağladığı sürece; bundan ötürü, herkes çalışmakla yükümlü olduğu ya da çalışmak, toplumun üyelerinin büyük çoğunluğunun aşağı yukarı bütün zamanını aldığı sürece, bu toplum, zorunlu olarak, sınıflara bölünür. Özellikle angarya altında olan büyük çoğunluğun yanıbaşında, doğrudan doğruya üretken çalışmadan bağışık (muaf), toplumun genel işlerine bakan, emeğin yönetimiyle, devlet işleriyle, hukukla, bilimle, sanatla vb. ile uğraşan yeni bir sınıf doğar. Bundan dolayı, sınıflara bölünmenin temelinde, işbölümü yasası bulunur. Ama bu, bir defa üstün çıkan egemen sınıfı, kendi gücünü çalışan sınıfın zararına olarak pekiştirmekten, kendi toplumsal önderliğini yığınların şiddetlenen bir sömürülmesi haline getirmekten alıkoymaz.

Ama, buna göre, sınıflara bölünmenin belirli bir tarihî haklılığı ve yerindeliği de olsa, bu, ancak belirli bir çağ ve ancak belirli toplumsal koşullar içindir. Sınıflara bölünme, üretimin yetersizliğinden doğmuştur. Çağdaş üretken güçlerin tam gelişimiyle silinip süpürülecektir. Ve gerçekte, toplumdaki sınıfların ortadan kaldırılması, yalnız şu ya da bu egemen sınıfın varlığının değil, ama genellikle bir egemen sınıfın varlığının ve, bundan ötürü, sınıf ayrımının kendisinin, kesin bir çağa uymazlık (*anarchronism*) olduğu bir tarihî evrim derecesini öngörür. Bundan ötürü, üretim araçlarının ve ürünlerin mal edinilmesinin ve, bununla birlikte, siyasî egemenliğin, kültür tekelinin ve zihnî (*entelektüel*) önderliğin toplumun belirli bir sınıfının elinde bulunmasının yalnız gereksiz değil, ama iktisadî, siyasî, zihnî bakımdan ge-

lişmeye engel olduğu bir aşamaya kadar başarıyla gelişmesini öngörür.

Şimdi bu noktaya ulaşılmıştır. Burjuvazinin siyasî ve zihnî iflâsı, artık burjuvazinin kendisi için bile bir sır değildir. Burjuvazinin iktisadî iflâsı, her on yılda bir, düzenli olarak tekrarlanmaktadır. Toplum, her bunalımda kullanamadığı kendi öz güçlerinin ve ürünlerinin ağırlığı altında boğulmakta ve tüketiciler yoksunluk içinde oldukları için üreticilerin tüketecek hiç bir şeyleri olmaması saçma çelişkisi karşısında, çaresiz kalmaktadır. Üretim araçlarının büyük gücü, kapitalist üretim tarzının kendine vurduğu zincirleri parçalamaktadır. Üretim araçlarının bu zincirlerden kurtulması, üretken güçlerin kesiksiz ve sürekli bir hızla gelişmesi ve aynı zamanda üretimin kendisinin gerçekten sınırsız artması için biricik önkoşuldur. Ama bu kadarı yetmez. Üretim araçlarının toplumsallaştırılmış mal edinilmesi, yalnız bugünkü düzmece üretim engellerini yok etmekle kalmaz, bugünkü günde üretimde birlikte olmasından kaçınılamayan ve bunalımlar sırasında doruğuna ulaşan o kesin üretken güç ve ürün israfını ve yıkımını da ortadan kaldırır. Bundan başka, bugünkü egemen sınıfların ve onların siyasî temsilcilerinin anlamsız israfını ortadan kaldırarak, bir yığın üretim aracını ve ürünü topluluk için serbest bırakır. Toplumsallaştırılmış üretim araçları ile, toplumun her üyesine yalnız maddî bakımdan tümüyle yeterli ve günden güne daha zenginleşen bir yaşamayı güvenlik altına almanın değil, ama herkesin bedenî ve zihnî yetilerini serbestçe geliştireceği ve kullanacağı bir yaşama sağlamanın olanağı — bu olanak şimdi ilk defa vardır, ama *vardır.**

* Çağdaş üretim araçlarının, kapitalizmin baskısı altında bile, işitilmemiş taşkın gücü üstüne yaklaşık bir fikir vermeye birkaç rakam yetebilir. Bay Giffen'e göre, Büyük Britanya'nın ve İrlanda'nın toplam serveti, yuvarlak ra-

Toplumun üretim araçlarına el koyması ile, meta üretimi ve, onunla birlikte, ürünün üretici üzerindeki egemenliği ortadan kaldırılır. Toplumsal üretimdeki anarşinin yerine, sistemli, belirli bir örgüt geçer. Bireysel yaşama mücadelesi kalmaz. Ondan sonra, insan, ilk defa olarak, belirli bir anlamda, hayvanlar âleminden kesinlikle ayrılır ve düpedüz hayvanca yaşama koşullarından kurtulup gerçekten insanca yaşama koşullarına girer. İnsanı kuşatan ve şimdiye kadar ona zorbalık etmiş olan bütün yaşama koşulları, artık, ilk defa, doğanın gerçek ve bilinçli efendisi olan insanın egemenliği ve denetimi altına girer, çünkü insan, artık, kendi toplumsal örgütünün efendisi olmuştur. İnsan, artık, şimdiye kadar insana karşı doğanın yasaları gibi yabancı kalmış ve ona egemen olmuş olan o kendi öz toplumsal eyleminin yasalarını tümüyle bilerek kullanır ve onlara egemen olur. Şimdiye kadar doğanın ve tarihin insana zorla kabul ettirdiği bir kaçınılmazlık olarak insanın karşısına çıkan o kendi öz toplumsal örgütü, artık onun özgür eyleminin sonucu olur. Şimdiye kadar tarihi yönetmiş olan yabancı nesnel güçler, insanın kendi denetimi altına girer. Ancak o andan sonra insanın kendisi, gittikçe daha bilinçli olarak, kendi öz tarihini yapacaktır — ancak o andan sonra, insanın harekete getirdiği toplumsal nedenler, çoğu zaman ve durmadan artan ölçüde, onun istediği sonuçları verecektir. Bu, insanın zorunluluk âleminden özgürlük âlemine yükselmesidir.

---

kamlarla, şöyledir:

1814'te 2.200.000.000 ingiliz lirası
1865'te 6.100.000.000 » »
1875'te 8.500.000.000 » »

Üretim araçlarının ve ürünlerin bir bunalım sırasındaki israfına ve yıkımına gelince, İkinci Alman Sanayi Kongresinde (Berlin, 21 Şubat 1878), yalnız Alman demir sanayiinin 1873-78 bunalımındaki toplam zararı, 22.750.000 ingiliz lirası olarak hesaplanmıştır.

Şimdi tarihî evrim taslağımızı, kısaca özetleyelim:

I. *Ortaçağ Toplumu.* — Küçük ölçüde bireysel üretim. Üretim araçları bireysel kullanıma uyarlanmış (adapte olmuş); bu yüzden ilkel, kaba, cılız, az etkili. Üretim, ya üreticinin kendisinin, ya da feodal beyinin doğrudan doğruya tüketimi için. Ancak bu tüketimin üzerinde bir üretim fazlası olan yerde, bu fazlalık satışa çıkarılır, değişime katılır. Bundan dolayı, meta üretimi, ancak başlangıç halinde. Ama daha şimdiden *toplumsal üretimdeki anarşiyi bütün ayrıntılarıyla,* embriyon halinde, kendi içinde taşımakta,

II. *Kapitalist Devrim.* — Önce işbirliği (*cooperation*) ve manüfaktür aracılığı ile sanayide biçim değiştirme. O zamana kadar dağınık olan üretim araçlarının büyük işliklerde toplanması. Bunun sonucu olarak, bireysel üretim araçlarının toplumsal üretim araçlarına dönüşümü — genellikle, değişim biçimini etkilemeyen bir dönüşüm. Mal edinmenin eski biçimleri yürürlükte kalır. Kapitalist ortaya çıkar. Üretim araçlarının sahibi olarak, ürünleri mal edinmeye ve onları meta haline getirmeye de yetkilidir. Üretim, *toplumsal* bir eylem olur. Değişim ve mal edinme, *bireysel* eylemler, bireylerin eylemleri olmaya devam eder. *Toplumsal ürünü bireysel kapitalist mal edinir.* Bugünkü toplumumuzun içinde hareket ettiği ve çağdaş sanayiin gün ışığına çıkardığı bütün çelişkilerin doğduğu temel çelişki.

A. Üreticinin, üretim araçlarından ayrılması. İşçinin ömür boyu ücretli işçiliğe mahkûm edilmesi. *Proletarya ile burjuvazi arasındaki uzlaşmaz karşıtlık.*

B. Meta üretimini yöneten yasaların üstün gelmesi ve etkilerinin gittikçe artması. Başıboş rekabet. *Bireysel fabrikadaki toplumsallaştırılmış örgüt ile genel-*

likle üretimdeki toplumsal anarşi arasında çelişki.

C. Bir yandan, makinelerde rekabetin her fabrikatör için zorunlu kıldığı o gittikçe artan sayıda işçinin yerinden olması ile tamamlanan yetkinleşme. *Yedek sanayi ordusu.* Öte yandan, üretimin sınırsız genişlemesi ve rekabet karşısında her fabrikatör için [bunun -ç.] zorunluluğu. Her iki yandan da, üretken güçlerin işitilmemiş gelişmesi, arzın talepten fazlalığı, pazarların dolup taşması, her on yılda bir bunalımlar, kısır döngü: burada, üretim araçlarında ve üründe fazlalık — orada, işsiz ve geçim araçlarından yoksun işçilerde fazlalık. Ama bu iki üretim ve toplumsal esenlik kaldıracı, birlikte işleyememektedir, çünkü kapitalist üretim tarzı, üretken güçleri çalışmaktan ve ürünleri, önce sermayeye dönüşmedikleri sürece, dolaşımdan alıkor — onların gerçek bolluğunu engelleyen budur. Çelişki bir saçmalığa varmıştır. *Üretim tarzı, değişim biçimine karşı ayaklanmış durumdadır.* Burjuvazi, kendi öz toplumsal güçlerini yönetegitmede yetersizliğe mahkûmdur.

D. Kapitalistlerin kendileri de, üretim araçlarının toplumsal karakterini kısmen tanımaya zorlanır. Büyük üretim haberleşme ve ulaşım kurumlarının işletilmesini, önce anonim ortaklıklar, sonra tröstler ve daha sonra da devlet ele alır. Burjuvazinin gereksiz bir sınıf olduğu kanıtlanır. Onun bütün toplumsal görevlerini artık aylıklı memurlar yapmaktadır.

III. *Proleter Devrimi.* — Çelişkilerin çözümü. Proletarya, kamu iktidarına el kor ve, onun aracılığıyla, toplumsallaştırılmış üretim araçları, burjuvazinin elinden çıkıp, kamu mülkiyetine geçer. Proletarya, bu eylemiyle, üretim araçlarını, şimdiye kadar taşıdıkları sermaye niteliğinden kurtarır ve onlardaki toplumsal niteliğin sonuna kadar kendini göstermesine tam özgürlük tanır. Bundan böyle, önceden belirlenmiş bir plana da-

yanan toplumsallaştırılmış üretim mümkündür. Üretimin gelişimi, toplumdaki farklı sınıfların varlığını artık bir çağa uymazlık (*anachronism*) haline getirir. Toplumsal üretimdeki anarşinin yittiği oranda, devletin de siyasî otoritesi tükenir. Sonunda kendi öz toplumsal örgüt biçiminin efendisi olan insan, aynı zamanda, doğanın egemeni ve kendisinin efendisi olur — özgür olur.

Bu evrensel özgürlüğe kavuşturma işini başarmak, çağdaş proletaryanın tarihî özel görevidir. Bu işin tarihî koşullarını ve böylelikle içyüzünü anlamak, şimdi baskı altında bulunan proletaryaya, başarmaya çağırıldığı bu önemli işin koşulları ve anlamı üstüne eksiksiz bilgi vermek, bu, proleter hareketin teorik anlatımının, bilimsel sosyalizmin, ödevidir.

GİRİŞ

[1] Engels'in "büyük bir bütün" ile kastettiği, *Anti-Dühring* adlı eseridir. s. 19

[2] Özel öğretim görevlisi. s. 19

[3] *Eisenach'cılar ve Lassalle'cılar* — 19. yüzyılın altmışlarında ve yetmişlerinin başlarında, Alman işçi sınıfı hareketinde iki parti.

Eisenach'cılar — marksizme bağlı kalanlar; Marx'ın ve Engels'in ideolojik etkisi altındaydılar. Başlarında Wilhelm Liebknecht ile August Bebel vardı. 1869'da Eisenach Kongresi'nde, Almanya'da, Sosyal-Demokrat Parti'yi kurdular.

Lasalle'cılar — 1863'te Alman İşçileri Genel Birliği'ni kuran

Ferdinand Lassalle'ı izleyenler.

Alman işçi sınıfı hareketinin gelişimi, bu iki partiyi birleşip kaynaşmaya yöneltiyordu. Birleşme 1875'te, Gotha Kongresinde gerçekleşti. Lassalle'cıların oportünist kanadını temsil ettikleri tek bir Alman Sosyalist İşçi Partisi kuruldu. s. 19

[4] Gotha Kongresi (Mayıs 1875). s. 19

[5] Bernstein bu ahbap topluluğu içindeydi. Partinin Bismarck'a karşı yürüttüğü mücadelenin gereği, daha Marx ve Engels sağ iken bu çevreden ayrıldı. Engels, 1892'de, bu satırları yazarken, vasiyetnamesinin yerine getirilmesiyle görevlendirdiği adamlardan biri olan Bernstein'ın ölümünden sonra davaya ihanet edeceğini, ilk aşklarına döneceğini ve daha embriyon halindeyken ölümüne yol açtığı ayrılıkçı partiyi kurmayı deneyeceğini akıldan geçiremezdi. s. 20

[6] Derinlik. s. 20

[7] Para değeri için iki madenin —altın ile gümüş— esası teorisi. s. 20

[8] *Vorwärts* — Alman Sosyal-Demokrasisinin Gotha Birleşme Kongresinden sonraki merkez organı. Leipzig'de (1876-78) çıktı. s. 21

[9] Bunlar şu bölümlerdir: Giriş'in birinci bölümü, Üçüncü Kesimin birinci ve ikinci bölümleri. Giriş'in birinci bölümü ikiye bölündü, ve bunların arasına Üçüncü Kesimin birinci bölümü kondu. s. 21

[10] *Mark* — eski Germen köy topluluğu. Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*'in ilk İngilizce baskısına yazdığı özel girişte, Germen köylülüğünün ilkçağ ile başlayan tarihine kısaca değindi. s. 21

[11] *sub judice:* incelenmekte. s. 22

[12] *Bilinemezcilik* (*Agnosticism*) — (Yunanca *a* olumsuzluk ön eki ile *gnosis*—bilgi sözcüğünden); ya maddî âlemin varlığını inkâr edip duyumlarımızın ötesinde herhangi bir şeyin varlığını bilemeyeceğimizi iddia eden (İngiliz filozofu Hume) ya da maddî âlemi bilme olanağını yadsıyan (Alman filozofu Kant) felsefî öğreti. s. 23

[13] *Adcılık* (*Nominalism*) — Latince *nomen*—ad sözcüğünden

türetilmiştir. Ortaçağ felsefesinde bir eğilim; savunucuları, genel kavramların benzer nesnelerin yalnız adları olduğunu iddia etmiştir. s. 23

[14] Anaksagoras'ın felsefesinde, birleşerek ve ayrılarak nesneleri oluşturan türdeş öğeler. s. 23

[15] *Tanrıcı* (*teistic*) — Tanrıcılığa (theism), kişisel bir tanrılığın, evrenin bir yaratıcısının tanındığı dinsel-felsefî öğretiye ilişkin, bağlı. s. 25

[16] *Yaradancılık* (*deism*) — kişisel bir tanrılığı reddeden, ama Tanrı fikrini âlemin kişiliği olmayan ilk nedeni olarak kabul eden dinsel-felsefî eğilim. s. 26

[17] *Tevrat*'ın ilk kitabı. s. 26

[18] Great unwashed, harfi harfine "ulu yıkanmamışlar" demektir. Ledru-Rollin, Mazzini, Pyat ve 1848'in gül suyunda yıkanmış cumhuriyetçileri, sosyalistleri aynı şekilde küçük görüyorlardı; *sos-dem*'ler (sosyal-demokratlar) sabunla savaş halindeler diyorlardı. Temizlik, burjuvaların yolduğu işçi sınıfı için ancak güçlükle elde edilebilecek bir lükstür: bu parlak kafalar, suç ortakları burjuvaların işçilere çektirdikleri sefaleti, onların kabahati imiş gibi yüzlerine vuruyorlardı. s. 26

[19] *Vaftizcilik* (*baptism*) — İngiltere'de ve Birleşik Devletler'de çok taraftarı olan bir mezheptir: ayırıcı dogması, müminleri ancak erginlik çağında, o da bütün vücuduyla suya sokmak suretiyle, vaftiz etmektir. s. 27

[20] *Selâmet Ordusu* (*Salvation Army*) — 1864'te Londra'da William Boot tarafından kurulan ve tapınakları dışındaki vaızları ve eylemiyle dikkati çeken bir dinî birlik s. 27

[21] P. S. Laplace, *Traite de Mécanique céleste* [*Gök Mekaniği Konusunda İnceleme*], c. I-V. Paris, 1799-1825. s. 27

[22] "Bu varsayıma hiç ihtiyacım olmadı." s. 28

[23] "Başlangıçta eylem vardı." (Goethe, *Faust*). s. 28

[24] *Ding an sich*, eşyanın özü demektir. Kant'ın felsefesinde *eşyanın özü* veya *numen* tanınamaz, ancak onun karşıtı olan *fenomen* (eşyanın duyulara açık yanı) tanınabilir. Engels, burada, böyle bir felsefe anlayışının yanlışlığını gösteriyor. s. 29

[25] Kişilerin ahrette ne olacaklarının önceden, daha doğuştan ve hayatlarında ne yaparlarsa yapsınlar, belli olduğunu savunan öğreti. s. 33

[26] 1648 ve sonraki yıllar. s. 34

[27] *Yeoman*'lar, topraklarını kendileri işleyen küçük toprak sahipleriydi; o tarihte İngiltere'de çok kalabalıktılar. *Yeomanry, yeoman*'lar topluluğu demektir. s. 34

[28] 1455-1485. s. 35

[29] Gürbüz, ama kötücül çocuk. s. 37

[30] Londra yazarsınız ve İstanbul okursunuz s. 38

[31] Sırasıyla, buhar makinesinin, iplik (eğirme) makinesinin, makineli dokuma tezgâhının bulucuları. s. 40

[32] *Tahıl yasaları* (*Corn Laws*) — İngiltere'te tahıl ithalinin sınırlandırılmasına karşı mücadele, 1846'da hububat tarifelerinin üç yıl yürürlükten kaldırılmasını sağlayan bir yasanın kabul edilmesiyle sona erdi. 1849'da, bu yasa uyarınca, tarifeler kaldırıldı. s. 40

[33] *Jonathan Brother* (*Jonathan Birader*) — Uncle Sam'ın (Sam Amca'mn) eski adı. s. 42

[34] *Revivalism* — geçen yüzyılda, dinin azalan etkisini yeniden canlandırmaya çabalayan bir akım. Moody ile Sankey adlı iki Amerikan vaızı, bu akımın örgütleyicisiydi. s. 42

[35] Seçmen olabilmek için en az 200 frank dolaysız vergi ödemek gerekiyordu (1830 devriminden önce, 300 frank). Bu en az vergi miktarına seçim *cens*'ı denirdi. s. 42

[36] Engels, bunları, parlemanter kurumları tehlikeye atmış olan Boulanger bunalımının ertesinde yazıyordu. s. 42

[37] 1846. Bu ilga, serbest ticaretin himayecilik üzerinde ve İngiliz burjuvazisinin *Landlord*'lar (toprak ağaları) üzerinde zaferini tecsil ediyor. s. 44

[38] 1867 seçim reformu. s. 44

[39] Liberallerin eski adı. s. 44

[40] Muhafazakârların eski adı. s. 44

[41] *Kürsü sosyalistleri* — Almanya'da, 1870'ten sonra klasik

İngiliz iktisadının ilkelerine, yöntemlerine ve eğilimlerine karşı çıkan ve toplumsal bir siyaset öğütleyen bazı ekonomi politik profesörlerine verilen isim. Örnek olarak Schmoller, Adolf Wagner, Brentano'yu sayabiliriz. Tabiatıyla bunlar devrim aleyhtarıydılar. Bismarck'ın 1880'den sonra giriştiği "toplumsal reformlar" siyasetine ilham oldular. s. 45

[42] *School boards* — 1870'te kurulan eğitim komisyonları. Görevleri "kamu okulları kurmak ve onlara bakmak üzere belirli bir vergi toplamak, velileri çocuklarını okula göndermeye zorlamak ve yoksulları okul harçlarından bağışık (muaf) tutmaktı". (Seignobos, *Çağdaş Avrupa'nın Siyasî Tarihi*, s. 65.) s. 45

[43] Bayramdan sonra. s. 46

[44] Eylemsizlik kuvveti. s. 46

[45] *Labour Party*'nin (İşçi Partisi) beşiği olan, işçi temsili için komitenin kuruluşundan sekiz yıl önce yazılmıştır. s. 47

ÜTOPİK SOSYALİZM

[1] *Anababtistler* (*Rebabtists*) — 16. yüzyılda Almanya'da ve Hollanda'da ortaya çıkmış bir dinî mezhebe bağlı olanlar. Bunların çoğu, Thomas Münzer'in önderliğini yaptığı en devrimci kanada katılan köylüler, zanaatçılar ve küçük esnaflardı. s. 51

[2] 17. yüzyıl İngiliz burjuva devrimi sırasında kentli ve köylü yoksulların çıkarlarını temsil edenlere, "true levellers" ya da "diggers" diye anılanlara değiniliyor. s. 51

[3] Engels, burada, ütopik sosyalist Thomas More'un (16. yüzyıl) ve Tommaso Campanella'nın (17. yüzyıl) eserleri hatırlatıyor. s. 52

[4] Saint-Simon, *Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains*, s. 55. Paris, 1868. s. 58

[5] Aynı eser, s. 41-42. s. 58

[6] MÖ 3. yüzyıldan MS 7. yüzyıla kadar sürmüş olan bilimsel gelişimin *İskenderiye Çağı*. Adını Mısır'ın İskenderiye kentinden almıştır. İskenderiye, o sıralarda, uluslararası iktisadî ilişki merkezlerinin en önemlilerinden biriydi. İskenderiye Çağında matematik (Öklit ve Arşimedes), coğrafya, astronomi, anatomi, fizyoloji vb. önemli gelişme gösterdi. s. 67

[1] Goethe'nin *Faust*'unda Mephistopheles. s. 78

[2] Engels, burada, *Mark* adlı eserini hatırlatıyor. s. 85

[3] Bunların en önemlileri şunlardır: 1492'de Christopher Columbus'un Amerika'yı ve 1498'de Portekizli Vasco de Gama'nın Hindistan'a ulaşan bir deniz yolunu bulması. s. 86

[4] 17. ve 18. yüzyıllarda, İspanya, Hollanda, Fransa ve Britanya arasında, Hindistan ve Amerika ile yapılan ticarete egemen olmak ve bu iki ülkeyi sömürge olarak ele geçirmek için savaşlar oldu. Britanya, bu savaşlardan zaferle çıktı ve 18. yüzyılın sonunda bütün dünya ticaretini ele geçirdi. s. 86

8 lira